

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

11-24
ELISABETH HUDE

*Johanne
Luise
Heiberg*

1860-1890

ANDEN BOG

HUSETS FRUE

GADS FORLAG

ELISABETH HUDE

Johanne Luise Heiberg

1860-1890

ANDEN BOG
HUSETS FRUE

København

GEC GADS FORLAG

1961

Indholdsfortegnelse

Den røde Villa i Rosenvænget	7
Taarnbygningen ved Søerne	25
Mine Folk	33
Hvad sluger Ens Tid?	52
Op og ned	69
Besøg som Du modtager	76
Julen bør høitideligholdes	88
Almanak-Færdighed	93
En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse	98
Ud med hele Hjorden	112
Fire værgeløse Qvinder	118
Kildehenvisninger	129
Register	137

Illustrationer

Lelia, Sarah og Anna Heiberg, vistnok 1861 <i>overfor side 16</i>		
Johanne Luise Heiberg. Andreas Frederik Krieger, München, 1862	24-25
Villaen i Rosenvænget	64
Tårnbygningen, Gothersgade 160	80
Johanne Luise Heiberg, 1882	96

Den røde Villa i Rosenvænget

I 1860, hvor Johan Ludvig Heiberg døde, boede Heibergs på Søkvæsthuset i Overgaden oven Vandet på Christianshavn. Et årstid efter blev alle beboerne i huset sagt op af marineministeriet, der ejede ejendommen.

Fru Heiberg var meget bedrøvet over at være nødt til at flytte fra den bolig, der rummede så mange minder for hende, og i hvis have hun havde plantet hvert træ og hver busk. Navnlig det at måtte forlade haven var en tung tanke. Men så fik Krieger heldigvis en lys idé. Den uventede indtægt, hun havde fået ved udgivelsen af J. L. Heibergs samlede skrifter, burde hun benytte til at bygge sig et hus.

Det var ikke første gang, at hun havde syslet med tanken om at bo i eget hus. I sit manuskript til *Et Liv gjenoplevet i Erindringer* har hun meget åbenhjertigt fortalt om, hvordan hun i 1844 havde gjort tilløb dertil. Hun havde indviet sin ven A. F. Tscherning i sine ønsker, og han havde foreslået hende at tale derom med deres fælles ven, etatsråd J. Th. Suhr, hvad hun også gjorde, dog uden at sætte sin mand ind i sagen. Hun tænkte som så: »Spørger jeg ham, om jeg maa gjøre noget Skridt i denne Sag, siger han strax Nei, men er den ordnet, bliver han glad.« Men deri tog hun feil, for »ak, I Guder, hvor blev han vred! Han sagde, at han aldrig havde troet, at jeg kunde gjøre et saa taktløst Skridt. En Dadel af den Natur kunde jeg mindst taale, og jeg udgjød mange Taa- rer for min overilede Gang . . . Og hermed var min Phantasi om at eie Hus og Have skrinlagt.«

Men nu, efter Heibergs død, var hun blevet sin egen herre. Hun ønskede at bo et sted, hvor hun kunde være »Vinter og Sommer«, og der blev valgt en byggegrund i den østlige ende af Rosenvængets Hovedvej, hvorfra der

Den røde Villa i Rosenvænget

var udsigt til Øresund. Ikke mindst det sidste var fru Heiberg glad over. Fra Marienbad skrev hun i august 1862 til Krieger: »Mit gamle, meget gamle Ønske [bliver opfyldt] om selv at indrette mig et Huus, hvorfra jeg kun behøver at flytte *eengang*, et Huus med Have, og hvad jeg næppe turde tilføie til Ønsket, ved Havet, det salte Hav, »med sine ilende blaalige Vande« – et citat fra et digt af Hertz.

Hendes største spekulation var, om hun nu også vilde få råd til at bo så dyrt: »Herholdt sagde, at jeg maatte beregne, at jeg kom til at bo for femten hundrede Daler om Aaret, er det dog ikke at bo over min Stand? Jeg gyser!« Men Krieger har nok beroliget hende i så henseende.

Arkitekt Herholdt havde tegnet planen til hendes hus. Grundstenen blev lagt den 25. juli 1861, og så skred det rask frem med byggeriet. Fru Heiberg havde besluttet, at hun ikke vilde se sin villa, førend den var under tag. Andre var imidlertid mere utålmodige. Anthon Pätges gik derud, og han fortalte bagefter sin søster, at »der bestandig er mange nysgjerrige Tilskuere derude, Damer og Herrer, der meget nøiagtig betragter Alt.« Og nogle dage senere fortalte en dame, som kom på visit, fru Heiberg: »Det er formelig en Modesag, at Folk gaer ud for at see Fru Heibergs Huus.« Om det så var bispinde Martensen, så havde hun, skrev hun til fru Heiberg, »været ude at se til Deres Bygning, som allerede kneiser et godt Stykke over Jorden.« Også arkitekt Herholdt sagde, at der »daglig ere formelige Folkevandringer ud til Stedet.« Der blev også sladret om den store fugtighed derude, men fru Heiberg trøstede sig med, at muremester Frohne påstod, at dette var en usandhed. Noget var der dog nok om det, for et par år senere måtte hun lade foretage en hovedreparation i kælderen.

I et enkelt tilfælde fik beundringen for den store skue-

Den røde Villa i Rosenvænget

spillerinde endda et mere håndgribeligt udslag. Fru Heiberg fortalte Krieger, at der var kommet en ubekendt, ung mand ud til hendes broder »for at tilbyde at male hele mit nye Huus for – *intet*. Hvad synes De! Den unge Mand skal efter Sigende være meget smuk, men heraf følger ikke saa lige, at ogsaa hans Malerie vilde blive det, og ialtfald kunde jeg da ikke godt modtage et saadant Tilbud af en mig aldeles ubekjendt Person. Som sædvanlig tyer jeg til Dem for at høre, om De tilfældigviis skulde kjende noget til min unge Velynder. Jeg kan godt lide af ham, at han henvendte sig til min Broder . . . og ikke til mig selv.«

Alt hvad der angik fru Heiberg blev ved med at optage hendes kære bysbørns tanker, og et par år senere, efter at hun var flyttet ind i sit nye hus, kunde hun meddele Krieger, at »mit Huus er alt kommet i Handelen, som Photographi nemlig. Kjørslerne ned af Rosenvænget for at bese Husene vedbliver.«

Meget oplysende om udenforstående menneskers »det er ganske vist«-mentalitet er en bemærkning af forfatteren Holm Hansen, der som nævnt i en række år kom hyppigt i det Heibergske hjem: »Fru Heiberg boede i en henrivende, næsten eventyrlig Villa, som hun efter Sigende havde faaet af hendes og Heibergs mangeaarige Ven og Velynder, den bekendte rige Etatsraad Suhr.« Hr. Holm Hansen vilde have gjort klogere i at slå efter i *Et Liv gjenoplevet i Erindringen*, inden han satte den slags rygter på prent.

Fru Heiberg gruede for selve flytningen. »Jeg glæder mig imidlertid over,« skrev hun i september 1861 til Krieger, »at der vil gaa halvandet Aar hen, inden jeg atter skal befatte mig med noget af det græsseligste, nemlig at flytte sig selv og et heelt Huus med alt, hvad en saadan Kasse gjemmer af godt og ondt. Dyrene ere lykkelige! De

Den røde Villa i Rosenvænget

lægger dem uden at klæde dem af og staaer op uden at klæde dem paa. Dette maa nødvendig høre med til Paradisets Glæder og Lyksalighed.« Flytningen stod for hende som et mareridt: »En Flytning er dog noget ganske afskyeligt! Dante har i sine Helvedesstraffe glemmt denne, og dog synes jeg, at den burde være der, thi Ro, Orden, Stilhed hører Paradiset til, Uro Helvede.«

I april 1863 var endelig tiden for flytningen rykket ganske nær, og med vemod bad fru Heiberg Krieger om at komme ud til Søkvæsthuset den næste søndag, »og lad os endnu Eengang sidde sammen om det runde Bord i den guule Stue.« Hun fornam stundens alvor: »Paa Tirsdag slaaer den store Time, da jeg vender Ryggen til det gode Søkvæsthus. Sidste Akt i mit Livs Skuespil begynder i Rosenvænget, Navnet er jo smukt og tyder ikke paa en Tragedie, gid denne Titel ikke maa skuffe Forventningerne! Jeg har en Følelse i denne Tid, som om mit Indre er en uhyre tyk, tæt trykt Bog, hvori der ikke er Plads til mere; nogle ubeskrevne Blade maa der dog endnu være, hvad der skal staae paa disse er skjult, vi vil haabe det Bedste.«

Flytningen fandt sted den 14. april 1863, og straks den første aften i villaen skrev fru Heiberg en lille billet til Krieger, hvori hun gav udtryk for sin sorg over at have forladt Søkvæsthuset. Hun havde trængt til et trøstens ord og havde fundet det i Luthers psalme: »Herre, hjælp os nu!« Næste morgen føjede hun et par linjer til: »Man droner i Vrøvl med Haandværksfolk. Vi have det Alle godt; saasnart jeg kan, mere.«

En række udtalelser fra nogle af fru Heibergs gæster i Rosenvænget supplerer hverandre, således at man får et udmærket indtryk af, hvordan huset var indrettet.

I september 1864 var H. C. Andersen til aftenselskab der-

Den røde Villa i Rosenvænget

ude, og da han kom hjem, skrev han i sin dagbog: »Der var høist smagfuldt arrangeret, med stærkt Lys i den egentlige Salon og dæmpet i Værelserne. I eet af disse var Bordet smagfuldt pyntet med Opstilling af Frugt og Grønt. Aprikoser laae i Papirstutter og lignede Aakander. En smagfuld Krands af Laurbær og Græs laa om Heibergs Buste.« »Smagfuld« var ubetinget en ros i H. C. Andersens mund.

Holm Hansen var der omtrent på samme tid, og i sin erindringsbog skildrer han, hvordan »Tjeneren, der lukkede op, førte mig gennem den store Dagligstue ind i Biblioteket, et Værelse med fremtrædende gammeldags Hygge: blankskinnende Mahognimøbler, Smaamalerier, forskellige Skulpturgenstande og tætbesatte Bogreoler, altsammen mindende om Empirestilen; ... Husfruen kom gaaende saa lydløst let, at jeg næppe hørte det.« Det var den samme iagttagelse, frk. Arnesen Kall engang havde gjort.

Den mest detaillerede beskrivelse af huset giver Emil Poulsens hustru. Hun kom som nyforlovet i 1871 på visit hos fru Heiberg, og hun brugte sine øjne godt. Hun havde udpræget sans for møblering og proportioner. Hun skriver: »Man kom først til den store Forhal og blev her straks modtaget af Værtinden selv. Lyset fra et Vindue i Baggrunden faldt nemlig over Bissens herlige Marmorstatue, der saa smukt og roligt gengav hendes Skikkelse. Til venstre laa en stor Korridor, som adskilte to rummelige, lige store Værelser. Det til venstre var Fru Heibergs Dagligstue, det til højre blev kun anvendt ved festlige Lejligheder, det vendte ud til Forhaven og Sundet. Begge Værelser var mod Nord flankeret af to Sidekabinetter; paa den venstre Side af Forhallen, mod Syd, var den smukke Spisestue. Det var et dejligt rummeligt Hjem, baade Værelsernes Form og Møbleringen var harmonisk og smuk. I Daglig-

Den røde Villa i Rosenvænget

stuen til venstre, ud imod Indkørselen var der anbragt en udskaaret Tremmeskærm, som gjorde Sofapladsen lige. I denne var Værtindens Plads. Der stod Stole omkring, og her var det altsaa, ... at hun mangan Gang sad samtalende med baade Statens og Kirkens Øverste. Paa selve Skærmbrædtet var der anbragt et Selvportræt af Malerinden Madame Lebrun. Det var meget levende.«

Hvad angår den sidste detaille, har Anna Poulsen husket fejl. Det var først i 1874, at fru Heiberg fik Mme. Lebruns selvportræt, så det har ikke hængt i villaen i Rosenvænget.

I Rom havde fru Axelline Lund i 1874 været mere kritisk indstillet end Anna Poulsen. Hun fandt, at fru Heiberg hverken havde god forstand på eller smag for bildende kunst, og hun skrev i sine erindringer: »Trods mine Modforestillinger blev en daarlig skævhalset Kopi af Md. Lebrun købt efter Fru Heibergs vedholdende Ønske som Fødselsdagsgave til hende fra Børnene.«

Også på den unge Josepha Martensen havde forhallen i villaen i Rosenvænget gjort et stærkt indtryk: »Især imponerende virkede den store Forhal, hvorfra Dørene til de andre Rum stod vidt aabne, og som var hyggeligt og elegant indrettet med forskellige Siddepladser og store Plantedekorationer; i Baggrunden saa man den skønne Marmorstatue af Fru Heiberg selv, udført af Bissen paa Bestilling af en anonym Beundrer.«

Anna Poulsen tegner et andet sted i sine erindringer en nydelig sommersituation fra Rosenvænget: »Vi tog en Dag ud til Fru Heiberg for at takke hende for sidst. Hun sad i sin smukke Have ... og læste Martensens »Ethik«, som lige var udkommet ... Hun var meget optaget af Bogen og talte indgaaende om den med Emil. Hendes ældste Datter Sarah var ganske ung og nydelig, jeg husker, at hun kom ud i Haven med en vidunderlig Kurv, som hun

Den røde Villa i Rosenvænget

selv havde pyntet ene og alene med Lyng og Harefod . . . De to yngre Søstre Lelia og Anna spillede Ring og Fjerbold omkring os.«

Men prisen for beskrivelserne fra Rosenvænge-villaen tilfalder dog fru Heiberg selv. En augustdag i 1866 skrev hun til Krieger: »Saadanne Regndage ovenpaa en solbestraalet Tid, hvor ere de dog triste! . . . Selv naar jeg sidder her ved mit Skrivebord, seer Alt her anderledes ud i denne graae Belysning, end naar Solen kaster sine Straaler hen over det. Minerva seer ud, som om hun grublede paa mørke, sørgelige Tilskikkelser, og Apollo som om han sang Søragesange ved sin Harpe. Græsstraaene i Vaserne, der ellers kaster skønne Skygger hen ad den gulbrune Væg, seer i denne Belysning ud som visne døde Straae, der liksom selv forundrer sig over den Ære at skulle staae her som Prydelse; ja, selv den smukke Gemse, De har foræret mig, seer ud, som om den inderlig længtes efter sine Bjerge istedetfor at staae her paa een Plet og fryse.«

Hvor meget kan en rig personlighed ikke give i ganske få linjer! Man *ser* milieuet for sig, stuen, der efter tidens smag er fyldt med pyntegenstande af ganske uensartet kvalitet. Man *hører* Kriegers elskværdige veninde, der aldrig lader en lejlighed gå fra sig til at sige sin ven en artighed.

Men først og fremmest *oplever* man den skabende kunstner, hvis fantasi levendegør de døde ting. Græsstråene havde, når solen skinnede på dem, været de første til at glæde beskuerens modtagelige gemyt; nu var de blevet hypokondre fatalister. Regnvejrstemningen er elegisk, det er mol-toner, der klinger ud fra Apollos harpe, og Minerva lytter i stum sorg. Et kosteligt stænk af fordækt humor er der endelig over det rappe klippedyr, gemsen, der ikke føler sig på sin rette plads i etatsrådindens københavnske dagligstue.

Den røde Villa i Rosenvænget

Tidens smag gik ikke i retning af funktionalisme. I stuerne var der buste, skærme, vaser med tørrede buketter, staffelier med fotografier, og nips, nips i een uendelighed. Da Anna fejrede julen i Rom i 1874, skrev hun henrykt hjem til Krieger om sin rige høst af julegaver: »En dejlig Papirspresse, forestillende en lille Broncenisse, der hamrer i en Crystalkugle, en Pennevidsker med en Hund spillende paa Harpe, og en lille Porcellains-Kat; foruden fik jeg en yndig romersk Lampe af Mamse, saa mit Skriverbord kan blive rigtig fyldt af Erindringer.«

Der må have været adskillige snese pyntegenstande i den røde villa i Rosenvænget. Allerede før indflytningen fik fru Heiberg en dag sine gibsbuste af guder og gudinder derud, og nu forekom værelserne hende »ikke mere at være øde, men beboede, og jeg fik ordentlig Godhed for den fortræffelige Italiener, som bragte mig dem derud.«

Forhallen blev som sagt domineret af Bissens pompøse statue af den store skuespillerinde. I en af opholdsstuerne hang Jens Juels malerier af hendes svigerforældre: P. A. Heiberg, hvis skarpe blik havde forvirret den 17årige Hanne Pätges, da portrættet hang over hendes seng, den gang hun var kommet til at bo hos fru Gyllembourg i Christianshavns Voldgade. Og hans dejlige, sortlokkede unge hustru Thomasine.

Fru Heiberg satte livet igennem stor pris på disse to portræter. Da hun i 1882 havde skrevet sin bog om P. A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg, skulde malerierne reproduceres, og hun bad Krieger om at sørge for, at det kom til at ske, mens hun var bortrejst, for »jeg kan ikke godt undvære dem paa min Væg.«

Her var også Bissens marmorbuste af J. L. Heiberg. Den første juleaften efter hans død var professor Madvig og etatsråd Bornemann kommet ud på Søkvæsthuset og hav-

Den røde Villa i Rosenvænget

de overbragt hende den. Ved højtidelige lejligheder blev der lagt blomster foran den, sådan som H. C. Andersen havde oplevet det. Da Sarah var i Lausanne, skrev hun, da den 18. maj nærmede sig, til sin moder; hun takkede hende for al hendes varme kærlighed gennem elleve år, og hun fortsatte: »Vil Du ikke plukke en lille Bouquet og sætte ved Heibergs Buste fra mig, var jeg hjemme, skulde Dette være mit første Arbejde inden Frokost.«

Fra Norge havde Schielderup, fru Heibergs nære ven fra ungdommen, i 1861 sendt hende en pragtfuld samling af Tidemands norske folkebilleder, ialt 30 blade, stukne i Berlin. Fru Heiberg fandt dem overmåde smukke og bestemte, at hun vilde hænge dem alle op i et af værelserne i sit nye hus. Hun håbede, skrev hun til Rom til Krieger, at denne norske stue vilde behage hendes romerven med det norske sind, så at han ofte vilde besøge Norge i hendes stue.

Der var også malerier af mindre prominente kunstnere. I *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* beretter fru Heiberg om, hvordan der en dag var kommet en fattig kunstner ud på Søkvæsthuset, og vilde sælge hende et maleri. Først afviste hun ham, men da hun så nærmere til, blev hun overrasket: »Dette Maleri fremstillede en landlig sjællandsk Egn med Kornmarker, en lille Indsø og en Mose, og midt i denne ... stode tre store, prægtige Storke, hver i en for disse Fugle eiendommelig Stilling, smukt belyste af den nedgaaende Sol. »Mine tre Storke?« udbrød jeg ..., »dette Billede vil jeg have.« Jeg købte det da ... Manden gik lykkelig bort, men neppe saa lykkelig som jeg, der havde faaet mine tre Storke forevige. De ... blev døbt med Navnene: Sarah, Lelia, Anna ... Billedet skilte jeg mig aldrig ved, og det hænger endnu den Dag i Dag som Dørstykke i mit Arbeidsværelse, og altid betragter jeg det med

Den røde Villa i Rosenvænget

stor Glæde og Taknemmelighed. Professor Marstrand saae engang dette Billede hænge i min Stue. Han sagde: »Dette Billede er ikke godt nok til at hænge her.« Jeg fortalte ham da dets Historie, og med Taarer i Øinene sagde han: »Dette forandrer Sagen! Lad det blive hængende.«

Foruden portræterne fra kunstners hånd, malerier eller skulpturer, var der imidlertid fra ca. 1860 kommet en ny form for persongivning: fotografiet. I 1860 var den unge norske videnskabsmand Lorentz Dietrichson for første gang i Berlin, og han fortæller i sine erindringer om, hvordan han der »gabte paa de store, hos os endnu ubekjendte Fotografier.« Fotografiets forløber i 1840erne havde været daguerreotypierne, men de var mere bekostelige og derfor færre. I 1854 fortalte Heiberg som noget ualmindeligt sin kone, at den ene af deres tjenestepiger var blevet daguerreotyperet.

Fotografiet havde alt det nyes friskhed, det var noget mirakuløst og storartet. Nu kunde man for en overkommelig penge uden større besvær end med en pind i nakken få varige minder om sine kære, og man kunde danne sig et indtryk af dem, der levede i det fjerne. Det er denne indstilling, man gang på gang støder på i familien Heibergs brevveksling.

Første gang, man hører derom, var, da fru Heiberg i sommeren 1861 var på Bonderup. Hun fortalte Krieger: »Det stille eensformige Liv er i Dag blevet afbrudt ved en vigtig Begivenhed, som hele Gaardens Besætning har taget den meest levende Deel i. I Aftes kom Hans og melte mig, at en omreisende Photograph lod sig forhøre hos mig om jeg havde noget imod at han photographerede Hovedgaarden, og om han kunde faae Logis hos mig nogle Dage, medens Arbeidet stod paa. Jeg lod ham svare ved Hans, at

*Lelia, Sarah og Anna Heiberg
vistnok 1861*

Den røde Villa i Rosenvænget

det Første skulde være ham tilladt, men det Sidste kunde jeg ikke indlade mig paa. For tyve Aar siden vilde min Forfængelighed maaskee være sat i Bevægelse ved Tanken om at han kunde være en forklædt Hjerte-Tyv, nu frygtede jeg for at han kunde være en Tyv, der vilde stjæle nyttige Ting. Saaledes forandrer Tiderne sig. Forpagter Henningsen aabnede da Manden sit Huus, og i Dag saae jeg den stakkels pjaltede Mand, der hverken seer ud til at ville stjæle Hjerter eller andre Ting. I Dag har han hele Dagen været beskjæftiget med at forevige alles Physiognomier, Store og Smaa, Karle og Piger, Meiersker og Kuske, Heste, Sviin og Køer. Han har taget Hovedgaarden fra Broen ved Vandet, og ved et Tilfælde var jeg, Lilia og Sarah kommet med, hvilket jeg blev meget ærgerlig over, men lykkeligviis mislykkedes det første Forsøg, og nu var jeg advaret og tog mig vel i agt for at komme paa det andet. For at bidrage mit til at give den stakkels Mand lidt at fortjene, har jeg i Dag ladet ham tage de tre Smaa, og det er virkelig lykkedes ret godt, saa jeg er fornøiet over at have en blivende Erindring om hvorledes de saae ud den første Sommer de opslog deres Hjem hos mig. Var det ikke skeet paa denne tilfældige Maade, var det vel aldrig skeet. Det maa altsaa betragtes som et Held denne Dag har bragt mig. Børnene var meget lykkelige herover og vare kun bedrøvet over, at Lady Johanne ikke vilde staae hos dem paa Billedet.«*

Fru Heibergs bemærkning om, at det vel aldrig vilde være sket, hvis det ikke var kommet på denne tilfældige måde, viser, hvor sjældent et fænomen fotografering var på det tidspunkt.

* Mon det ikke skulde være det her (overfor side 16) gengivne billede, det drejer sig om? Dette ser ud til at være en tegnet gengivelse af et fotografi. Børnenes busserunner

Den røde Villa i Rosenvænget

Efter at fru Heiberg i 1862 havde brugt kur i Marienbad, var hun og Sarah rejst til München, hvor de havde mødt Krieger, med hvem de så havde været sammen i Schweiz et stykke tid. Selv om alt givetvis var foregået i største ærbarhed, havde fru Heiberg været klar over, at det vistnok vilde være mest rådeligt, at deres fælles venner i København ikke erfarede noget derom. Man har forøvrigt en fornemmelse af, at der for hende lå en egen glorie over denne i sig selv uskyldige eskapade, den havde et vist tilfredsstillende pikanteri.

Tolv år senere skrev hun til Krieger: »Kan De huske det Photographi, som blev taget af Dem i al Hemmelighed i München? Dette har jeg med til Lausanne. Men det er dog altfor slet. Var der ingen Mulighed for at faae Dem til at lade Hansen, Schou og Weller tage et af Dem? Husk dog paa, at Folk i Tusindviis lader sig photographere, og at dette slet ingen Opmærksomhed vækker. Tænk paa det, min kjære Ven.«

Hendes ord viser, hvor langt mere almindelig fotograferingen i de mellemliggende år var blevet; og Kriegers hemmelighedsfuldhed røber, at han, ligesom hun, havde ønsket at skjule Müncheneropholdet for omgangskredsen.

tyder på, at det er et uforberedt – og landligt? – portræt af dem. De vilde sikkert aldrig være blevet fotograferet i en så uformel mundering og uden de dengang obligate maleriske omgivelser (klunkestole og søjler), hvis de havde været hos en professionel fotograf i København.

Deres alder i 1861, 7, 6 og 4 år, kan godt passe. Endnu et indicium er, at der på billedets bagside står: Sarah, Lelia og Anna Schousboe, hvilket kunde tyde på, at fotografiet er taget før 1862, hvor børnene blev adopteret og fik navnet Heiberg.

Den røde Villa i Rosenvænget

Det var ikke alene Krieger, der var blevet fotograferet hos Hanfstängl i München. Fru Heiberg blev det også. Aage Friis har i *Fra det Heibergske Hjem* trykt et ikke tidligere udgivet manuskript fra fru Heibergs hånd, *Mine Portraiter*. Heri nævner hun et fotografi, der er taget af hende »i München«. Mig bekendt har det aldrig før været offentliggjort; var det mon ikke også en hemmelighed, ligesom fotografiet af hendes ven?

I sit første brev til Krieger efter sin hjemkomst fra Marienbad-rejsen i 1862 udrød hun henrykt: »De skulde bare see min Photographie med en Lubbe [rettet fra: Luppe]! Det er ganske sikkert det Bedste man har af mig; atter Deres Værk!«

Det var utvivlsomt også om dette billede, at hun skrev til Krieger, mens han i 1864 var i London: »Min kjære Ven! Saa De har virkelig mig med Dem paa Reisen . . . Ja, saadanne tause Damer kan man sagtens komme ud af det med paa en Reise. Jeg haaber, jeg seer artig ud, og at De undertiden kan læse i mit Udtryk, at jeg ønskede at sige Dem nogle gode, venlige Ord!«

Når fru Heiberg var på rejse, var det ikke blot Krieger, der kom med i kufferten. Fra sit sommerophold på Bygdø i 1879 fortalte fru Heiberg fru Anna Poulsen: »Poulsen som Ambrosius, og Deres tre søde Børn have hele Sommeren staaet paa smaa Stafelier paa vort Skrivebord, og naar de Norske have beundret dem, maatte den søde smukke Moder frem af Albummet for ogsaa at beundres.« Intet under, at fru Heibergs sommerbagage var stor, når hun skulde have både staffelier og albummer med.

Fotografierne fik en særlig betydning for fru Heiberg og hendes døtre, mens Sarah og Anna var i Lausanne. Kort tid efter deres afrejse skrev deres moder til dem: »Naar jeg længes for meget efter Eder, saa gaaer jeg hen og nik-

Den røde Villa i Rosenvænget

ker til Eders Photographier.« Og døtrene følte det samme. Sarah skrev: »Naar Anna og jeg rigtig længes efter Eder, tager vi Eders Fotografier og stiller paa Bordet foran os og forsøger saaledes at indbilde os, at vi ere i Eders Selskab, ja, mange Gange om Dagen maa vi hen og betragte Dit Ansigt, og saa udbryde vi Begge: »Se, saadan en dejlig Mamse har *vi*.««

Anna fortalte: »Jeg holder mig saadan mere for mig selv [end Sarah], tænkende *altid* paa Jer to, og sættende tre Roser (smaa Maanedstroser) ved Siden af Dig, Lelia og Mathilde, da I alle tre ere puttede ind i samme Staffeli.« Få dage efter kom hun atter ind på emnet: »Hver Gang, at jeg nu herefter er i daarligt Humeur eller »trænger«, ser jeg hen paa Dit Photographi og tænker: »Der er jo En, der rigtig holder af mig, jeg maa jo være saa glad, saa glad ved at have en Mamse.« Saa glemmer jeg strax Alt.«

Det var ikke alene ved de rent personlige relationer, at fotografierne havde deres værdi. Vi hørte jo ovenfor om, hvordan fotografierne af villaen i Rosenvænget var kommet i handelen. Nu kunde de to pigebørn også sende et billede hjem af deres »Residentssted« i Lausanne. Foran huset stod familien Secrétan og flere af pigebørnenes medpensionærer. Forklaringer medfulgte. Anna sendte senere et fotografi hjem af Elisabeth Secrétan og skrev sværmerisk: »Her ser I min Yndling, min Veninde, min Skat! Er hun ikke sød? betragt de dejlige Øjnes Udtryk, den ædle Pande og Næse, og svar mig, om Elisabeth Secrétan ikke er yndig; og dog lyver hendes Photographie, idet det har givet hende en skjæv Mund og noget underligt i Ansigtet, som hun er saa langt fra at eje.« Sarah var ligeså begejstret som søsteren over den søde, unge pige: »Kan man ikke rent fortabe sig over Elisabeths yndige Ansigt,

Den røde Villa i Rosenvænget

og dog er hun meget dejligere end sit Photographie.« Fru Heiberg må have udtrykt sin beundring for billedet, for Anna skrev i et senere brev: »Jeg vil . . . bede Dig modtage Elisabeths Fotographie som en Gave fra mig; . . . derfor tillader Du vel nok, at jeg betragter hende, naar jeg kommer hjem, thi jeg finder hende lige saa dejlig som Dig; find hende nu en god Plads i Dit Album med en værdig Vis-à-vis.«

Naturligvis var det ikke bare fotografierne af veninderne, der havde interesse; vennernes billeder vilde de to pigebørn også have, både som et minde og for at kunne vise hjemme, hvordan »Inclinationerne« tog sig ud. Anna fortalte Lelia, at hendes tilbeder »Lille« bad hende om, »at jeg ikke vilde glemme at give ham mit Photographie, inden jeg rejste; . . . jeg svarede, kun hvis jeg fik hans, som han da strax gik ind paa.«

Etiketten krævede imidlertid, at disse venskabspanter først blev udvekslet som en afslutning på samværet. »Naar vi rejser,« skrev Anna, »haaber vi at erholde enkelte [fotografier af vennerne], thi før vil (med tre streger under) vi ikke bede derom.«

Et par bemærkninger fra Lausanne-brevene viser, i hvor høj en kurs Emil Poulsen stod hos familien Heiberg. Lelia havde sendt et billede af sin beundrede skuespiller til Lausanne – til låns notabene –, og Sarah skrev: »Det er dog et prægtigt Fotografi af E. Poulsen, saa Du synes ogsaa, at Annas Fyr har E. Poulsens Øjne.« Og da Anna skulde sende billedet tilbage, sluttede hun sit brev: »Men nu, søde Mama, da Lelias Emil ikke er saa tynd, som man kunde ønske sig ham, tør jeg ikke tage mere Plads, thi ellers kunde han nemt blive siddenfast i Convolutten, og saa græd vist stakkels Lilse.«

Gennem Sarahs og Annas ytringer oplever man, hvor

Den røde Villa i Rosenvænget

ublaseret man den gang så på den nye og vidunderlige foreteelse. Der var den samme umiddelbare glæde over fotografier, som der et århundrede senere er over båndoptagelser, der sender bud fra dem i det fjerne, som står en nær. Havde Sarah og Anna været i Lausanne for en snes år siden vilde de have telefoneret hjem juleaften og hørt deres elskede Mamses stemme, og havde de været der nu, vilde de have sendt en indtalt julehilsen. Men – så vilde Sarah og Anna ikke være blevet sendt til en pension i Lausanne, men være gået i gang med en rationel uddannelse.

Da Krieger i 1864 var i London, takkede fru Heiberg ham meget for alle de interessante fotografier, han havde sendt hende af de førende engelske statsmænd: Gladstone, Disraeli, Lord Russell og flere endnu: »Naar man idelig læser om saadanne Personligheder, da er det virkelig moersomt at see det Billede, som Vorherre har paatrykt dem.« Hvorefter der følger en række betragtninger over de herrens fysiognomi, et emne, der altid optog fru Heiberg levende.

Springer man sytten år ned i tiden, hører man om endnu et fotografi, dog af en anden art. Fra Bygdø skrev Anna i 1881 til Krieger om deres højtelskede hund: »Vor Søn Puk er idag med Lelia . . . inde for at blive foreviget. Der blev bestilt Time igaar hos Fotografen til ham . . . Nu kom Lelia; Puk maatte blive et Par Timer alene hos Fotografen for at faae Ro paa sig, og endelig blev han foreviget paa en Pude, men under Hyl og Suk, skjøndt han blev opmuntret med utallige Ting i Form af Trompeter og Harmonikaer.«

Kort sagt, fotografiet gik sin sejersgang gennem hele samfundet. Den hyppige omtale deraf i de Heibergske breve giver een oplysende kulturhistoriske glimt af et tidstypisk fænomen. En udtalelse af J. G. Hægstad, der i 1871 havde

Den røde Villa i Rosenvænget

været gæst i fru Heibergs hjem, gav rammende udtryk for, hvorledes man betragtede den nye og mærkværdige opfindelse. Han bad fru Heiberg om at sende ham sit portræt: »Disse Portraiter er da virkelig ogsaa nogle forunderlige Tingester. De bringer Tankerne ligesom i en mere umiddelbar Forbindelse med sin Gjenstand.«

Et særlig yndet rum i Rosenvænge-villaen var altanstuen med den smukke udsigt imod Sundet. Fra altanen så fru Heiberg det dampskib sejle forbi, der førte Krieger til den sørgelige konference i London i april 1864: »Havet saae barsk ud. Den lille Anna sagde: »Du seer saa alvorlig ud, er du bedrøvet, fordi Krieger reiser?« Jeg svarede som sandt var: »Ja, det er jeg.« Det er dog forunderligt faae Timer iforveien at trykke en Vens Haand, der staaer paa samme Jordbund som vi, og da at see ham overleveret til den upaalidelige Sø, der med hvert Minut fjerner ham længer og længer fra os. Hvor meget kan ikke være forandret, naar man atter sees? Dog, ikke sandt, vort Venskab maa blive uforandret.«

Den gang fru Heiberg flyttede ind i Rosenvænget, glædede hun sig over to svaler, der havde bygget rede i altanstuen. Det var »Lykkespropheter«, mente hun, og de skulde ikke forjages. Hvor vidt det var de to svalers eksempel, der smittede, står hen i det dunkle, men så meget er vist, at da Krieger året efter byggede hus tæt ved fru Heibergs, var der ogsaa en fugl, som byggede rede på hans altan. Den fik imidlertid en mere ublid skæbne end fru Heibergs svaler; den fyldte, skrev hun til Krieger i London, altanen med »ikke pæne Sager«, og trods Sarahs sorg derover blev »Dommen afsagt« og reden fjernet.

Fru Heiberg var og blev overtroisk med hensyn til fugle. Nogle år senere skrev hun til Krieger: »Jeg forsikkrer Dem,

Den røde Villa i Rosenvænget

at jeg formelig var i Angst over, at ingen af Himlens Fugle vilde bo i mit Huus. I Gaar satte sig to smaa Svaler paa mit Tag og qviddrede for mig, der sad paa Altanen ... Heri saae jeg et lykkeligt Varsel.«

Men det rum i Rosenvængehuset, der var fru Heiberg allerkærest, var og blev »Lygten«, det lille kvistværrelse oven over altanstuen. Det lå ved siden af hendes soveværrelse og var aflåset for alle uvedkommende.

Lige fra først af havde hun »inrettet Alt, ... hvad der hører til for at kunne sidde her og skrive. Tag Dem nu iagt!« advarede hun Krieger.

Gang på gang står der i det øverste højre hjørne af hendes breve: »I Lygten.« Fra vinduet kunde hun i sin store kikkert følge dampskibene ude i Sundet, og derfra kunde hun også nyde den yndige udsigt: »Idet jeg sidder her og nedskriver disse Linier til min kjære Ven, seer jeg ovre paa Marken et lille Pigebarn hoppe over Engen for at gribe en Sommerfugl i Flugten; jeg synes, det er ligesom et legemligt Billede paa, hvad jeg her skriver om. Hun fik den ikke. Et lidt høiere Hop, og den havde været hendes. Ligesaa med os, vi attraa vel det Gode, det Høieste, vi gribe vel efter det, men Anstrængelsen er for svag, for mat, et lidt stærkere Tilløb, og Maalet var naaet.«

Man fornemmer atmosfæren om sommeren: »Naar jeg sidder heroppe i Lygten, især Søndagaftener, mod Midnat, da er jeg forundret over at høre den lavere Befolkning, der kommer fra den saakaldte »fattiges Dyrehave«, hvorledes alle Hold, som vandrer hjemad, synger Nationalsange, som om vi vare midt i Krigsaarene. I gamle Dage sang man af Vaudevillerne og andre yndede Syngestykker.«

En gang sad hun i den tidlige morgen (klokkeslettet angives dog ikke) i »Lygten« og skrev til sin kære, trofaste ven »i et stærkt Tordenveier; det strømmer ned fra Him-

Johanne Luise Heiberg
München 1862

Andreas Frederik Krieger
München 1862

Den røde Villa i Rosenvænget

len, og Skibene paa Søen ligger som indhyllede i et tæt Slør. Da jeg i Aftes sad her ene oppe i Lygten og saae Lyn paa Lyn, hørte Skrald paa Skrald, medens hele Husets øvrige Personale sov trygt, da tænkte jeg: hvor forandret! Det havde jeg ikke kunnet gjort i 1830, hvor et Tordenveier næsten bragte mig til Fortvivlelse, saa jeg ikke var Herre over mig selv, men skjælvede som et lille Barn.«

Og i »Lygtevinduet« sad hun tidligt en morgen og passede postbudet op, da hun med længsel ventede Sarahs og Annas første brev fra Lausanne.

Som en speciel gunst tog hun gode venner med herop: »I Aftes var Andræ og Madvig hos mig. Vi sad alle tre længe heroppe i Lygten, som Andræ saa for første Gang og foretrak for alle Husets øvrige Værelser. Ogsaa jeg faer dette lille Rum kjærere og kjærere og opholder mig her saa meget som muligt.«

Fra Lygten stammede ikke alene mange af hendes breve til vennerne. Her blev også store dele af hendes erindringsværk til.

Taarnbygningen ved Søerne

Fru Heibergs håb om at kunne ende sine dage i Rosenvænget gik ikke i opfyldelse. Det var, da familien i vinteren 1874-75 var i Italien, at huset blev solgt. Fru Heiberg fandt det, med tanke på hendes døtres økonomiske forhold efter hendes død, klogest at indskrænke sig. Hun var efterhånden også blevet led og ked af alle de pligter, der blev pålagt hende som husvært, og da der uventet meldte sig en akseptabel køber, slog hun til.

Nogen større hjertesorg var det hende ikke. Josepha Martensen fortæller, at fru Heiberg fra Florens skrev til hendes

Taarnbygningen ved Søerne

forældre: »Uagtet jeg har boet i Rosenvænget i mange Aar, mit Hjem blev det dog aldrig; det var og blev paa Christianshavn, at Hjemmet var.«

Hun havde for øvrigt den ærgrelse, at køberen af villaen efter hendes mening vilde snyde hende og kun vilde betale en latterlig lav sum for visse indbogenstande. Flere gange rasede hun derover i sine breve til Krieger.

Han rådede hende til at sælge, og det blev selvfølgelig ham, der måtte påtage sig alt det besvær, der var forbundet med salget af villaen. Hans løn derfor var hans venindes dybe taknemmelighed. Fra Florens skrev hun til ham: »Min inderlig kjære Ven! Jeg troer, at jeg engang sender Dem et Brev med lutter Tak, Tak, Tak, fra først tilsidst og intet andet. Nu skal De altsaa paany have et heel, og dertil ubehageligt Arbeide for mig, med Hensyn paa Husesets Salg. Gid De ikke maa have for store Bryderier og Vrøvlerier hermed. Men vid og tro, at der sidder en Veninde i det Fjerne, som med et taknemmeligt og rørt Hjerte tænker Dag og Nat paa den Ven, den Broder Gud har sendt hende, der saa kjærlig har antaget sig hendes Sag i Et og Alt.«

Hun havde haft mange spekulationer, angående hvor hun skulde flytte hen. Hun skrev side op og side ned (der ikke er medtaget i den trykte udgave af Krieger-brevene) derom til sin ven, og man må beundre hans englelige tålmodighed i denne sag.

Hendes første krav til den nye lejlighed var en central beliggenhed: »Har jeg nu maattet flytte fra Rosenvænget, saa ønskede jeg mig fritaget for disse uhyggelige Efteraars-Hyl og for alle de Ulemper, som ere forbundne for mig og Børnene ved at bo saa afsides, at enhver Bevægelse koster Møie. Nu da mit Theaterliv ophører, ønskede jeg nok at see Mennesker hos mig. Ved at bo saa afsides, og selv

Taarnbygningen ved Søerne

ikke mere daglig blande mig med Mennesker, vilde jeg jo leve fuldstændig som Eremit, ifald mine Venner og Veninder, uden at tale om Børnenes, ikke med nogenlunde Lethed kunde opsøge os i Hjemmet. Den Fordeel vilde jeg gjerne have ved Flytningen, at jeg kunde sidde stille i min Stue i Haab om, at Andre vilde søge mig, naar dette kunde skee uden altfor stor Møie og Besværlighed for dem. Enten – eller. Enten paa Landet med dets Glæder eller helt i Byen med alle de Beqvemmeligheder, denne giver.«

Blandt andet havde hun kig på den gamle botaniske have bag Charlottenborg og skrev derom til Krieger: »Gid [brygger] Jacobsen der vilde bygge et lille, ganske lille Huus, med en lille, ganske lille Have saa stor som en meget stor Urtepotte, hvor man kunde sidde i Ro bag en Busk og læse og strikke og modtage sine Venner og sin Ven.« Mon hun ikke havde tænkt sig, at Krieger skulde lade et ord falde derom til brygger Jacobsen? Hvorom alting er, så kom der ikke noget ud af denne plan.

Ikke få af hendes bekendte blev i de følgende måneder sat i sving for at finde en lejlighed til hende. Hun vidste ganske nøjagtigt, hvad hun vilde have: »7 à 8 Værelser. Sol, ingen Rotter og Muus. En ordentlig Opgang og Trappe. Lidt Himmel og Udsigt. *Det er Programmet.*«

Hun havde fået besked om, at hun muligvis kunde få en lejlighed i et af de huse, arkitekt Meldahl var i færd med at bygge for enden af Gothersgade, og dette havde den fordel, at der så kunde tages hensyn til hendes »smaa Ønsker« angående farver o.s.v. Men der var dog mere end eet aber dabi: »At flytte ind i et nyt og altsaa peent Huus er vistnok fristende, men disse Hjørnegaarde ved Enden af Gothersgade maa jo, paa Grund af Kjøbenhavns Forbandelse, i Form af Etatsraad Ehlers, ligge overordentlig kolt ud til Ehlers Sandørk. Tænk, hvor Vestenvinden, uden at

Taarnbygningen ved Søerne

Tale om Øst og Nordvinden, maa kunde tumle sig og omfavne disse Huse!«

Og så var der huslejen. Hun fandt det »skammeligt at skulde betale 1000 Rd. for *anden Sal*.« Dagen efter gerådede hun i endnu vildere ophidselse ved tanken på den skammelige husleje, og hun gav sin fantasi frie tøjler: »Skal jeg betale . . . 1000 à 1100 à 1200 Rdr. om Aaret, saa have vi jo atter Spillet gaaende som i Rosenvænget, at jeg har et stort Selskabs-Lokale, men ikke Raad til at see Selskab hos mig. En Sal paa 11½ Alen lang til at dandse i, men ikke raad til at gjøre Bal. Hvortil da alt dette? Af et stort Lokale tvinges man til store Udgifter, Brændsel, Lysning, Alts Vedligeholdelse og det i disse dyre Tider. Nei, det vilde være ufornuftigt af mig og bør opgives. Bedre at bo i en tarveligere Leilighed, men da til Gjengjæld ikke ængste sig for at offere lidt til hvad man har Lyst til, end suge paa Lappen i store, brillante Værelser.«

Tanken om at skulle bo i en etagelejlighed generede hende. Hun forklarede med charmerende lune arkitekt Mel-dahl hvorfor: »Et Hjem maa helst have et Præg af den Familie, der beboer det, men dette er jo aldeles umuligt, naar Alt til Punkt og Prikke er indrettet paa første som paa anden Sal, paa Anden, som paa Tredie o.s.v. Deraf følger, at enten man træder ind til Hr Petersen eller Fru Christensen, er det, som om man var i det samme Hjem, omtrent, som Husene paa Strandveien, ind ad hvis Hoveddøre man seer eet og det samme Speil, et rundt Bord, et hvidt hæklet Bordtæppe og en Gyngestol. Jeg har hørt, at en Reisende, der kørte hen ad Strandveien, sagde: »hvem boer i alle disse smaa Huse, som ere uniformerede paa samme Maade?« Seer De, det er denne Uniformering, som det skjærer mig i Pidsken at trække i. Det er hændet mig i de nye Gaarde, som i sin Tid blev bygget paa Nørregade, at jeg ganske

Taarnbygningen ved Søerne

gemytlig satte mig midt i Stuen ved det runde Bord i den Tro, at jeg sad i afdøde Præsten Paullis Dagligstue, indtil en mig ubekjendt Dame traadte ind og jog mig ovenpaa, idet hun sagde: »paa tredie Sal, gode Frue! Dette er Anden.« Ja, tænkte jeg, det kommer der ud af, at Værelserne, Gardinerne, Meubler, Alt retter sig efter en given Opskrift. Vi boede engang i mange Aar i et daarligt Huus i Brogaden No. 3, men Kakkelovns-Nischen og Pladsen foran denne var indlagt med hvide og graa, firkantede Stene. Dette havde sandelig ingen Andre, og disse Stene gav hele Stuen et originalt Præg, og jeg elskede den. Naar jeg nu tænker paa at flytte, da sidder jeg og phantaserer om et gammelt, varmt Huus, med gammeldags Værelser, udenfor den reglementerede Uniform.«

Resultatet blev imidlertid, efter megen frem og tilbage, at hun dog flyttede til Gothersgade 160, 2. sal, en hjørnejendom, hvor hun fra »Taarnet« havde udsigt til søerne. En altan var der også. Huset ligger der stadig.

Det var hende alle dage magtpåliggende at have frit udsyn fra sin bolig. Da i 1874 den tid nærmede sig, hvor hun skulde fejre sin fødselsdag i Italien, forhørte Krieger sig hos hendes døtre om, hvad hun ønskede sig. Herpå svarede Anna: »Endnu har Intet fristet Mama; saasnart der er noget, skriver jeg til Geheimeraaden derom; ja, det skulde da være en Altan eller et stort Stykke af Himlen!« I anledning af sin nye bolig havde hun selv skrevet til Krieger: »Gid man maa kunne til sin Tid finde en Bolig, hvorfra man kan see Solen, Maanen og Himlens Stjerner.«

Fru Heibergs trang til lys og luft fremgår også af hendes breve fra Rom. Den hjælpsomme, men inderlig upraktiske Ravnkilde havde skaffet hende en lejlighed, men den behagede hende absolut ikke: »Ingen Balkon, ingen Have at sidde i, og Boligen er i en Gade og ikke paa en Plads.«

Taarnbygningen ved Søerne

Takket være den søde og hjælpsomme fru Bjørnson fandt de heldigvis snart en lejlighed med en lille balkon og »Udsigt til den blaa Himmel.« Den lå på Piazza Barberini nr. 2, og trods det, at fru Heiberg til sin store ærgrelse måtte betale dobbelt husleje et stykke tid, flyttede de snart derhen.

»Jeg maa bringe dette Offer for at komme til Luft og Lys,« erklærede hun til Krieger. Et par måneder senere skrev hun til ham: »Vor nuværende Bolig er jeg rigtignok, tiltraads for Musene, glad for, thi saalænge der er en Solstraale paa Himlen, have vi den. Og Pladsen er saa livlig at see paa med hele det braagede Folkeliv.« Det var ikke blot Bødtcher, der glædede sig over Piazza Barberini.

Efter at fru Heiberg var flyttet ind i sin nye lejlighed, prøvede Bjørnson at lokke hende til Aulestad; det var samtidig, at han foreslog hende at komme med »den mest tålmodige af Deres forlystelsessyge små-fugle«. Han skrev på sin karakteristiske temperamentsfulde façon: »Ja, betænk Dem ikke på dette, æfter en vinter at have drukket tæppe-støv og the, sladder og løgn.«

I sit svarbrev gav fru Heiberg ham en samtidig nøgtern og sværmerisk skildring af atmosfæren i hendes nye bolig: »Ja, visse har De Ret, at dette [ø: Aulestad] er noget andet end Thepassiar og Tæppestøv; det Sidste maa De have tænkt paa ved en Inspiration, thi som det støver i et saadant nyt Huus, som jeg er flyttet ind i, nei, det er utroligt. Efter at jeg nu i to Maaneder har været i et Slags Helvede, kjæpende med slætte Kakkellovne, Dørre og Vinduer, der slaa sig, saa man hverken kan faae dem op eller i. Kjæmpet med Snedkere, Sadelmagere, Gas-mænd, Murere, Smedde, Malere etc. etc. begynde vi at faae det hyggeligt. Vi boe i en Taarnbygning ved Sortedamssøen ... Prægtige store Bygninger, med høie spidse

Taarnebygningen ved Søerne

Taarne paa, ere nu byggede her omkring, især i Maaneskin see de heel pragtfulde og romantiske ud. I min Arbejdsstue har jeg to Balconer ud til Søen, der i disse Dage, da Søen er frossen og myldrende fulde af Skøiteløbere, tager sig heel prægtig ud. Om Aftenen løber de med Fakler i Hænderne og alle de smaa Boder, der ere opreiste med Forfriskninger til de Løbendes Brug, tage sig maleriske ud med deres mange Farver, der pryde Indgangene. Naar Solen gaaer ned om Eftermiddagen, og Vintertaagerne blander sig med det rødlige Skjær, da tage Skøiteløberne sig ud, som Aander, der flyve afsted, saa at det Hele bliver ganske mystisk. Da staaer jeg bag min Rude og seer paa alt dette og tænker: hvem der var 16 Aar og kunde blande sig med dette Aandechor i flyvende Fart hen ad Isens Overflade . . . De seer saaledes, to Betingelser for en Bolig har jeg faaet opfyldt. Ingen Gjenboere hvis forskende Øie lurer paa enhver Bevægelse, og et stort Stykke Himmel at see op imod.«

Anna Poulsen var en hyppig gæst i Gothersgade 160. Fru Heiberg sendte tit bud efter hende, når Emil Poulsen spillede på teatret, og når hendes egne døtre var ude i selskab. Anna Poulsen har givet et par nydelige skildringer af fru Heibergs nye hjem: »Hendes Arbejdsværelse med Reoler og hendes store Arbejdsbord skjult med Blade og Skrifter laa lige ved Entréen. Og her sad vi saa, indtil vi skulde ind og drikke The i Spisestuen.« Også Josepha Martensens opmærksomhed fangedes af fru Heibergs arbejdsværelse med »det aflange firkantede Bord, som optog en uforholdsmæssig stor Deel af det temmelig lille Værelse, bedækket med Mapper og Papirer, og alt tydede paa, at hun lige havde lagt Pennen fra sig.« Det var i de år, hvor fru Heiberg arbejdede på værket om sine svigerforældre. Et andet sted

Taarnbygningen ved Søerne

i sine erindringer fortæller Anna Poulsen atter om lejligheden i Gothersgade: »Hvor var der smukt i hendes Taarnstue med Udsigt over Søerne. Der var dejlige mellemlaa Gardiner for Vinduerne; under disse hang hvide filerede, lette som Spindelvæv. Hun fortalte mig, at alt dette havde hun selv lavet, medens hun lærte sine Roller.«

Anna Poulsen var ikke den eneste, som de blå gardiner havde gjort indtryk på. John Paulsen mindedes, hvordan han ved sin første visit hos fru Heiberg blev modtaget i »en stor sal med blå portiører, fra hvis væg fru Gyllembourgs lokkehoved smilte ned til os . . . Fru Heibergs hjem var stilfuldt og elegant, med en blanding af gammeldags hygge, som gjorde så godt.«

De blå portiører havde også gjort indtryk på en anden ung mand, Julie Sødrings søn Marius: »Fru Heibergs Hjem var smukt og stilfuldt. Det modtog sit Præg af mange farverige Tæpper og Draperier. Jeg mindes særlig hendes eget hyggelige Kabinet med de talrige Bøger og den tilstødende store Stue, som helt var holdt i blaa Farvetoner. Her fængsledes Opmærksomheden af en høj Kvindefigur i Marmor og af forskellige mærkelige Instrumenter, som skrev sig fra Johan Ludvig Heibergs astronomiske Observatorium. Fra dette Værelse traadte man ind i Musikstuen, og op til denne laa den store Spisestue. Overalt dækkedes Gulvene af tykke Tæpper, og skjultes Døraabningerne af folderige Portiører.« Uvilkårligt sammenlignede han det elegante hjem med det, hans moder havde skabt: »Der var noget mere jævnt over mit Barndomshjem, flere gammeldags Møbler, flere Malerier, og navnlig var der her til alle Aarstider en Rigdom af Blomster og Planter.«

Anna Poulsen havde blik for fru Heibergs sans for altid at sætte et personligt præg på det sted, hvor hun boede. I begyndelsen af 1880erne besøgte hun fru Heiberg på

Taarnbygningen ved Søerne

Bobakke ved Aalsgaarde og skrev derom: »Som overalt hvor hun slog sig ned, forstod hun at omgive sig med Smag og Skønhed.« Og det samme viste sig, da hun nogle år senere så fru Heibergs sommerbolig i Engelholm: »Hun havde lejet et mindre Hus, og som sædvanlig omskabt det til et lille Paradis.«

Da fru Meldahl, efter opfordring af fru Heiberg, i sommeren 1885 kom til Hankø, glædede hun sig over, hvordan fru Heiberg »havde skaffet al den Comfort tilveje, som kunde opdrives paa et saa uciviliseret Sted. En Lænestol var flyttet ind i Stuen, og en Buket Markblomster stod og ventede paa mig.« Man mindes uvilkårligt, hvordan fru Gyllembourg mange år tidligere havde indrettet alt »saa bekvemt og zirligt«, da den den gang 17årige Hanne Pätges flyttede ind hos hende i Christianshavns Voldgade. Og man mindes også, hvordan Heiberg i 1855 skrev til sin kone, som var i Marienbad: »Forleden besøgte jeg Frøken Harboe og beundrede Dit Arrangement af hendes Værelse.« Det har nok været, den gang frk. Harboe var rykket ind i Treschows Stiftelse.

Mine Folk

I sin *Spectatrix*-artikel kom fru Heiberg med nogle bemærkninger om tyende. De er oplysende for, hvordan forholdet på den tid var mellem herskab og tjenerskab, »Folkene«, eller »mine Folk«, som fru Heiberg lige til sin død kaldte dem.

Spectatrix holdt, som allerede nævnt, på, at mødrene selv burde opdrage deres døtre. De har jo tid nok dertil: »Hvad har Du da at bestille? Dit Huus holdes reent af dine Piger; din Vask stryges af disse. Klæder til Dig og

dine Børn syes af Andre; Du gaaer ikke paa Torvet og gjør Indkjøb til dit Huus.«

På baggrund af dette virker en anden udtalelse længere nede i *Spectatrix*-artiklen overraskende: »Væn Dit Barn saa tidligt som muligt fra al Hjælp; ved den Uskik, at et Tyende altid skal være tilrede, gjør Du hende keitet og ubehjælpelig for bestandigt. Lad hende selv hente sit Tøi og efter en Spadseretour lægge det paa sin Plads.«

Det er ord, der med al ønskelig tydelighed afslører, hvor meget der for hundrede år siden faldt ind under en stue- eller barnepiges arbejde. Man mindes Amalie Meldahl, som fortæller, at hun som ung pige »syede ikke saa meget som en Knap i sin Handske. Dette . . . besørgede Jomfruen.«

Fru Heiberg efterlevede imidlertid selv det princip, hun havde forfægtet; da Sarah var i Lausanne, skrev hun til sin moder, at »Madame . . . var forbavset over, at vi aldrig brugte Hjælp til Noget. Det kan vi takke Dig for, lille Mamse.«

Fru Heiberg var, som hun selv, i sin artikel *Qvinde-Emancipation*, havde udtrykt det, »det huslige Livs ansvarlige Minister«.

Anna Poulsen fortæller om, hvordan hun en gang blev bedt ud til fru Heiberg sammen med fru Hall. »Fru Heiberg behandlede hende noget sarkastisk. Da Fru Hall berømmede huslighed som Kvindens ypperste dyd, raabte Fru Heiberg ind i øret paa hende: »Den Dyd har De saa Gu' aldrig selv haft, Fru Hall.« (Fru Hall var bekendt for sin daarlige Mad).«

Fru Heiberg havde altid selv sat en ære i, at hun for sin virksomhed på teatret ikke forsømte sit arbejde som husmoder. Det var da ganske konsekvent, at hun ønskede, at hendes egne døtre skulde have begreb om huslighed.

Emnet blev flere gange drøftet mellem moderen og döt-

Mine Folk

rene, mens Sarah og Anna var i Lausanne. Sarah havde, lysende af selvtilfredshed, fortalt om, hvorledes hun og Lydia Secrétan var kommet fra torvet, belæssede »med hver to Kurve fuld af Frugt, Grønsager og Smør, og jeg med en stor Petroliumsflaske under Armen. Det var vist et komisk Syn, thi to Udlændinge, som vi mødte, vare nær revnede af Latter, men her er det jo Brug selv at gjøre Indkjøb, og det er virkelig ogsaa baade morsomt og fornuftigt.« Fru Heiberg kunde ikke dy sig for at være lidt sarkastisk herover: »Det morede mig i Tankerne at see min lille Sarah bære hjem Grønsager fra Torvet, ja, slæbende paa en Petroliumsflaske under Armen!! Samme Sarah gjorde i sin Tid Ophævelser, naar hendes Mamse vilde, at hun skulle bære en lille Pakke indsvøbt i peent Papir. Nu haaber jeg, naar Du kommer hjem, at Du bærer den store Olie-dunk hjem til mig fra Urtekræmmeren, ikke sandt?« Et par måneder senere vendte hun tilbage til emnet: »Hvorledes mon det vil smage mine to franske Damer at gaae i Kjøkkenet, naar de komme hjem? Vist ikke godt, men jeg trøster mig med, at det vil gaa hermed, som med det, at kunne hjelpe sig selv, at de engang vil sige, som nu: »Det takker vi Mamse for, at vi veed, at til en Grød hører Gryn og Meel etc. etc. etc.,« uden at tale om, at Eders tilkomne Mænd, at sige hvis I faae nogen, da vil berømme deres forstandige Svigermoder, der har oplært deres Koner til Orden, Flid, og gjort dem ferme i den ædle Kogekunst. Ja, jeg vil virkelig sørge for mit Eftermæle. Hver tredie Dag skal en af Frøkenene gaae i Kjøkkenet.«

Det kunde være meget godt med *Spectatrix'* formaninger om ikke at lade tjenestepigerne hoppe og springe for sig. Selv var fru Heiberg en krævende, men ikke urimelig arbejdsgiver overfor sit tyende. John Paulsen, som kom meget

Mine Folk

i hendes hjem i Gothersgade, skriver herom: »Hvad jeg lærte at sætte mest pris på hos den berømte dame, var den *borgerlige* dygtighed og retskaffenhed, der lå bag kunstnerneturellet og som ikke mindst trådte frem i den måde, hvorpå hun behandlede sine børn og sine tjenestefolk.«

I sin anden erindringsbog siger han: »Ulig fru Collett, der ikke magtede at nedlade sig til såkaldte »simple folk« og gå ind i deres tankegang og interesser, havde fru Heiberg en egen evne til at omgås alle, høie som lave. Det faldt hende lige let at tale med en prinsesse som med en almueskvinde.«

Hun fordrede meget. Oplysende er i så henseende *Spectatrix'* betragtning: »Det gaaer med Børn som med Tjenestefolk; naar man ikke fordrer den samme accurate Opvartning, naar man er ene, faaer man den heller ikke, naar der er Fremmede.«

I fru Heibergs hjem skulde alt foregå med manér, alle former skulde overholdes. I maj 1878 skrev hun til Krieger: »Jeg lever i at dressere min nye Pige, tælle til Vask, stoppe, lappe og forberede, hvad vi skal have i Orden til Norgestouren. De seer, at min Tilværelse ikke er, hverken lyrisk, poetisk eller i noget Punkt inde paa Aandens Gebet.«

Pligtopfyldende til det yderste var hun som husmoder, men dermed være ikke sagt, at arbejdet i huset altid var hende en *kær* pligt. I en sen aften skrev hun engang til Krieger: »Ja, nu maa jeg holde op med at skrive for i Aften; ... jeg er altfor træt af Dagens Besvær. Hvad vi Mennesker ogsaa belemrer os med for utallige Ting, som vi bilde os ind at høre til vore Fornødenheder. Deri maa jo alene en Salighed ligge efter dette Jordeliv, naar man ikke trængte til Spise og drikke. Ikke til Vask og Reengjøring. Ikke til Oprydning og Støv. Ikke til paa engang at være søvsnig og ikke kunde falde i Søvn. Ja, god Nat!«

Mine Folk

Pudsigt er det at se, at hun også andre gange tænkte sig Paradiset (Helvede lader ikke til at være kommet i betragtning ved livet efter dette) specielt som et sted, hvor man var fri for dagligdagens praktiske gøremål. I 1876, femten år efter den just citerede udtalelse, skrev hun til Krieger: »Landmanden hyler over Regn, men hvad gør det ham; istedet for 5 β for Pundet af Smør tager han 10; men hvad skal vi Andre sige? Jeg glæder mig rigtig nok til at komme i den anden Verden, hvor der forhaabentlig ikke findes noget af den grove Føde, som vi her plages med paa meer end een Maade, thi først skal vi nyde den, dernæst skal vi have ondt af at have nydt den. Dog, hvor forvilder jeg mig hen?«

Om fru Heiberg som husmoder skrev Amalie Meldahl: »Jeg troer ikke, at hun var af dem, der gaae op i deres Husvæsen. »O, naar man tænker sig, hvilket Besvær man har blot for de to elendige Retter Mads Skyld!« sagde hun engang sukkende.«

En af dem, fru Heiberg havde længst i sin tjeneste, og som hun følte sig ganske særlig knyttet til, var tjeneren Hans Bøge.

Han var født i Holsten i 1834, og efter at have aftjent sin værnepligt som gardist var han i foråret 1857 kommet til Heibergs. Det havde været en stor ting for fru Heiberg, at hun netop i 1860, det skæbnetunge år, hvor hun mistede sin mand, havde haft en så god og trofast hjælper som ham.

Rørende er en lille episode fra Bonderup i den triste sommer 1861, hvor alt kun vakte sorgfulde minder i fru Heibergs betyngte sind. En dag, hvor det havde været uvejr, kom »den skikkelige Hans« ind til hende og sagde: »Fruen skulde virkelig gaae en Tour, det vilde De have godt af.«

En måneds tid senere takkede hun Krieger, fordi han havde sendt hende et stjernekort: »Jeg stirrer mig blind paa dette Kort, hvilket vist ikke har været Deres Hensigt, men jeg er og bliver dum paa Himlen og tildeels paa Jorden med. Hans og jeg har lagt vore Hoveder sammen for at hitte Rede i alle disse Prikker, og det vilde vist have moret Dem, om De havde staaet i en Krog af Stuen og seet og hørt Virkningen af vort Studium.«

I slutningen af september var det glædesløse sommerophold på Bonderup endelig forbi, og fru Heiberg åndede lettere ved atter at være hjemme på Søkvæsthuset. Frk. Harboe havde stået for rengøringen og ordnet alt så smukt og med kærlig hånd, og Hans, der var rejst ind til byen dagen i forvejen med familiens tøj, havde på det hjerteligste ønsket hende velkommen hjem.

Hans Bøge havde nok at løbe om. Det var Figaro her, Figaro der. Hans skulde varte op ved bordet. Hans skulde melde dem, der vilde aflægge visit. Hans skulde bringe »Budskaber«, som fru Heiberg og Krieger altid kaldte deres breve, til geheimeråden på Nørregade – hver eneste dag, når Krieger var syg. Engang betroede hun sin ven, at hun gerne vilde have skrevet længere til ham, »men Klokken gaaer til 12, og jeg vil gjerne have Brevet lagt i Kassen og maa altsaa have Medlidenhed med Hans, der skal gaae med det.« Det var langt fra den eneste gang, hvor Hans maatte blive sent oppe for at »kaste Brevet i en Kasse.«

Hans skulde udveksle aviser mellem naboerne i Rosenvænget. Hans blev sendt afsted for at forhøre om fru Heibergs syge venners befindende. Hans skulde køre for sin frue, når hun var i teatret; ja, en aften – tidligt i maj! – så han ud som en snemand, da hun kom ud til sin vogn efter forestillingen.

Hans skulde følge med, når etatsrådinden tog på visiter.

Mine Folk

En januardag i 1863, et par måneder før fru Heiberg flyttede ud i Rosenvænget, havde hun »ret været en Rendemaske«; først var hun gået på visit hos geheimeråd Treschow, derefter hos biskop Martensen. Da de skulde hjem, »var Veiret saa skjønt, at Hans og jeg bleve enige om, at det kunde ikke være saa galt at gaae ud i Rosenvænget for at see Huset i Maanebelysning. Vi udførte imidlertid ikke denne gode Idee, men gik peent hjem.«

Den eneste gang, hvor man hører om, at fru Heiberg skånede Hans for et hverv, var, da forfatterinden Camilla Collett, som fru Heiberg engang for alle havde fået forkert i halsen, kom på visit hos hende i Rosenvænget. Hendes gode forsætter om at være »artigere end sædvanlig« blev sat på en hård prøve, idet fru Collett, efter at have sagt ja tak til at blive og spise til middag, gik på visit hos en anden familie i Rosenvænget, og derfra sendte bud, at hun først kom om aftenen. »Det har man for sin Høflighed med den Kone,« skrev fru Heiberg gnavent til Krieger. »Da hun kom i Aften, sagde hun, at min Tjener vel kunne følge hende hjem, herpaa svarede jeg reentud med et Nei, men tilbød, at han kunde hente hende en Vogn paa Broen. Og herved blev det ... Fru Collett var forresten i Aften det Behageligste jeg har seet hende, maaskee det ogsaa laae i, at jeg var frommere, fordi jeg ikke er rask.«

I sommeren 1865 skejede fru Heiberg for en gangs skyld rigtig ud. Hun fortalte Krieger, at hun tit havde læst i aviserne om, hvordan Tivolis fødselsdag skulde fejres med tusinde og atter tusinde lampers skær, og at hun ofte havde tænkt, at det burde børnene dog engang opleve. Hun »frie-
de« derfor til etatsråd Drewsen, (der just var græsenke-
mand), og fik ham og en af hans sønner til at være kaval-
lerer for de fire damer. Hun må have skiftet mening om
familien Drewsen, for oprindelig havde hun aldeles ikke

Mine Folk

følt sig tiltrukket ved tanken om at få den på nært hold i Rosenvænget. I november 1862 skrev hun til Krieger: »Fru Drewsen har besøgt mig . . ., hun glæder sig til Samlivet i Rosenvænget; at see og tale imellem med den venlige godmodige Kone har jeg intet imod, men hun har 4 Sønner hos sig, den Ene mukkenere end den Anden, og en Mand, hvis knusende Kjedsommelighed man skal lede om Magen efter, saa det nok kan gyse lidt i et stakkels Menneske, naar der tilsiges En en saadan Omgang; mod de 4 maa jeg være fornem og finde mig i deres Mishag.« Andre ytringer i hendes senere breve til Krieger viser imidlertid, at der var kommet et venskabeligt forhold mellem de to familier.

Men tilbage til Tivolituren. Hans tog de også med, og så kørte de alle ind til al herligheden. Hun fandt illuminationen et virkelig smukt syn og glædede sig over, at de 14000 mennesker bevægede sig i haven »uden al Støi og Raahed.« Men lidt ængstelig var hun for, at der skulde ske en ulykke med alle disse brændbare stoffer. Dog, alt gik godt.

Det at hun som en selvfølge tog Hans med, viser hans plads i familien, og det fortæller forøvrigt sin egen historie, at Hans aldrig før havde været i Tivoli på havens fødselsdag: »Vi vare alle 7 gode umiddelbare Tilskuere uden al Kritik eller Blaseerthed, thi ingen af os havde tidligere svælget i denne Nydelse.«

Det var ikke alene fru Heiberg, der satte pris på Hans Bøge. I et brev til hende, da hun i 1862 var i Marienbad, skrev fru Martensen: »Hils ogsaa den gode Hans, jeg synes han er ligesom et Lem af Familien.«

Fru Heiberg havde fuld tillid til Hans, for da hun i 1866 var i Christiania, var det Hans, der, med Krieger som medlem, skulde ordne, hvad der skulde indkøbes til hendes

Mine Folk

hjemkomst: »Er De saa god at spørge min Hans, om han ikke trænger til Penge.« I sit næste brev til Krieger skrev hun: »Vil De hilse mine Folk fra mig? Hans bad saa rørende om ved Afskeden, om jeg vilde skrive til ham; siig ham, jeg skriver snart.«

Der var et hjerteligt og venskabeligt forhold mellem fru Heiberg og hendes faktotum. De var kommet til at stå hinanden så nær, fordi de sammen havde gennemlevet smertelige begivenheder. Fru Heiberg giver i sit forhold overfor Hans – uden selv at påpege det – et vidnesbyrd om det, John Paulsen havde fremhævet, at hun havde let ved at komme i kontakt med mennesker, der stod på et lavere trin på den sociale rangstige end hun selv.

Da fru Heiberg og Sarah i sommeren 1862 var i Marienbad, havde de Hans med; at han, der var fra Holsten, talte tysk, var hende en god hjælp. Fru Heiberg stod hver morgen op kl. 5 og gik hen at drikke brønd, ledsaget af Hans, og når hun havde drukket sit næstsidste glas, gik Hans hjem og hentede Sarah, som så også fik et lille glas, hvilket bekom hende vel.

Hans måtte for øvrigt hente vandet fra brønden til sin frue, for der var »en saadan Trængsel, at man opstilles i Rækker, som udenfor et Theater og at staae i denne Række vilde være mig høist ubehagelig, uagtet Grevinder og Baronesser maa finde sig heri.«

Marienbad-opholdet syntes dog også at have sine lysere sider for Hans: »Jeg troer,« skrev fru Heiberg til Krieger, »at han har et lille Kjærligheds Eventyr her i Huset, flygtigt, men dog nok til at beskæftige ham. Ja, Amor er en god Hjælper mod Kjedsomhed. »*Nöie Liebe, nöies Leben,*« siger Goethe.« Det var det samme citat, hun benyttede, dengang Sarah havde forlovet sig. Næste dag tilføjede hun: »Lykkelige Goethe, der med de graanede Haar endnu bar Amor i Hjertet.«

Mine Folk

Fru Heiberg fik ret i, at Hans Bøges Marienbader-sværmeri kun havde været en flygtig oplevelse. I maj 1865* skrev han til sin moder om en begivenhed en månedstid før, som nær havde fået en skrækkelig ende. I det Heibergske hus blev der brugt håndlamper, der var fyldt med en meget brandfarlig vædske. En af pigerne, Marthe Marie Kofoed, tabte en lampe, og der gik ild i hendes klæder; Hans Bøge hørte hendes angstskrig, styrtede til, kastede hende ned og trykkede hendes klæder sammen. Hendes tøj blev helt ødelagt, men selv fik hun kun et sår på ryggen. Hans Bøges hænder blev derimod så forbrændte, at han måtte holde sengen i nogen tid.

Hans uforfærdede mod blev belønnet med medaillen for »Belønning for ædel Daad« i guld. Og ikke nok med det; året efter ægtede han den unge pige, han havde reddet. Fru Heiberg skrev 1. maj 1866 i hans skudsmålsbog: »Hans Bøge har tjent hos os fra 1857, og denne lange Tjenestetid vidner noksom om vor Tilfredshed. Han har giftet sig fra mit Huus, og jeg ønsker ham Held og Lykke i Fremtiden.« Fru Heiberg holdt ikke alene brylluppet, hun lånte også det unge par penge og kautionerede for dem, således at de, som der står i Hans Bøges borgerbrev, i 1868 kunde åbne »en ringe Handel med Brød, Traad og Garn, Lys og Sæbe, Legetøi og Kager« i Prinsessegade på Christianshavn. Yderligere startkapital fik Hans Bøge ved at sælge sin guldmedaille; men det rød-hvide bånd, den hang i, ligger endnu i hans skudsmålsbog. Hans Bøges forretning eksisterer stadig, nu som en manufakturforretning i Torvegade på Christianshavn.

Fru Heiberg glemte aldrig, hvad hun skyldte Hans Bøge.

* Alt ifølge venlig oplysning fra Hans Bøges dattersøn, manufakturhandler Henry Warming.

Mine Folk

Da han i 1884 havde lykønsket hende til hendes fødselsdag, sendte hun ham et takkebrev, hvori hun blandt andet skrev: »Besøget hos Dem var mig en sand Glæde. Vor Herre hjælper de flittige og agtværdige, og med Dem og Deres flinke Hustru har han aabenbart lagt sin Velsignelse i Deres Gjerning. Jeg har i de mange Aar, der nu ere gaaede, siden De var hos mig, med Taknemmelighed tænkt paa Deres Godhed mod mig og min Husbond, og har ofte savnet et hengivent Menneske som Dem i min Nærhed. Gud holde fremdeles sin Haand over Dem, Deres Hustru og Deres mange Børn.« Og til julen det samme år forærede hun ham et eksemplar af fru Gyllebourgs *Samlede Skrifter* med denne tilskrift: »Til Hans Bøge. Til Tak for Deres Troskab mod det Heibergske Huus.«

Efter at Hans Bøge havde forladt fru Heiberg, fik hun i 1866 en tjener, der hed Ole Andersen. I brevene til Krieger omtales han kun en enkelt gang, men fru Heiberg har gemt adskillige breve fra ham. Ortografisk lader de meget tilbage at ønske, men de viser rørende hans trofaste hjertelag.

Mens fru Heiberg i 1870 var på Liselund, skrev han til hende: »Hvad der Angaar hvad Alde Ting i Haven saa er Fruen vis paa at Jeg er paa Min Post bode tilig og sildig. Jeg har ... Gaaet at vande til langt ud paa Aftenen saa Jeg opofre al min thi i Haven ... Jeg gik hen og vande plænen omentrændt i 3 Timer, saa jeg Gjør Aldt for at det kan være Pændt og proberedt til Fruens Jemkomst.«

Efter at være flyttet fra hende, sendte han – med underskriften »Deres Aller underdanigste Tjener« – stadig lykønskninger til hendes fødselsdag. I 1880 gratulerede han »af midt Oprigtigeste Hjerte ... til Deres høie Fødselsdag ... Jeg kan ikke undlade at tinge paa denne Dag. Naar Jeg tinger tilbage til Rosenvænget Hvor jeg tilbragte Mange

Mine Folk

Aar hos Deres Naade til min fuldkommende Tilfreshed. Den Thi Gik snart.«

Tre år senere hed det: »Idag er det 17 Aar siden at jeg lærde at kiende Deres Naade og det er [en] Dag som Jeg stedse Skal Vere mig en Evig og kjær Erendring.« Året efter forsikrede han hende om, at den 22. November »holder jeg som en Stor Arendring. Denne Dag er for mig som en Høitis Dag.« Og i 1887 fortalte han hende, at dagen var »en Hoitisdag som Jeg Althi feirer i mit Jem med min Kone og Søn . . . Deres gamle tro Tjener.«

I Rosenvænget havde fru Heiberg, ligesom hun havde haft det, mens Heiberg levede, og ligesom mange andre familier på det samme sociale niveau, tre tjenestefolk, en tjener, en jomfru og en stuepige. Allerede hendes breve til ægtefællen fra Franzensbad i 1854 viser hende som den dygtige husmoder, der vil have orden i tingene. De viser også, hvordan herskabet den gang tiltalte sit tyende. I et af brevene til Heiberg er der lagt en seddel ved, som lyder: »Caroline! Naar Havestuen er færdig, ønsker jeg at den med det samme blev indrettet til Vinterbrug. Gulvtæppet og Gardinerne ligge i mit Spisekammer. Herren har Nøglen dertil. Kakkelovnen maa børstes, som den ikke blev i Foraaret. Den gule Stue og Spise-Stuen kan vente til jeg kommer hjem. De hvide Gardiner til Havestuen har Du nok selv. Sæt ikke for lidt Stivelse i dem, naar de vaskes. Naar Have-Stue-Kakkelovnen bliver børstet, er det vel bedst, at Spise-Stue-Kakkelovnen og den i den gule Stue bliver børstede med det samme, men lad Kakkelovns-Manden først gjøre dem Alle rene indeni. Hils Christensen og Marie fra mig.« Underskrift er der ikke.

Brevet krydsede et fra Heiberg, hvori han meddelte, at Caroline havde fået et »Aare-Saar«; hun måtte holde sen-

Mine Folk

gen, og Marie måtte nu bestride det hele, hvilket hun gjorde meget villigt og omhyggeligt. »Hun siger selv, at det vilde være urimeligt, om hun ikke bestred det Hele, da hun gaaer omkring i Huset og har sine gode Dage. Hun har i denne Tid med stor Vigtighed ladet sig daguerreotypere i en Dragt, som aldeles er efter Dit Mønster,« – et vidnesbyrd om Maries beundrende følelser overfor sin frue.

Da fru Heiberg havde fået denne efterretning, fulgte der atter i hendes næste brev en seddel, hvorpå der stod: »Marie! Da jeg desværre hører, at Caroline er syg, kunde da ikke Du og Christensen besøge Havestuen istand til Vinterbrug. Du kan tage en Kone til Hjælp, thi der maa godt sæbes af, da det ikke blev gjort paa det bedste ifjor. Tak for Din Villighed i Carolines Sygdom. De andre Værelser kan vente, til jeg kommer hjem, men jeg vil nødig strax ligge i Reengjøring, og det er dog koldt først i September. Hils Caroline og ønsk hende god Bedring.«

Villaen i Rosenvænget var et stort hus at holde, og fru Heiberg lovede sin kære symaskine: »Den tager ... ikke saa lidt Tid, og dette er jo baade en Fornøielse og en Nødvendighed, da Stuepigen, som tidligere har besørgt en Deel af Syningen i Huuset, nu umuligt kan overkomme dette, naar det hele Huus skal holdes reent og pænt.«

Mens Sarah og Anna var i Lausanne, skrev deres moder til dem om en kontrovers, hun havde haft med sin tjener Lars: »Jomfruen og Stine have det godt og har været skikkelige i dette Aar, men Lars – den Sluppert, som jeg har været saa god imod – fik Nykker forleden – en Egen-skab, han i længere Tid har lagt sig efter – og sagde op i Hissighed. Nu fortryder han det, og siger, at han veed meget vel, at han aldrig faaer det saa godt, men da han i Vrede strax fæstede sig bort, er her jo intet ved at gjøre.

Mine Folk

Han gaaer til 1. April, hvilket jo sætter mig i Forlegenhed paa Grund af al det Roderie med Haandværksfolk, hvori vi ligge. Endnu har jeg ikke faaet en Anden i hans Sted. Ja, Livet har mange smaa Plager, uden at tale om de Store.«

I et følgende brev fortæller hun om, hvordan sagen har udviklet sig: »Nu har jeg, Gudskeelov, faaet Haandværkerne paa Døren, det var saameget . . . Tjener har vi for Øieblikket ingen af. Hanne, Syepigen, udfører alle Lars Forretninger, varter op etc. etc. og gjør det til min Forundring saa godt, at Lars slet ikke savnes paa et og andet nær, saa som at holde Sumpene i Gaarden og deslige i Orden. Det lille Dyr er virkelig flink, og selv er hun lykkelig herover. En Kokkepige har jeg derimod ingen af endnu.« Det har dog næppe været den samme Hanne, om hvem fru Heiberg tre år senere irriteret skrev til Sarah, der den gang var i Norge: »Huusvrøvlet med Hanne haaber jeg nu er ovre, idet jeg har faaet en ung Pige, der ikke er saa fiin paa det som den dumme Tøs, hvis Utaknemmighed er temmelig storartet.«

Sarah sendte, når hun da en sjælden gang huskede det, hilsner hjem fra Lausanne til Stine og Jomfruen, ogsaa Lars, »men ikke for varmt, det er jo en ung Cavaler.« Men efter at hun havde hørt om samme Lars' opsætsighed, fik piben en anden lyd: »Hils Mathilde, Jomfruen og Stine. Lars er jo uartig.«

Fru Heiberg skiftede ikke helt sjældent folk. Fra Engelholm skrev hun i 1887 oprørt til Krieger: »Begge mine Piger er blevet splittergale og vil bort d. 1. August . . . Det seer ud som et formeligt aftalt Spil imellem dem for ret at sætte mig i Forlegenhed.« I sit næste brev beklagede hun sig atter over, at pigerne havde sagt op og tilføjede: »Ja, dette kan De vel ikke fatte, men som der staaer i

Mine Folk

Ibsens »De unges Forbund«: »De skulde probere, Hr. Heyse, hvad det vil sige for en Huusmoder.««

Det var imidlertid ikke altid som i slubberten Lars' eller »de splittergales« tilfælde, fordi hendes tjenestefolk fik nykker, at de rejste fra hende. Der var også en anden grund, forklarede hun Krieger i 1861: »Til nogen Nytte har dog mit Ophold her [ø: på Bonderup] været, thi min gamle Kokkepige, som jeg først fik i Mai Maaned, har fundet sin Livsledsager her, i – Ole Massen. Amor huserer altid mellem mine Piger, han maa vel opholde sig i mit Huus, og han er, som bekjendt, ingen Kostforagter. For mig er denne hans Nærværelse mindre behagelig, men det er vel netop dette, der morer den Skjælm.«

Det, at fru Heibergs tyende forlod hende, betød imidlertid ikke altid, at hun mistede forbindelsen med dem. Det har allerede været nævnt, hvordan hun vedblev at bevare tilknytningen til den fortræffelige Hans Bøge. En ytring i et brev til Krieger fra 1881 fortæller om en parallel dertil: »Jeg har i Dag haft en Visitte der varede i tre Timer, af Fru Haagensen fra Bulevarden, min Kokkepige for mange Aar siden. Det var strængt nok at høre paa hendes rappe Tunge, men en mærkelig Qvinde er hun dog. Bagvasket af Mange, men med en storartet Dygtighed, som man maa tage Hatten af for. Nerver kjender hun vist intet til, men jeg følte desmere, at jeg havde en ikke ringe Deel heraf.« En udtalelse der ikke blot oplyser noget om den meget talende fru Haagensen, men også om fru Heiberg.

Mange år før havde »den ufortrødne Madam Haagensen,« som må have kendt sin frues kærlighed til fugle, fra Randers sendt hende »et pragtfuldt Stær-Huus paa en høi Stang, . . . indrettet til 6 Stær-Familier, og jeg havde den Glæde, at Huset næppe var sat op, førend Fuglene ind-

fandt sig for at tage Lejlighederne i Øiesyn og strax begynde at slæbe alle Slags ind til deres Huusholdning; . . . heri seer jeg et godt Varsel.« Til Lausanne skrev hun om, hvordan »de smaa nydelige Stæer alt have indfundet sig og ere flyttede ind i deres lille Slot i Haven.«

Et af fru Heibergs tyende, som man hører en del om, er hendes kokkepige Nikoline, som synes at have været en noget temperamentsfuld dame. Fru Heiberg omtaler hende flere gange i brevene til sin norske ven, Peter Simonsen; blandt andet spørger hun ham i 1878, om der ikke skulde være en plads i hans købmandsforretning for hendes tykke Nikolines naturlige søn, der i dannelse står langt over moderen. Hun har, fortæller hun Simonsen, taget sig af ham fra hans tidligste barndom, og han er et stille, dannet menneske, tro som guld og med små fordringer. Nu har han afsluttet sin militærtjeneste som sekondløjtnant. »Tænk paa det, kjære Hr. Simonsen! Jeg holder saa meget af det nette, unge Menneske, at hans Skjæbne ret ligger mig paa Hjerte.«

Fru Heiberg havde altid en af sine piger med på sine lange sommerrejser. I 1878 var hun på Bygdø, hvor hun boede i den smukke Villa Victoria, der tilhørte kong Oscar II. Simonsen havde formidlet lejemålet og havde sendt hende nogle nydelige tegninger af huset. I maj skrev fru Heiberg til ham, at hun ikke vilde tage Nikoline med, men Sabine; hun var stærkere og mindre fordringsfuld. »Jeg troer nok, at det krøb i Nikoline, da hun saae den fortryllende Tegning, men det er dog bedst, at hun bliver hjemme for at hvile ud paa sine Laurbær efter Vinterens Besvær.«

Da sommeropholdet nærmede sig sin afslutning, bad hun Krieger om at give »den tykke Plageaand Nikoline« besked om familiens hjemkomst. Det næste år besluttede

Mine Folk

hun sig til at skille sig af med Nikoline, og fra Bygdø skrev hun til Krieger og bad ham efterse, om »Assyrancen« for hendes indbo var i orden, »thi jeg er ikke vis paa, om ikke Nikoline stikker Ild paa Huset, da jeg nu endelig har besluttet mig til at sige hende op til 1. November. Ingen veed, hvad hun i sin Vrede herover kan falde paa.«

Fru Heiberg var klar over, at det ikke altid morede den medbragte husalf at tilbringe flere måneder i landlig ensomhed: »Jomfruen [er] trykket af Øens Tysthed og mangel paa Folk at see paa og sladdre med,« skrev hun i 1881 fra Bygdø til Krieger. Hun gjorde da sommetider sit til at adspredde sin hushjælp; således for eksempel, da hun bad Simonsen om at tage teaterbilletter i Christiania til sig og sine døtre i parkettet eller i en loge, samt »til Sabine, et eller andet Sted i Huset. Jeg vilde saa gjerne unde hende denne Fornøielse for al hendes Flinkhed i Sommer.«

Mens fru Heiberg var i Italien i 1874-75, boede der nogle »skikkelige Folk« i villaen i Rosenvænget, vel for at have opsyn med huset, og da villaen var blevet solgt, bad fru Heiberg Krieger om at opsigte dem til 1. januar.

Et brev fra frk. Harboe røber både noget om hendes syn på småkårsfolk og om, hvad man anså for rimeligt at byde dem: »De ere mageløs skikkelige Folk,« skriver hun om »Kælderfolkene«. »Jeg maa gjentage, at det virkelig ere ganske ualmindelig ordentlige og nettede, skjøndt fattige Folk ... Konen ... lider noget af Gigt, og de tør derfor ikke boe eller sove i Kjælderen i Tjenerkammeret, da der er meget fugtigt, endogsaa nu i Sommertiden ... De have sadt deres Seng op i Kjøkkenet og maa blive der tilvinters, men saa vil det blive meget vanskeligt for dem at faa saa varmt, at de kan udholde det, thi det store Comfur behøver saa overmaade megen Brændsel for at varme, og det har de fattige Folk ikke Raad til; det faldt mig ind

Mine Folk

om det maaskee kunde lade sig gjøre at lade Strygeovnen flytte ind i Kjøkkenet?»

Hovedreparationen i kælderen havde altså ikke hjulpet på fugtigheden, og man har medlidenhed med den rare Hans Bøge, den trofaste Andersen og den hidsige Lars, der havde boet i tjenerkammeret. Men dem skænkede frk. Harboe ikke en tanke. Hun sagde bare, at nu kunde det jo ikke gøre noget, at hun havde fortalt fru Heiberg om fugtigheden, og hun glædede sig over, at fru Heiberg så ikke vilde få »et storartet Haandværkervrøvl.«

Å propos kældersfolkene: man undres ofte, når man i fru Heibergs breve læser om de utallige kommissioner, der i årenes løb blev pålagt Krieger. Men ingen kommission er mere forunderlig, end den, Anna gav ham, da hun i juni 1874 bad ham om, at han, når han skulde rejse ned til Lausanne til dem, vilde tage et par sko med til hende, som frk. Harboe havde lagt ned til kældersfolkene. Vilde han også betale frk. Harboe de 2 Rd., hun havde lagt ud for skoene, og »det er sandt, Mama har sagt, at Geheime-raaden skulde blot smøre lidt sort paa Saalen for ikke at behøve at betale Told for en saa ringe Persons Skyld som mig.« – Krieger var på dette tidspunkt Danmarks finansminister.

Da fru Heiberg flyttede fra villaen i Rosenvænget til Gothersgade, måtte hun, så nødig hun end vilde, indskrænke sit folkehold, dels vel af pladsmæssige, dels vel af økonomiske grunde. Det blev tjeneren, der blev opgivet, men dette havde rigtignok sine store ulemper.

Den følgende vinter sad fru Heiberg en aften alene, hvor det var hæsligt snevejr udenfor, og hun skrev til Krieger: »Nu vilde jeg blot ønske, at de to Stakler, der er paa Comedie, ogsaa vare hjemme i god Behold. Det er for-

Mine Folk

færdeligt, saa jeg savner en Tjener til at ledsage Børnene hjem. Er Sporvognen besat, ere de formelig i Nød, thi Droscher ere i et saadant Veier næsten aldrig til at faae.« En beroligende efterskrift lyder dog: »Mine To kom nu hjem i god Behold.«

I et par breve til Krieger aner man de første svage indikationer af, at forholdet mellem herskab og tyende var ved at ændres. I det ene af dem skriver fru Heiberg: »Jeg skal da igjen af med Hanne. Hun har udfundet, at hun er for fiin til at gjøre Opvartning ved Bordet. Hvilke Tider!!« Og i det næstfølgende brev hedder det: »Gid det nu ikke maa være Dem til Plage, at vi nu bestandig spiser til Middag om Søndagen Kl. 4. Den eneste Mulighed for, at Stuepigen, som andre Mennesker, kan komme lidt ud og gjøre sig en glad Dag.« Det er værd at notere, at fru Heiberg her nøjes med at konstatere et forståeligt faktum. Det, der generer hende, er, at det måske passer hendes ven dårligt at komme så tidligt som kl. 4 til hende.

I sine sidste leveår blev fru Heiberg mærkbart svagere, men hun slap aldrig sit faste greb om de huslige anliggender. Med tilfredsstillelse konstaterede hun i et brev til Lelia fra sommeren 1889, hvor hun selv og Anna var i Jylland, at hendes ordrer var blevet udført med omhu: »Hils Marie og sig hende, at jeg velsigner hende for enhver Møl hun dræber, og bed hende ikke spare paa Petroliums Papiir i alle Folderne af Møblerne. For ikke at fette det blaa Klæde i Hjørnestuen maa hun helst komme Petroliumspapiret *under Sæderne*.«

Efter at Sarah i 1882 var blevet gift, faldt det også i den stedse hjælpsomme fru Heibergs lod at skaffe sin datter hushjælp; resultatet af hendes anstrengelser blev imidlertid ikke altid lige vellykket. Fru Heiberg rullede sig ved

Mine Folk

en sådan lejlighed ud i al sin »Frygtelighed« og skrev til datteren: »Ja, min Sarah, jeg arbejder paa at skaffe Dig af med det Huskors, som jeg desværre har paaført Dig. Jeg er saa forbittret paa den Tøs, at jeg kunde banke hende. Det lod virkelig paa Stine, at hun vilde forsøge det hos Dig, som hun sagde altid havde været saa sød mod hende. Du fik jo i hende et tro og flink Menneske. Men hvad vilde Aage sige til den gamle hæslige Pige i Huset?«

Selv havde fru Heiberg på dette tidspunkt været heldigere: »Jeg har da faaet en lille ny Stuepige, der er et lille Vidunder i et og Alt. Men da intet skal være fuldkomment i denne Verden, lider det lille Dyr af Hjemvee, efter Forældre og Søskende. Dog maaskee det kan drive over. Vi kjæle Alle for hende, saa godt vi kan.« Og Lelia tilføjede i en efterskrift: »Vi have faaet et Vidunderbarn til Stuepige.«

Hvad sluger Ens Tid?

I august 1861 skrev fru Heiberg til Krieger: »Jeg har funden en Bemærkning hos Goethe, som ret har glædet mig, da jeg her har faaet min mangeaarige Mening udtalt i tydelige og bestemte Ord. Det Raseri, som har fundet Sted i de senere Aar, især hos Kunstnere, at male deres Værelser pompejiansk, har altid været mig en Vederstyggelighed. Goethe kalder dette »at indføre Maskerade i det daglige Liv.« Han forkaster det aldeles. Det er vel denne Maskerade, denne Usandhed, der mig selv ubevidst, har gjort et uhyggeligt Indtryk paa mig, og det er naturligt, at det netop hos mig maatte frembringe denne Følelse. Naar man, som jeg, tilbringer saa megen Tid af sit Liv i Costume, da er det vel en rigtig Følelse, at man vil være frie herfor i Hjemmet.«

Hvad sluger Ens Tid?

Af mange spredte ytringer i hendes breve får man det indtryk, at hun virkelig gennemførte at være uden »Costume« i sit daglige privatliv, og at hun havde et ypperligt tag på at give dette privatliv den form, der passede hende.

Hendes daglige rytme måtte nødvendigvis bestemmes af hendes arbejde, så det blev aldrig til »tidligt op og tidligt i seng«. Når hun, først som skuespillerinde, senere som sceneinstruktrice, skulde til prøve på teatret kl. 12, hjalp der ingen kære mor: »Tænk, hvor tidligt jeg da maa staae op.« En anden gang fortalte hun Krieger: »Jeg sov først efter Kl. 2, døm da om min Lyst til at staae op Kl. 9, jeg var grædefærdig.«

Det kunde være slemt nok at måtte tage ind til teatret, men der skulde overgå hende det, der var værre: »I Dag var jeg indbudet til at overvære en Concert hos Frue Jerichau. Kl. 11 i Morges. Hvad synes De? Gud fri En for al Omgang med Kunstnerinder. Kl. 11! Det er dog vist mere skadeligt end at sove uden Rullegardiner, troer De ikke?«

Derfor tog fru Heiberg revanche, når hun ikke havde noget formiddagsengagement: »I Morgen Formiddag skal jeg ikke paa Prøve; naa, hvor jeg skal sove!« Og et andet Sted udbryder hun: »Som en rigtig Syvsover har jeg sovet i Nat og føler mig i Dag stærkere.«

Meget fortryllende er denne bemærkning til Krieger: »De spørger, om jeg vandrede i Haven om Morgenen Kl. 5½. Ak! Jo vist! Jeg havde saa fast besluttet at staae tidligt op for dog at faae Et og Andet gjort, som ligger mig paa Hjerte, men det er utroligt, hvor søvning jeg er om Morgenen. Min eneste Trøst er Karens Ord i *Elverhøi*: »Det unge Blod behøver længer Hvile«; disse Ord repeterer jeg til min Opmuntring hver Morgen.«

Hvad sluger Ens Tid?

En dag, tilfældigvis dagen for slaget ved Isted, fandt Krieger hende i klæderne kl. 11, og han blev så overvældet ved dette uvante syn, at han udbød: »Nu glemmer jeg aldrig den Dag!« Kunde en patriot virkelig være bekendt at sige sådan, spurgte fru Heiberg ham polisk.

Hun følte sig stolt som en spanier den dag, hvor hun ude på Søkvæsthuset udsøgte sig de planter, hun vilde tage med ud til Rosenvænget: »Kl. 10!!« Og der måtte fire udråbstegn til, da hun engang begyndte et brev til Krieger sådan: »Godmorgen, min kjære Ven! Klokken er syv! nemlig om Morgen!! Brevtjenesten er stræng, men hvad gjør man ikke for en Ven?«

Engang i 1880erne havde Tietgen fået den idé at invitere fru Heiberg med på en dampskibstur til Gotland, men hun sagde nej til indbydelsen. Krieger lod sig, sagde fru Meldahl, »forlyde med, at efterat Tietgen var trukken omkring med Sarah Bernhardt, vilde hun ikke reise med ham som Nr. 2.« Fru Meldahl mente dog, at der var en anden og måske vægtigere grund til afslaget, nemlig at fru Heiberg fra sin teatertid var vant til at stå meget sent op, og at hun derfor ikke vilde have glæde af en længere sørejse.

Når fru Heiberg ikke skulde ind på teatret, var det hendes største fornøjelse at arbejde i sin have i Rosenvænget. I 1864 skrev hun for eksempel til Krieger: »Jeg er træt efter de sidste Saisondages Anstrængelse, men ellers rask. I Dag og igaar har jeg nydt min Frihed ved saa godt som hele Dagen at gaae og pusle i Haven.«

Der var altid nok at tage fat på i den. Så skulde der anbringes en bænk på strandmarken, så skulde hun plante de planter ud, som etatsråd Drewsen var utrættelig i at sende hende. I tre-fire timer havde hun slidt med dette.

Hvad sluger Ens Tid?

En dejlig forårsdag kørte hun ud i Dyrehaven med sin familie, og hun »kom hjem beriget med en Masse Bregner og 20 smaa Bøgetræer, som alt nu staaer plantet i min Have!« Ja, det var dengang, kan man sige med et af fru Heiberg yndet citat fra *Den Vægelsindede* og fra *Sparekassen*.

I november 1863, hvor krigens trusel hang som en mørk sky over landet, var havearbejdet hende en stor trøst: »Jeg har hele Formiddagen været beskjæftiget i Haven, har plantet, gravet, dækket Planterne mod Kulden, bundet op og befriet mange Planter for Orm. Der er faa Ting, der er saa befriende for Sindet som denne Syslen i det Frie, Timer blive til Qvarter.«

En af grundene til, at fru Heiberg satte så stor pris på at have en have, var hendes talent for at binde buketter og krans.

»Som han blodigt havde saaret mig her ilive, saaledes bleve mine Hænder revne til Blods af de Christtornblade, som jeg bandt sammen til en Krans, der skulde smykke hans Kiste,« – naar man i *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* læser disse hjertegribende ord, om den krans, Johanne Luise Heiberg bandt til Michael Wiehes bære, da lider man med denne kvinde, som med al sin medgang havde oplevet uendelig dybe smerter, og som var så ærlig, at hun ikke fortiede, hvad hun havde gennemlidt.

Kriegers moder døde i juni 1863, kort tid efter at fru Heiberg var flyttet ud i Rosenvænget, og i et brev til ham i den anledning åbenbarede hun, hvad hun følte, mens hun bandt en krans til en afdød: »I Dag har jeg første Gang ret savnet mine Blomster i min lille Have paa Søqvæsthuset. Jeg havde ikke troet, at de første, jeg afskar til en Sørgekrands i min nye Have, skulle være til min kjære Vens Moders Kiste. Tag tiltakke med denne Krands, som

Hvad sluger Ens Tid?

den er, den er bunden i Kjærlighed. At bestille en Krands hos en Gartner, som jo rigtignok var blevet smukkere, kunde jeg ikke beqvemme mig til, de seer i al deres Pragt altid saa kolde ud, man seer paa dem, at kun Fingrene, ikke Tankerne have været beskjæftiget; mine have fulgt Blomst for Blomst, veemodig har jeg tænkt paa min sørgende Ven og ret bedet Gud sende ham noget til Trøst.«

På Søkvæsthuset, hvor børnene endnu var små, måtte de give hende en hånd med i haven om formiddagen: »Kl. 12 begynder deres Underviisning og min Paaklædning, for at jeg kan være parat til at modtage Besøg Kl. 1; før vove Ingen at indfinde sig paa Grund af mit slette Rygte, at jeg ligger længe om Morgenen, saaledes kan man undertiden have Fordeel af et slet Rygte.«

Om sommeren nød hun sin have, fra hun med sine døtre drak sin morgenkaffe derude, til tider »under Nattergale Sang.« Og ligeså intenst nød hun sine aftenture: »Efter Regnen gik det alle Dyrene i Naturen som mig, de vare Alle paa Vandring. En stor Ugle fløi med sin vidunderlige lydløse Flugt lige forbie mig i den lange Allee. Et Pindsviin sneeg sig ind mellem Løvet, til stor Sorg for Lili, der gjerne vilde gribe den lille bevæbnede Fyr. Solen gik male-risk ned og kastede et aldeles magisk Lys over Skibene i Sundet. Hvorfor var De her ikke i Aften!« skrev hun til Krieger den første sommer, hun boede i Rosenvænget.

En særlig lise var det at kunne slappe af ovenpå en spilleaften. Det fortalte hun ham om et par dage senere: »Da jeg kom hjem i Aftes fra Theatret Kl. 11, kunde jeg ikke modstaae, forinden jeg gik op i Huset, at vandre om i Maaneskin i Haven. Hvilket Veier! Himlen viiste sig ret i sin Pragt ... Der er noget unaturligt i at lægge sig til at sove i en saadan Nat; imidlertid gjorde jeg det Unaturlige henimod Kl. 1.«

Hvad sluger Ens Tid?

Når hun kom hjem fra teatret fik hun ikke sjældent et lille besøg af Krieger. I 1863 skrev hun for eksempel til ham: »Jeg haaber at kunne spille i Morgen Aften; dog skal jeg være glad, naar det er forbie, og jeg sidder selvanden ved Theebordet.« Han kom endogså efter *Elverhøi*, der først »er ude Kl. 11, eller rettere sagt jeg kan først være hjemme til den Tid; vil De nu uleilige Dem til mig efter Forestillingen i den natlige Time, da haaber jeg at være saameget ved Kræfter, at jeg kan tale ordentlig og sammenhængende med Dem ... Har De altsaa Mod til det natlige Besøg da kom.«

Kunde han ikke komme, var det fast coutume, at han sendte hende en lille billet. Da han i foråret 1864 var i London, fortalte hun ham om sin hjemkomst, efter at hun en aften havde spillet *Dina*: »Det lille Budskab paa Bordet saae jeg uvilkaarlig efter, uagtet jeg vidste, at det ikke var der. Tak for alle de mange, jeg i Vinter har modtaget.«

Da Krieger i et brev fra London havde spurgt, hvad der havde afholdt hans veninde fra at skrive til ham, svarede hun: »Ja! Hvad afholder En? Hvad sluger Ens Tid? Snart huuslige Beskjæftigelser, snart en Prøve, saa en Spilleaften, saa et Formiddags-Besøg, saa et Aftenbesøg, saa Børnenes Tyrannie, saa den skammelige Blad-Læsen om Aftenen.«

Hendes ord giver en et godt indtryk af, hvordan dagene gik for hende. Så længe hun endnu spillede, altså til juni 1864, tog det meget af hendes tid at læse på rollerne, og hun var sommetider selv ligeså led og ked ved det, som skolebørn er over at skulle læse på deres lektier. I et brev fra Marienbad i 1862 gav hun udtryk for sit ubehag derved: »At skrive til Dem er det Eneste, jeg hidentil har foretaget mig. Gud naade de stakkels Roller, som ligger her og gloer paa mig i Haab om, at jeg vil beskjæftige

Hvad sluger Ens Tid?

mig lidt med dem. De har ikke været aabnede, endsige mere.«

I skildringen af sin barndom i *Et Liv gjenoplevet i Erindrungen* skriver fru Heiberg: »Især havde jeg en formelig Passion for Syning . . . Min Lyst til at sy . . . Dukketøi udviklede et Slags Skrædertalent hos mig, som siden har været mig til stor Nytte.«

Fra hendes erindringsværk er det også velkendt, i hvor vid udstrækning hun selv sørgede for sine teaterkostumer, selv komponerede dem og ofte selv syede dem.

Men arbejdet med nål og tråd havde også foruden dets praktiske nytte en vis mentalhygiejnisk betydning for hende. Hun forklarede engang Krieger, hvad dette beroede på: »Med Syningen gaaer det atter i Dag godt, mere behøver jeg jo ikke at sige om min Sundhedstilstand. Herrerne ane ikke, hvilket Fortrin vi have frem for dem ved Udøvelsen af disse qvindelige Sysler; at vi saaledes kan glædes ved at føie Sting til Sting for endelig at fuldende noget i sig selv saa smaat, heri ligger vel noget characteristisk for Qvinden, og jeg har ofte takket Gud over, at jeg ikke var saa stor, at jeg jo kunde finde Behag i dette Smaa, ja hvad som mere er, jeg har den Dristighed at paastaae, at ingen Qvinde ustraffet unddrager sig denne beroligende, velgjørende, nyttige Syssel. Hvad mon alle de store berømte Qvinder, om hvem vi i disse Aftener have læst, vilde sige til en saadan Paastand?«

Denne beroligelse ved håndarbejde havde hun allerede følt, da hun i 1855 var i Franzensbad, hvorfra hun skrev til Heiberg: »Naar jeg er fri for Drikken, Baden, Spadseren, syer jeg, og ved denne Beskjæftigelse, hvor man kan lade Tankerne fare om som de vil, falder Tiden mig aldrig lang.«

Hvad sluger Ens Tid?

Fru Heibergs strømpestrikning er også berømt, ja, den er næsten blevet berygtet gennem Georg Brandes' udspekuleret uvenlige skildring af sit eneste, mislykkede besøg hos hende. Fru Heiberg var den eneste personlighed, den 26-årige forfatter i 1868 gerne vilde overbringe sin første bog, *Æsthetiske Studier*, som hyldest. Han var en stor beundrer af hende på scenen, hun stod for ham som »Repræsentanten for den store Tid, der snart vil synke i Graven.«

Hans venner opfordrede ham ivrigt til at vove et besøg i Rosenvænget, og altså tog han derud; den 24. maj var det: »Jeg blev indladt og anmodet om at vente i en Stue, gennem hvis Glasdøre jeg i nogen Tid opmærksomt blev iagttaget af Fru Heibergs Adoptivbørn. Saa traadte Fruen ind, med den Strikkestrømpe i Haanden, paa hvilken hun under den følgende Samtale stadig arbejdede. Hun sagde: Naa, saa De har samlet Deres Artikler! – Jeg bemærkede troskyldigt, at det meste af Bogens Indhold var tidligere utrykt, . . . Hun førte Samtalen over paa Bjørnsons da lige udkomne *Fiskerjente*, af hvilket *Fædrelandet* Aftenen forud havde indeholdt en Anmeldelse, og erklærede sig uenig med Anmelderen, der i *Fiskerpigen* havde beundret Sjæleskildringen af et scenisk Geni. – Det er en fuldkommen Vildfarelse, sagde Fru Heiberg, fordybet i Strikketøjets Masker, at Geniet skulde kendes paa Urolighed, Ubændighed, et uregelmæssigt Liv og deslige. Det er gammel Overtro alt sammen. Den sande Genialitet har Intet at gøre med Udskejelser, ja den er umulig uden streng Pligtopfyldelse. (Ivrigt strikkende). Geniet er simpelt, ligefrem, husligt, arbejdsomt.« – Brandes kom derefter med en bemærkning om Magdalene Thoresens interesse for ham; han mærkede imidlertid, at hans ord ikke faldt i god jord. »Samtalestoffet var opbrugt, og jeg trak mig tilbage. Jeg saa aldrig

Hvad sluger Ens Tid?

Fru Heiberg igen; hun var mig for Fremtiden alt andet end god.«

Bag satiren ligger der utvivlsomt en bitter skuffelse. Georg Brandes havde beundret Johan Ludvig Heiberg grænseløst; i et brev fra Italien skrev han om Heiberg: »Hans Buste findes paa min Kakkellovn og i mit Hjerte. Dette Sværmeri har overlevet alle andre for danske Skribenter.« Og hans Sind havde været fuldt af vemod, da Heiberg blev begravet: »Jeg elskede ham som en Fader,« skrev han. Skade, at fru Heiberg intet vidste om dette; havde hun vidst det, vilde hun måske have været mildere stemt imod den unge forfatter, da han præsenterede sig for hende. Men Brandes havde ret i, at hun senere var ham alt andet end god.

Georg Brandes kunde jo ikke vide, at for fru Heiberg var det noget ganske selvfølgeligt at have sine strikkepinde mellem fingrene. Hun har næppe tænkt på, at det kunde opfattes som en uhøflighed.

Strikkestrømpen vedblev at være hendes trofaste følgesvend. Da hun i 1868 var i Norge, fortalte hun Krieger: »Igaar havde jeg nogle meget behagelige Timer, idet jeg med min Strikkestrømpe sad midt i en Høemark under en prægtig Ask og saae paa Høstfolkenes Travlhed. Duften af det friske Høe indaandede jeg i fulde Drag.« Og da hun i 1874 boede i Bellagio, skrev hun ganske uden ironi til sin ven: »Jeg . . . sidder med min røde Strikkestrømpe og seer ud over den skønne [Como]Søe,« – et vidnesbyrd om, at hun virkelig var vel tilpas.

I Florens gav senere den famøse strikkestrømpe anledning til stor opstandelse. Anna skrev derom til Krieger: »Mama . . . hilser og siger, at hun er saa rask som en Hest, thi efter at have været paa Farten fra Kl. 12 til 5½ befinder hun sig meget vel . . . Imidlertid mener hun dog, at

Hvad sluger Ens Tid?

hun gaar fra Forstanden, da hendes blaa Strikkestrømpe har taget Reispas, men ikke for længere Tid ville vi haabe for Mamses Tilstand.«

I de følgende måneder led fru Heiberg under sit dårlige helbred, hvad der ikke befordrede hendes gode humør. Hendes døtre åndede lettet op, da hun i Sorrent begyndte at komme sig. Anna fortalte Krieger, at deres moder først stod op kl. 4 om eftermiddagen, men »naar Mama saaledes ligger i Sengen, er hun i saa godt Humeur og morer sig med den uskyldige Fornøielse at strikke; selv siger hun ogsaa, at hun føler sig behagelig ved sin nye Levemaade; maatte det nu blot vedvare! Thi som Feberen kommer og gaar, saaledes kommer og gaar og det gode Humeur.«

Det var gode nyheder, for en uge før havde hun skildret for Krieger, hvordan de om aftenen sad hyggeligt om petroleumslampen: »Vi arbejder da Alle, paa Mama nær, thi hun er bleven saa doven paa denne Rejse, men det er jo ogsaa paa Tiden at hvile for hende.«

Fru Heiberg ikke alene strikkede, hun var ogsaa »forfalden til at filere,« og mens hun slog de hundrede knuder, løb hendes tanker hid og did, op og ned. Hun filerede alenlange stykker til gardiner, til sig selv og til sin norske ven, Peter Simonsen. Hun sendte Sarah og Anna hjemmelavede hårnet, mens de var i Lausanne, og skrev senere til dem: »Jeg er heel stolt over, at mine Nett har vundet Bifald. Mine Tanker vare altid hos Eder, medens jeg knyttede Knude paa Knude, og nu glæder jeg mig i Tanken ved, at de slutte om de to kjære Hoveder.«

Det forstår sig, at Krieger ogsaa blev begavet med hendes håndarbejder. Til hans fødselsdag i 1876 skrev hun til ham: »I Dag sender jeg Dem efter Opfordring af Dem selv – De maa altsaa finde Dem i Udfaldet – en lille Gave af mit *eget Arbeide*, simpelt og ringe, men udført af mine

Hvad sluger Ens Tid?

egne Fingre. Naar De er træt af det meget Arbeide, for Andre, for mig, da hvil det trætte Hoved paa denne tarvelige Pude, luk de trætte Øine og styrk begge Dele.«

I 1880 fortalte hun ham fra Sandefjord, at mens pigebørnene tumlede sig fra morgen til aften, sad hun selv hjemme; men som han jo nok vidste, kedede hun sig sjældent i ensomhed og stilhed. »Veed De, hvad jeg morer mig med i disse Dage? Med at sye noget til Dem, som De skal have d. 4. October. Pigebørnene paastod, at jeg ikke kunde sye en saadan Gjenstand, og da blev det mig en Æressag at vise dem, at de tog feil. Denne Ærgjerrighed i Forening med min Lyst til at give Dem noget, De kunde have Nytte af, lader til at krone Værket, og uagtet de Tøse endnu driller mig med at udtale, at de endnu ikke troer, at det vil lykkes, saa seer jeg i Aanden, at *det vil lykkes* tiltrods for deres Mangel paa Tillid til mine Evner i den Retning.«

Til fødselsdagen skrev hun til ham om sin gave: »Den dybe Tanke ved disse Farvers S sammensætning er, at den blaa betyder Søetaten, den røde Landetaten. Ved Deres Fædrelandskjærlighed hører De hjemme i dem Begge og har ved Deres Kundskaber saa ofte støttet dem; nu skal de til Gjengjæld støtte Deres Hoved, naar det anstrængt trænger til Hvile.« Det har formodentlig været den dybsindige symbolik i denne gave, som »Tøsene« havde stillet sig noget skeptiske overfor.

Marstrands maleri af trekløveret på Søkvæsthuset er ganske vist først malet i 1870, længe efter at fru Gyllembourg var død. Men det gengiver en situation, der hyppigt var forekommet i det Heibergske hjem. Heibergs moder var blevet en krumbøjet morlille, men hendes ånd var usvækket; hun læser højt af manuskriptet til en af sine noveller,

Hvad sluger Ens Tid?

for Ludvig, som lytter eftertænksomt, mens Hanne et øjeblik ser op fra det sytøj, hun elskede at sysle med.

Til Krieger skrev fru Heiberg engang: »Tak for i Aftes! Det er dejligt at sidde og sy, medens en Anden læser høit, det er noget af det Hyggeligste, jeg kjender. Jeg glæder mig til at vandre igjennem Dantes Helvede med Dem. Glem ikke Løftet!« Et typisk eksempel på, at der for fru Heiberg kun var eet trin fra det jordbundne til det himmelske, – eller til Inferno?

Ofte hører man om hendes glæde ved at sy, og man spekulerer uvilkårligt på, hvad Ingemann mon vilde have sagt til denne bemærkning til Krieger: »Lad mig fortælle Dem, . . . at jeg i Dag agter at sye, thi min Sjæl er ikke barnlig nok stemt, til at fortsætte Læsningen i Ingemann.«

Men det håndens arbejde, der for fru Heiberg langt overstrålede både strikkestrømper og filering, var, når hun sad ved sin symaskine. Hun fik den, kort tid førend hun flyttede til Rosenvænget, og en sådan mekanisme var dengang noget nyt og sjældent.* Hun havde den teori, at marts måned altid bragte hende noget godt, og denne gang var det altså symaskinen, mente hun.

Hun var udtømmelig i lovprisning af dette vidunder; hun forelskede sig betingelsesløst i det. Her mere end i noget andet tilfælde oplever man hendes evne til ikke blot at personificere – »kan De see, hvad Symaskinen er for en interessant Person,« spørger hun rent ud Krieger – men til at give de livløse genstande en sjæl.

Hun sætter figurlig talt et rødt kryds i almanaken, den dag vidunderet ankommer: »Og nu maa jeg allerførst for-

* I *Den store danske Ordbog* er det første citat på ordet »symaskine« netop fra 1863, det år, fru Heiberg fik sin.

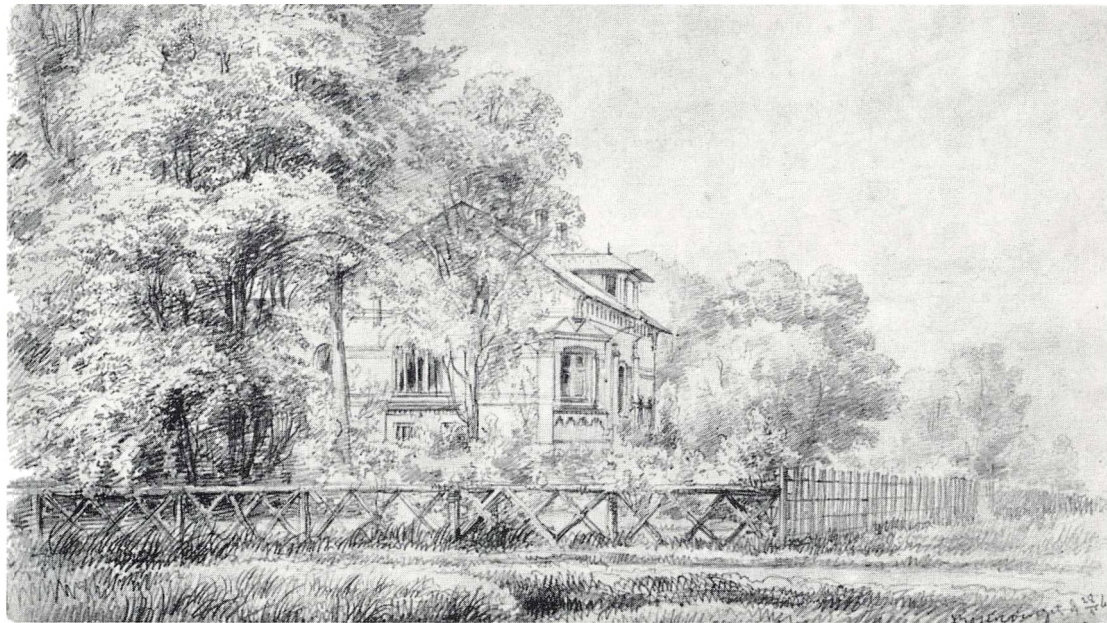
Hvad sluger Ens Tid?

tælle Dem Dagens vigtigste Begivenhed, *jeg har i Dag faaet Symaskinen!* Tænk! Den seer saa nydelig og hyggelig ud. Naar jeg kommer hjem i Morgen . . . fra Prøven, har Fru Conradsen lovet at ville komme til mig, for at jeg strax kan faae min Lyst styret, thi min Begjærlighed her-efter er stor.«

Den næste bulletin kom fem dage senere: »De vil vist med Deres sædvanlige Godhed tage Deel i min Glæde, naar jeg fortæller Dem, at Symaskinen . . . i Eftermiddag har præsteret det Utrolige! jeg kan altsaa rolig lægge mig til at sove, undtagen for saavidt som den Tanke er bitter, at jeg i Morgen ingen Omgang kan have med Maskinen paa Grund af, at jeg skal spille Comedie; see, det er jo noget hardt, men Onsdagen skal give mig Erstatning.«

Hun ærgrede sig over, at der kom visiter, så at hun ikke kunde få syet på maskinen: »I Formiddags og i Eftermiddag har jeg endelig kunnet nyde Omgang med Symaskinen, men tænk, hvilken Overvindelse der dog kræves af et stakkels Menneske, naar man har taget den storartede Beslutning, at lade som man var dannet. Aldrig saasnart havde jeg i Formiddags sat mig til Ro ved det lille hyggelige Bord, før Eckardt og Thorberg lod sig melde og blev modtaget, og spillede mig en heel Time. Ja, det er virkelig ikke Spøg, at skulle være høflig, men jeg overvandt mig, og var det.« Og efter at have berettet om, hvor døsig hun var ovenpå en anden kedsommelig visit, fortsætter hun: »Kun Symaskinen har nogenlunde holdt mig opreist.«

Der er øjeblikke, hvor symaskinens snurren kun er et behageligt akkompagnement til hendes tanker, der »ved Hjulets Dreining have vandret tilbage og fremad i Tiden, opad og nedad.«

Villaen i Rosenvænget

Hvad sluger Ens Tid?

Der er andre øjeblikke, hvor den teer sig som det ideelle tyende: »Jeg har levet i fuldstændig Eensomhed i Dag med min Symaskine, der ganske fortræffelig har gjort sin Pligt.« Og der er atter andre øjeblikke, hvor den har været en effektiv og hjælpsom kollega: »I Eftermiddag har Syemaskinen viist sig meget fremkommelig i Ordets sande Betydning, thi det er utrolig, hvad vi to i Fældesskab har ud-rættet. I Aften har jeg været eene med de tre søde, kjærlige Børn. Herren gav, Herrens Navn være lovet.« – Atter det lette trin fra jord til himmel.

Fru Heibergs symaskine må have haft det som vor tids elektronhjernner, der må behandles med forståelse og nænsomhed, ellers får de nykker. I juli 1863 skrev fru Heiberg til Krieger: »Alle mine Venner ere jo borte og flyver om hver i sin Kant; kun jeg flyver ikke, men sidder stille hos min Trøst i Eensomheden – Syemaskinen. Jeg troer, den er glad over at være ene Hane i Kurven, thi den er meget behagelig i Omgang i den sidste Tid, ingen Luner, men stadig og fremkommelig, den er virkelig min Trøst og Opmuntring.« Mon ikke »Personen«, til trods for sin kvindelige syssel, har været af hankøn?

Symaskinen var for øvrigt ikke den eneste tekniske nyhed, der vandt indpas i Rosenvænget. I april 1866 jublede fru Heiberg til Krieger: »Tænk Dem! *Gassen* har i Aften været tændt over hele Huset. Virkningen er mageløs, og jeg henrykt over ikke længere at skulle rode i Mørke. Dem tilkommer Æren for dette som mere. Til Kl. 11 lod jeg den brænde i Aften.« Allerede på hjemrejsen fra Marienbad i 1862 havde hun i Hamborg været så forsynlig at købe »4 smukke Gaskroner.«

I værket *Danske Hjem ved Aarhundredskiftet* skildrer de, der fortæller deres barndomserindringer, atter og atter, hvilket arbejde det var at gøre husstandens talrige lamper

Hvad sluger Ens Tid?

i stand, og hvilken misère det var for alt i stuerne, når lamperne osede. Det var jo også en petroleumslampe, der havde været skyld i den ulykke, der tilstødte den senere fru Hans Bøge. Man forstår da, hvor umådelig en lettelse det må have været, da der kom gaslys.

I *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* skrev fru Heiberg: »Heiberg og jeg vare ret forfaldne til at sidde længe oppe om Aftenen. Dagens Arbeide skilte os ofte ad; naar da om Aftenen . . . vi vare blevne ene, var det os umuligt at bryde op, saa meget havde vi da at meddele hinanden, saa Klokken blev Et, undertiden To, og endnu var vi i fuld Gang med at underholde hinanden.« Også efter at fru Heiberg var blevet ene, vedblev hun at være en natteravn. Klokken gik ofte over midnat, inden hun fik revet sig løs fra den gode bog, hun læste i, eller fik skrevet sit brev til Krieger færdigt. Derefter var der endnu en pligt tilbage: »Som en forsigtig Huusmoder seer jeg Alt efter, forinden jeg gaer i Seng, og da jeg altid er den sidst oppe i Huset, har det vel ingen Nød.«

I et brev til Krieger fra 1872 finder man den yndigste lille situation fra en sommeraften: »Og nu skal jeg fortælle Dem en glædelig Ting. Tænk, at vi i disse Dage er blevet overrasket med, at en Nattergal har opslaaet sit huslige Samliv i Alleen ved min Have. Den slaar sine skjønne Triller Morgen og Aften paa den meest fortryllende Maade, ja, om Morgenen saa stærk, at vi vogne ved dem. Om Aftenen, forinden jeg lægger mig, aabner jeg Vinduet og fløiter til den, og da svarer den og fordobler sine Triller.«

En måned senere kom der en supplerende melding: »Nattergalen har nu ophørt at synge for sin Hjertensdame. Saaledes ere Mennene! Det er kun i Frierdagene, at de gjøre

Hvad sluger Ens Tid?

sig lækkere og qvidre, siden tie de vrantent, og lader hende see, hvorledes hun kan komme ud af Resten.«

En anden gang var det en indendørs sanger, der holdt hende oppe langt over borgerlig sengetid. Krieger havde bragt hende et bind Bellman-sange, men »det var igrunden en farlig Tjeneste, De her viste mig, thi han udøvede sin gamle Magt over mig og tvang mig til at læse og synge til langt ud paa Natten, hvilket jeg ikke havde godt af.«

Ligeså gik det, den gang hendes gode ven Andræ havde sendt hende sin søn Poul Andræs bog om Via Appia. Da hun takkede ham for den, bekendte hun, at hun »flere Gange endogsaa har begaaet den Brøde at fortsætte Læsningen om Aftenen i min Seng til seent ud paa Natten.«

Her er endnu en natlig slutvignet til et brev, hvor fru Heiberg blander poesi og prosa på den måde, der er så karakteristisk for hende: »Maanen skinner saa deiligt ind til mig ad Vinduet, Stjernerne glimrer paa Himlen, Kattene skrige i Haven under deres Elskovs-Eventyr, i min Stue er det blevet koldt, og Klokken slaaer 12, saaledes tyder Alt paa Nat og Sengetid.«

Det, som både for fru Heiberg og hendes døtre var indbegrebet af hygge, var aftensamværet, hvor moder og døtre sad i en tæt klynge i sofaen i spisestuen. »Jeg har i Aften læst første Akt af *Elverhøi* høit for de Smaa,« skrev fru Heiberg i 1864 til Krieger. »Da jeg sad her tæt omslynget af de smaa lyttende Børn, blev jeg ret rørt over den Forandring nu, og da jeg første Gang læste disse Ord.«

Mens Sarah og Anna var i Lausanne, lød der et suk fra deres moder: »Hvor ofte ville vi savne Eder, naar vi to Eensomme sidde ved det store Bord i Spisestuen de lange Vinteraftener.« Nogen tid senere kom der et lignende hjertesuk fra Anna, der fortalte Krieger, at hun »stadig glæ-

Hvad sluger Ens Tid?

dede sig til Mai, naar vi atter samles og passiare sammen om Aftenen i den store Sofa i det røde Huses Spisestue.« I sit sidste brev før pigebørnenes hjemkomst skrev deres moder: »Altsaa, med Guds Hjælp skal vi atter sidde sammen om det runde Bord i Spisestuen den 29. om Aftenen. Hvor jeg glæder mig til atter at have Eder alle Tre at see paa! Ja, Sarah, Du har Ret, det er deiligt, at elske hinanden.«

En sådan aftenscene var det, der gjorde så dybt et indtryk på den unge skuespiller Peter Jerndorff, at han forevigele den i sine erindringer.

I 1871 instruerede fru Heiberg Jerndorff i hans rolle som Olaf Trygvesøn i *Hakon Jarl*; det skete ude i Rosenvænget. »Da hun havde faaet sagt mig de Ting, hun havde at indvende og vist mig Vej til at rette dem, bad hun mig blive til The,« fortæller Jerndorff. »Vi gik over i Dagligstuen ud mod Søen, og der sad vi sammen med de tre Børn og holdt Mørkning. Hun sad i en stor Sofa med dem alle klynget omkring sig, jeg paa en Stol overfor dem. Det var en yndefuld Gruppe, jeg havde for mig. Vi sad og talte dæmpet og hyggeligt sammen. Lampen kom ind, Pigebørnene smuttede bort, . . . og Fru Heiberg talte da til mig, om hvor lykkelig hun var over Børnene. »Folk siger, at jeg har gjort vel mod de tre Smaapiger. Nej, jeg har gjort vel mod mig selv; det er mig, der stadig er den modtagende.« Efter The, hvortil Børnene var inde igen sammen med deres Lærerinde, bad hun mig synge lidt. Jeg vovede mig blandt andet til at synge Heibergs Gadeviser. Hun var meget fornøjet med mit Foredrag af dem, og da jeg havde sunget, gik hun hen og søgte mellem sine Noder og kom og rakte mig et Eksemplar af Gadeviserne: »Det er det eneste, jeg har; men det skal De have til Tak for Deres Sang.««

Op og ned

Fru Heiberg havde en jernvilje og et utrætteligt aktivt naturel. Om sin gamle ven, lægen Ole Bang, skrev hun en gang til Krieger: »Kan der tænkes nogen ulykkeligere Tilværelse end hver Morgen at staae op og plages tildøde med at faae Timerne til at gaae?« Sådant følte hun det aldrig; men af konstitution var hun slet ikke robust. Det gik, som hun selv sagde, »op og ned« med helbredet.

Foruden hendes meget alvorlige sygdom i 1852-53 plagedes hun til stadighed af smådårligheder, især forkølelser, så at hun blev tvunget til at holde sengen i mange kortere perioder, selvsagt til den største gæne for teatret, der overhovedet i de sidste år, hvor fru Heiberg optrådte på scenen, havde mange kvaler på grund af skuespillernes evindelige sygemeldinger.

I sommeren 1863 læste hun i *Berlingske Tidende* en artikel om forholdene på teatret og kommenterede hertil: »Det forbavsede mig noget at see, at jeg skulde have meldt mig upasselig 40 Gange. Jeg forstaaer ikke rigtig, efter hvilke Optegnelser denne Beregning er gjort. Jeg læser det imidlertid med en rolig og god Samvittighed, thi vist er det, at jeg de fleste Aftener i den forløbne Saison, hvorpaa jeg har spillet, ikke *burde* have spillet men blevet hjemme og pleiet mig.«

Sommetider syntes hun egentlig, at det var ganske behageligt at slappe af et par dage, men i 1882 skrev hun til Krieger: »Sengeligningen behager mig aldeles ikke under denne Forkjølelse, saa jeg denne Gang ikke kalder det, at gjøre sig en glad Dag.« En anden gang, hvor hun lå med hoste, fortalte hun ham: »Jeg har . . . haft det fortræffeligt roligt og godt i Dag, har faaet en heel Deel bestilt – ikke saa meget som Leonardo da Vinci kunde faaet gjort,

Op og ned

men meget mere end jeg kunde faaet gjort, om jeg havde været oppe og trisset omkring i borneret Travlhed.«

Eet stort minus var der dog ved at ligge i sengen: at Krieger så ikke kunde besøge hende. I 1863 skrev hun for eksempel til ham: »Hvis De vil have Ende paa denne Forkjølelse, da maa De blive 3 a 4 Dage i Sengevarmen.« Saaledes lød Dahlerups Dom i Dag. Herved er nu kun et at gjøre, nemlig, at *lyde*. Jeg kan altsaa ikke have den Fornøielse at tale med Dem i Morgen, kom derfor ikke selv ved Døren, det er uhyggeligt at vide Dem ved min Dør uden at kunne aabne den for Dem; saa snart jeg kan tale staaende paa begge Fødder, da skal De være den Første, som jeg skal underrette herom.«

Det lader ikke til at have stødt an mod tidens konvensens, at Krieger besøgte hende efter teatertid, eller at Andræ eller Emil Poulsen blev siddende hos hende til klokken både 12 og 1 om natten. Men ethvert sygebesøg var bandlyst. Da hun engang lå syg af rosen, meddelte hun Krieger, at professor Dahlerup havde givet hende lov til at stå lidt op næste eftermiddag: »Altsaa, kan De, vil De aflægge et lille Besøg i Lygten Kl. 5 ½?«

For fru Heiberg blev den årelange rejse til Schweiz og Italien i 1874-75 sørgeligt mislykket, hvad hun – selv om det var force majeure – havde et vist samvittighedsnag over, da det var kaptajn Jacobsen, der gavmildt havde givet hende midlerne til at foretage rejsen.

Hun havde lange sygeperioder under den. Fra Lausanne skrev hun til Hall og klagede over, at »al min gamle herkuliske Styrke og Bravour er forsvunden.« Hun havde fået »Bryst-Catarrh«. Efter alles sigende skulde chefen for hospitalet i Lausanne, dr. Cérenville, være udmærket dygtig, og han havde ydermere den behagelige egenskab at være smuk og særdeles behagelig af væsen. Det var måske disse

Op og ned

egenskaber, der gjorde fru Heiberg så venlig stemt imod ham. For som regel havde hun ikke meget tilovers for læger. »Vore Læger ere skadelige Dyr i Samfundet,« skrev hun engang irriteret til Krieger. »Gud veed, om man ikke var bedre tjent med slet ingen at have.«

En halv snes år senere gjorde hun i Engelholm bekendtskab med en svensk læge, som hun til trods for hans grå hår fandt behag i på grund af hans skønhed, hans fine manerer og hans udmærket smukke stemme. Men hun tabte dog en del af sin interesse for ham, da han fortalte hende, at hjemme fordrev han tiden med at »hækle«; anførselstegnene er fru Heibergs, der tydeligt nok har fundet dette mod naturen. Hun kommenterede foragtligt: »Der er en saadan ny Bevægelse i Lægevidenskaben, at mig synes, at der i denne er nok at læse om og betænke i Fritimerne.«

Men tilbage til Lausanne og dr. Cérenville. Han havde måttet gribe til så drastisk en forholdsregel som at brænde hende med kalk på brystet; dette kunde nemlig lede sygdommen bort fra det sted, hvor den hidtil havde koncentreret sig. Meget forståeligt var fru Heiberg først noget betænkelig ved denne kur, men hun indvilligede dog deri, og hun fordrev de ti minutter, mens kalken brændte, »med at skjælde Bismarck og Moltke ud, hvilket Lægen fandt sig taalmodig i.«

I Rom fik hun feber, så at hun i ugevis måtte holde sengen. Den ene læge efter den anden forsøgte at kurere på hende, men uden større held; – »Ak, nei, de ere Dahle-rupper alle sammen,« skrev hun mere end een gang hjem til Krieger.

Helt imponerende er den måde, hvorpå hun spillede komedie overfor ham og foregav at være rask; hun vilde ikke, at hendes ven skulde blive alt for ængstelig for hende. Den, der uden at kende de virkelige forhold, læser

Op og ned

hendes breve til ham fra disse vintermåneder, vilde aldrig ane, hvor elendigt det i virkeligheden stod til med hende. For eksempel skrev hun lige før jul fra Rom til ham: »Af og til har jeg . . . gjort mig, hvad Heiberg kaldte en glad Dag, det vil sige, at blive liggende i Sengen uden egentlig at feile noget. Der kommer en saadan Ro og Stilhed over En, saa at man ret kan klare sine Tanker i Fred for Alt og for Alle. Naar man har levet i en saa borneert Travlhed, som jeg har gjort i mange Aar og ofte, naar Kræfterne ikke vare tilstrækkelige hertil, da har man tidt en Følelse af, naar man endelig har opgivet Travlheden, at Legemet ligesom længes efter fuldstændig Hvile, uden at det derfor er sygt. Naar jeg undertiden gjør mig en saadan »glad Dag«, da ligger jeg ret og nyder: 1., ingen Prøver, 2., ingen Forestilling, 3., ingen Husholdning, 4., ingen Visitter og ingen Pludder. Ja, De kan tro, det er virkelig en glad Dag, man da forskaffer sig.«

Krieger havde en parallel korrespondance gående med Anna, men heller ikke hun oplyste ham om sagens virkelige sammenhæng, førend hendes moder var i bedring. Så skrev hun: »At jeg havde faaet Forbud om at fortie for Geheimeraadens, at Mama var saa syg i Rom er den Grund, hvorfor jeg ikke skrev Noget; der var det strengeste Forbud!« Lelia var derimod knap så diskret. Hun fortalte Krieger, at både hun og hendes moder var syge: »Det er virkelig sørgeligt at den slemme Forkjølelse ikke vil forlade hende, hun gjør ikke Andet end hoste fra Morgen til Aften . . . Mama har mig liggende hos sig.«

Det var først, efter at familien var rejst til Salerno, at der indtrådte en rigtig bedring, og så måtte fru Heiberg gå til bekendelse: »Jeg kommer krybende denne Gang som en Synderinde, der i en god kjærlig Hensigt har villet i mine Beretninger til Dem gjøre mig tappere og stærkere

Op og ned

end jeg i Virkeligheden er. Nu gaaer det mig som alle Løgnhalse, at de tilsidst maa rykke ud med den hele, fulde Sandhed. Altsaa. Jeg har, fra den første Dag jeg ankom til Rom, følt mig trykket og kuert af Klimaet her . . . Lidt efter lidt – i Begyndelsen mærkede jeg det næppe selv – følte jeg nok noget, som lignede en febril Tilstand, men siden først i Januar har jeg stadig haft Andendagsfeber, eller ogsaa kaldet Koldfeber, eller den romerske Feber.«

Til fru Bjørnson skrev hun et par dage efter: »Endnu har jeg ikke modtaget Ramaskriget over min pludselige Flugt fra Rom.« Men det kom. Kriegers næste brev var fuldt af »elskværdige Klager« over, at hun havde forholdt ham den fulde sandhed, og så måtte hun da give ham udførlig besked. Men han lod sig ikke så let stille tilfreds, så i sit næste brev var hun nødt til indtrængende at bede sin kjære ven om ikke at sørge længere over det forbigangne, som dog ikke kunde ændres. Stadig klager fra Krieger. Og atter måtte hun forsvare sig: »Min kjære Ven! De maa ikke mere bebreide mig min Taushed i Rom. I lang Tid vidste jeg ikke selv, hvad der gik af mig eller kjendte den Tilstand, hvori jeg befandt mig. De maa dog kunne sige Dem selv, at naar jeg tau og ligeledes forbød Anna at tale, da var det, fordi jeg saa nødigt vilde bedrøve Dem med at udtale, hvad De jo veed, jeg altid tidligere yttrede: »Jeg bør ikke reise til Rom.«« Senere hen i brevet uddybede hun sit standpunkt: »Naar De vidste, hvor bittert mit Sind ofte har været i Rom! Seer De, naar man nu er rørt over et Menneskes uendelige Godhed og kjærlige Hensigt med at indrette Alt paa bedste Maade for En, naar man føler, at enhver Efterretning om Utilfredshed, enhver Klage, vil smerte, ja maaskee endogsaa irritere lidt, idet jeg havde fundet det rimeligt, om De i Deres stille Sind havde udbrudt: »Man maa da gjøre det saa godt for hende som mu-

Op og ned

ligt, saa er hun aldrig tilfreds.« – Denne Dom gjøs jeg for, men fremfor Alt var min Taushed bygget paa, hvad jeg Hundrede Gange gjentog for Børnene: »Ak, jeg nænner ikke at bedrøve den gode Krieger med mine Klager.««

Men Krieger blev ved med at spørge; tilsidst gik det hende sådan på nerverne, at hun, efter en længere rede-gørelse for sit opspyt, irriteret udbrød: »Pu! Det er nogle slemme Forhør.«

Gennem fru Heibergs breve får man et par glimt af, hvordan det stod til med hygiejnen på den tid. Da hun var flyttet ud i Rosenvænget, begav hun sig til den nærmeste badeanstalt, og som sædvanlig delagtiggjorde hun Krieger i sine erfaringer: »I Morges besøgte jeg de varme Bade herude, men ak, o Himmel! Hvilket utroligt Svinerie! Jeg maatte ordentlig tage Mod til mig forinden jeg kunde overvinde mig til at stige ned i dette Bad; jeg tænkte et Øieblik paa, om jeg ikke ligesaa godt kunde have badet mig i Gryften udenfor min Have. Heiberg har engang skrevet om det danske Svinerie, her var Stof til at fortsætte Maleriet. Da jeg var færdig og lod nogle beskedne Ord falde til Pigen, om der ikke fandtes bedre Værelser, havde jeg den største Møie med at bare mig for at briste i Latter, da hun viste mig et andet Værelse, idet hun tilføiede: »Men her er ingen Indretning til at varme Linnedet paa, men naar *Hofdamerne* kommer her, da sender de i forveien Bud, og da kan vi varme en Kugle til Linnedet.« Pigen opnaaede virkelig sin Hensigt med disse Ord, thi aldrig har Ordet *Hofdame* gjort større Virkning paa mig, thi aldrig ere de kommet mig mere uventet imøde end paa dette Sted. Jeg maatte lee hele Veien hjem ved Tanken om, at Hofdamerne her hente deres Forfriskning.«

En uge senere lød bulletinen: »I Morges forsøgte jeg et

nyt Badested, ja, noget bedre end det forrige var det unægtelig, men dog afskyeligt nok.«

Trods ulemperne slækkede fru Heiberg ikke på kravet om renlighed. Da Henrik Hertz nogle måneder senere havde bebudet et besøg, bad hun ham komme »paa Søndag Kl. 2, tidligere kan jeg ikke paa Grund af, at jeg bader mig om Formiddagen.«

Badningen syntes at gå forud for kirkegangen, for engang forkyndte hun for Krieger, at hun havde været en »Hedninginde« hele vinteren, men næste søndag vilde hun gå i kirke.

I den stærke hede et par år senere tog hun og børnene strandbad i Øresund fra deres eget badehus overfor villaen. Ja, hun selv slog endda to fluer med et smæk, for fra badehuset fulgte hun den damper, der førte Krieger til Sverige; først langt forbi Hveen tabte den sig for hendes blik. I sit næste brev til ham skrev hun: »Heden er overordentlig stor, og dersom jeg ikke paa mine gamle Dage var blevet en Saltvands-Fisk, saa veed jeg ikke, hvorledes man skulde holdt det ud.«

Brevvekslingen med døtrene i Lausanne røber en lille hygiejnisk nyhed. »Bruger I den store Svamp i Heden?« spurgte fru Heiberg, og Anna svarede: »Svampen bruger vi om Aftenen, thi om Morgenen har vi ikke Tid, men det er ogsaa meget mere forfriskende, naar man lige skal i Seng.« Da hun og Sarah et par uger efter var en tur oppe i bjergene, fortalte den sidste, at der her var meget koldere end i Lausanne, »saa det kniber lidt med at bruge Svampen om Aftenen, men det er virkelig styrkende, som Du har sagt, jeg begynder allerede ikke at kunde undvære det; det er dog mærkeligt, altid gaar det dog, som Du har sagt, ogsaa dette, ja, Mamse, Du er rigtignok vis, jeg vilde nok ønske, at jeg havde lidt af Din Visdom.«

Besøg som Du modtager

Det er igrunden forbløffende, så mange ting *Spectatrix* når at komme ind på indenfor sin artikels begrænsede plads. Også spørgsmålet om visiter bliver berørt, idet *Spectatrix* spørger sin læserinde: »Naar Du . . . ikke læser med Dine Børn, hvad tager da din Tid? Besøg, som Du modtager, og Besøg, som Du aflægger. Ved begge kjeder Du Dig i Grunden.«

Om nogen af *Spectatrix*' theser var talt ud af fru Heibergs hjerte, da var det denne; og det var så sandelig en sag, hun kunde tale med om, for var der nogen, der blev hjemsøgt af visiter, da var det den fejrede skuespillerinde.

Inden telefonens dage var visiterne, ved siden af brevene, et uundværligt kommunikationsmiddel. Når man læser tidens memoire- og brevstof, slår det een, hvor uhyre stor en rolle de spillede. Man har en fornemmelse af, at hver eneste eftermiddag var hele »det gode Selskab« i København på farten for gensidigt at gå på besøg hos hinanden. Det var de samme brikker, der uophørligt byttede plads. Særlig veldokumenteret er H. C. Andersens evige »Flagren om paa Vesitter«, men han var så vist ikke den eneste, der flagrede.

At fru Heiberg ikke var nogen overvættes ynder af denne skik, er let begribeligt. Dels havde hun, modsat så at sige alle de andre fruer i sin kreds, et anstrengende arbejde, der tog hendes tid og hendes kræfter. På sine senere år, hvor hun havde opgivet teatertjenesten, ønskede hun, som allerede nævnt, nok »at see Mennesker om sig.« Men inden da var det langt fra alle besøg, der var hende lige kærkomne. Mange af hendes gæster var hende ret ligegyldige, ja, enkelte var hende endda direkte usympatiske. Dette

Besøg som Du modtager

gjaldt ikke mindst mange af dem, der kom for at udøse deres hjerte for hende i teateranliggender.

Efter Heibergs død havde hun fået stadig større lede ved teatret. I 1864 skrev hun til Hertz: »Som en Fremmed har jeg gaaet derovre de sidste 5 Aar, uden at der har været Nogen eller Noget, hvortil jeg kunde slutte mig, dette lader sig ikke udholde i Længden.«

Overfor ikke få af sine kolleger følte hun sig ikke helt tryk; men det var udelukket helt at stænge sin dør for dem, der kom. Efter at hun i august 1864 havde taget sin afsked som skuespillerinde, var der i sommerens løb stærke kræfter i gang for at få hende til at blive sceneinstruktrice, og teatrets folk strømmede til, hver gørende sine synspunkter gældende. I brevene til Krieger fra denne tid svirrer navne som Berner, Kranold, Löffler og W. Holst een om ørene.

Dertil kom så alle de, der vilde opnå et eller andet gennem hendes indflydelse. I *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* gav hun ondt af sig over det: »Man vilde – hvis jeg nu gad brede mig over dette Thema – forbauses over, hvilke Anmodninger man af og til har gjort mig, ... snart om Embeders Besættelse, snart om Capitalers Tilveiebringelse, snart om at blande mig i Familieforhold, der vare mig aldeles ubekjendte, ja, i det Utroligste, saa vis var man paa, at for mig var Intet umuligt.«

Det måtte nødvendigvis irritere hende, at hun, der altid havde nok at tage vare på indendøre, aldrig var helt herre over sin tid. Karakteristisk er et hjertesuk i et brev til døtrene i Lausanne: »Endelig faaer jeg dog Lov til i Ro at tale lidt paa Papiret med mine Smaaputter. – Jo, god Morgen! Nu kom gamle Bang og afbrød. Nei, der er ingen Ro i dette forkludrede Liv.«

Gang på gang hylede hun til Krieger over de utallige besøg. I 1868 skrev hun: »Det ene trættende Besøg efter

Besøg som Du modtager

det andet tager al min Tid. Ak, hvorfor lever man dog ikke i den omtalte Jordhule, thi Livet gaar hen med Sladder om Intet og atter Intet.« Og året efter kom der en endnu længere jeremiade: »Ak, Dagene gaaer, og jeg faaer intet udrettet af det, jeg saa gjerne vilde; det meget Smaat optager og sluger Tiden. Den første Søndag, hvor De ikke længer var min Gjæst, havde jeg ikke mindre end 8 Besøg, hvoraf de 4 tog Formiddagen, de 4 andre Eftermiddagen, og hvilke Besøg! Knusere* alle tilhobe. Det var i Sandhed en Bods-Søndag for mig; jeg var tilsidst ogsaa lige ved at fælde Taarer af Utaalmodighed og var om Aftenen saa ødelagt af alt det Pludder, jeg havde maattet deeltage i, at jeg mødig og mat lagde mig i Sengen ærgerlig over den spildte Dag.«

Denne udtalelse røber forresten noget, man flere gange får et indtryk af: aldrig så snart var Krieger taget afsted på en af sine mange og lange rejser, førend der kom en mærkbar forøgelse i antallet af fru Heibergs andre visiter. Ikke mindst Andræ og Madvig skyndte sig at benytte sig af, at der nu var fri bane.

En maj-søndag, hvor der havde været et særligt run af teatrets folk – frk. Rung, Holm Hansen, Berner – sukkede hun: »Og jeg Stakkel gik glip af, hvad jeg havde glædet mig til – Ro. Gid jeg til næste Aar kunde reise med Børnene et heelt Aar til Mentona, thi her bydes mig kun en triviel Uro, der ofte gjør mig reent desperat.«

Men der forregnede fru Heiberg sig, thi der blev ingenlunde sat en stopper for visiterne, fordi hun var ude at reise. Fra Rom fortalte Anna Krieger, at »vor Tid er be-

* Fru Heiberg bruger ofte dette udtryk; hun taler også om »knusende Besøg« (f.eks. Kr. I. 301).

Besøg som Du modtager

standig optaget af Visitter, mindst 6 om Dagen; vi finder det morsomt, derimod mener Mama tidt det Modsatte.«

Fru Heiberg gav selv udtryk for det samme: »Det er en forfærdelig Tilstand saaledes at snakke hele Dagen. Værst ere dog som sædvanligt de Damer. Man tør ikke være lidt venlig imod dem, thi da blive de hængende og hængende, indtil man er sjælstræt til Døden, uagtet de i Grunden intet vil og intet have at meddele.«

Når man læser Annas dagen før skrevne skildring af det stadige rykind af visiter, forstår man hendes moders hjertesuk. Krieger havde foreslået fru Heiberg at læse Gregorovius, og Anna svarede herpå: »Hvad Roms Historie angaar, har Galschiøtten besørget [den til hende], ... men endnu ligger den uberørt eller tillukket; troer Geheime-raaden, at Mama har Tid til saameget som at læse Berlinereren? Hvert Secundt kimer Klokken, og saa indtræder, 4 fra Ottesens, Kammerherre og Oberst Kjær, Digter Bjørnson med femme og enfants, Mollemann, Brænde-Bredahl (han har skaffet os Brænde), Ravnen, Hasselgriis, den afskjedigede Theater-Intendant etc.etc. Kl. 9 pr. Morgen arriverer de, Kl. 10 pr. Aften forsvinde de, saa der er ikke Tale om Gregorovius Roms Historie.«

I Christiania i 1866 udbrod fru Heiberg, den store naturelsker: »Af Naturen har jeg endnu saa godt som intet seet for lutter Menneskebesøg.« Senere fik hun dog sin lyst til at komme ud i naturen styret og fortalte Magdalene Thoresen, at »min Kjørsel igjennem Hitterdalen staaer saa ideal i min Phantasie, at jeg vist om nogle Aar vil være usikker, om det har været en Drøm eller Virkelighed.«

Da hun en del år senere boede en sommer på Myrer, ikke så langt fra Christiania, blev hun atter overrendt af visiter og skrev til Krieger: »Jeg har, Gud bedre det, saagodt som hver Dag haft Visitter fra Christiania og Grefsen

Besøg som Du modtager

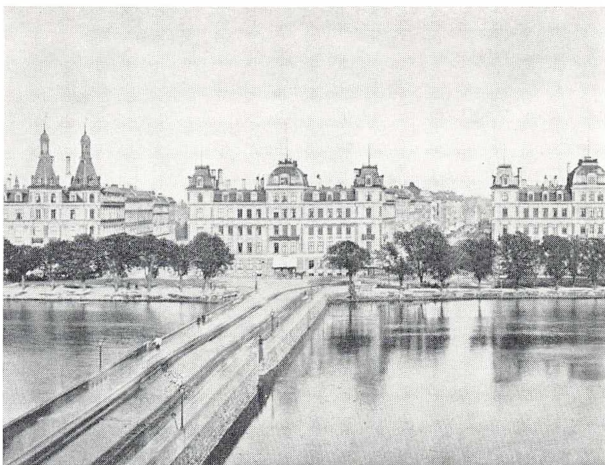
af Folk, som jeg har kjendt en lille Smule til, samt af Folk, jeg slet ikke kjendte, men som ønskede at see mig Stakkel.«

Det eneste sted, hvor hun virkelig fik lov til at være i fred, var, da hun i sommeren 1870 boede på Liselund. Og hvor hun frydede sig derover: »Jeg nyder Trygheden af ikke i et væk at høre Entreedørens Klokke ringe; ... ingen unge Talenter at modtage, der føle et uimodstaaeligt Kald til Kunsten, kort sagt, ikke at faae sin Tid revet i Stumper og Stykker af det, som ikke er en suur Sild værd.«

Hendes ord gjorde så stort et indtryk på Krieger, at han, i et af de få breve fra ham, der er bevaret, svarede: »Min kjære Veninde! De slipper ikke saa let fra at faae en lille Forstyrrelse fra mig i Deres Skovensomhed.« Men næppe var hun tilbage i København, førend det blev lige så galt igen.

Det store rykind ved hendes hjemkomst fra en rejse var ingenlunde noget nyt fænomen for hende. Da hun i 1854 brugte kur i Marienbad, skrev hendes mand til hende: »Saa snart Du er kommen hjem, vil Du blive overvældet af Visiter fra Morgen til Aften.« Han frygtede, sagde han, for, at denne anstrengelse efter kuren vilde blive skadelig og ønskede, at han »vidste en Maade at skaffe Dig Fred for de utallige Hængetræer, som ville overhænge Dig fra Morgen til Aften.« Herpå svarede fru Heiberg: »Visitterne har jeg slet ikke tænkt paa, og det kan unægtelig blive det værste, men jeg kommer alligevel, min kjære Ludvig.«

Visitterne havde deres strenge etikette. Der var de obligatoriske takkevisiter før og efter et selskab, og der var nytårsvisitterne; og der var første gangs visitterne, som man endelig ikke måtte sjuske med. De var en så indgroet tradition, at selv fru Heiberg, der, som vi har set, ellers ikke

Tårnbygningen, Gothersgade 160

Besøg som Du modtager

havde ret meget tilovers for visiter, følte sig brøsthølden, når de korrekte former her ikke blev overholdt.

I 1865 skrev hun pikeret til Krieger om udenrigsdirektøren, P. Vedel, som dog var hendes omgangsvener, og som var flyttet ud i Rosenvænget: »Endelig overkom da Hr. og Fru Vedel at gjøre mig en Visitte igaar Formiddags.«

I 1869 dukkede den fra Amerika hjemvendte general V. F. Raasløff, der på det tidspunkt var krigsminister, op i Rosenvænget. Det huede absolut ikke fru Heiberg, at disse ousidere trængte ind i den fredelige enklave. »Nu seer det galt ud med Rosenvænget; hvad synes De? Den Raasløffske Familie har leiet Vebers Leilighed ligeover for mig, Rygtet siger kun for i Sommer, men jeg stoler ikke herpaa,« skrev hun i maj til Krieger. Og et par uger efter meddelte hun ham, at Raasløffs nu var »arriverede i Rosenvænget.«

Den næste bulletin om dem lyder: »Da Andræ og jeg havde drukket Caffé, kom Generalinde Raasløff med Datter. Det lod til, at Andræ nok vilde gjøre Bekjendtskab med disse Damer, og De troer ikke, i hvilken Grad han udfoldede sit rige Conversations-Talent. Han gjorde formelig Cuur saavel til den Ældre som Yngre. Jeg var heel forundret herover. De kom begge for paany ret indtrængende at bede mig komme til deres Mandags-Selskaber; dog dette bliver der næppe noget af. Generalen har endnu ikke bæret mig med et Besøg, og før det skeer, kan der nu slet ikke være Tale herom.«

På afstand kunde hun med skarpt og kritisk blik følge sine nye genboers gøren og laden, mens regnen strømmede ned udenfor: »Det stakkels Rosenvænget seer ogsaa heel trist ud ved saadan Behandling; kun om Mandagen faaer det lidt Liv, thi det er den Dag, Raasløffs tage imod.

Besøg som Du modtager

Vogne komme og drage atter bort, Herrcr og Damer sees i Haven spillende Ring i tyndt Sommertøi, indtil Regnen jage dem alle ind i Huset for at beskytte Liv og Klæder. Jeg har endnu ikke udsat mig for disse Sommerglæder, hvilket jeg troer ikke tages mig vel op.«

Den 21. juni blev krigsministerens unkladelsessynd omsider redresseret: »Den store General Raasløff har da endelig aflagt sin Visitte hos mig, og først efter denne gik jeg da forleden lidt over til Damerne. Disse To kan jeg ret godt lide; de kjedede mig ikke som saa mange Andre. Man kan tale med dem, uden at Talen bliver til bar Snak.«

Og så blev hun da nødt til at bide i det sure æble og søge »Noahs Ark, nemlig Raasløffs Mandagsselskab. Du milde Himmel, hvilket Kaos af Menneskedyr! Nei, aldrig, aldrig mere skal sligt overgaae mig. Den store General kom først sildig hjem; han havde været ude hos Enkedronningen til hendes Fødselsdag. Da han traadte ind i sin glimrende Uniform med Fjerhat og klirrende Sabel ved Siden, maatte jeg uvilkaarlig tænke paa et Vers af Bellman: »Saa seer han ud, midt blandt de Straaler, Solen spreder i sin Nedergang.« Ak ja, det er vist i Danmarks Solnedgang, at en saa tvetydig Person kan spille en Rolle . . . Jeg blev der omtrent en halv Time, og da forsvandt jeg i al Stilhed. Om dette er blevet taget mig ilde op, veed jeg ikke, men jeg syntes virkelig, at jeg fik ganske ondt, og da jeg kom hjem, gik det mig, som det gik Fru Welhaven engang ved en lignende Leilighed. Da hun kom hjem, sagde hun til sin Moder: »O! inden jeg kan sige et Ord, maa jeg først have Lov at spytte rigtig ud.« Hu! Ba! Det var dengang!«

Fru Heiberg blev imidlertid fritaget for gentagelser af besøget i Noahs ark, idet den Raasløffske selskabelighed ophørte, fordi generalens »Damer« rejste til udlandet.

Besøg som Du modtager

Fru Heiberg var og blev nærtagende med hensyn til visitetiketten. I 1886 tilbragte hun sommeren i Engelholm, hvor også hendes nære venner, Meldahls, skulde bo en tid. De ankom om aftenen, så sent, at de ikke vilde ulejlige fru Heiberg, og, fortæller fru Meldahl, »Dagen efter burde vi have besøgt Fru Heiberg, men Pater foretrak at drive i Skoven og jeg at seile ned ad Aaen . . . Senere fik vi at vide, at hun havde ventet os og siddet i fuld Puds for vor Skyld. Efter Middag, da vi endelig besøgte hende, var hun ogsaa øiensynlig forstemt, forlod Pater, og gik ud i Skoven, kun ledsaget af mig. – Det er ikke altid godt at være en fêteret Dame.«

Den lidt maliciøse skildring viser som allerede nævnt, at fru Meldahl havde en særlig høj stjerne hos fru Heiberg. Engang, hvor Krieger gjorde hende opmærksom på en anmeldelse af en bog, fru Meldahl havde oversat fra hollandsk, svarede hun ham, at hun straks havde lagt mærke til anmeldelsen, og hun tilføjede: »Meldahl har »skudt Papegøien« ved at vinde en saadan Hustru.«

Fra et tidligere ophold i Engelholm hører man om en anden episode, der ligeledes røber, hvor stram visitetiketten var. Fru Heiberg skrev til sin den gang nygifte datter Sarah om hendes svigerfader, admiral Suenson: »Jeg var lidt forundret over, at Admiralen ikke kom til mig, forinden jeg reiste. Jeg selv har en god Samvittighed, thi jeg har besøgt ham kort forinden, og veed Intet, hvormed jeg kan have mishaget ham. Dog, maaskee det intet har at betyde.«

De der aflagde visit hos fru Heiberg, – man »aflagde« altid visit –, blev modtaget efter alle kunstens regler. Navnlig hvis gæsten var en fremmed, gjaldt det om, at begge parter overholdt etiketten. Man blev højtideligt meldt, i

Besøg som Du modtager

Rosenvænget af tjeneren, senere, i Gothersgade, af stuepigen. Georg Brandes blev, som vi allerede har hørt, irriteret derover, og helt formfuldendt var situationen unægtelig ikke, med de nysgerrige småpiger, der i smug så ham an bag glasdøren.

Så gennemført var denne skik, at man blev meldt, at Holm Hansen som noget særlig bemærkelsesværdigt noterede, at den første gang, han kom på visit hos fru Heiberg, »ringede det i det samme, og Gehejmeetsraad Krieger traadte kort efter frem fra Entréen uden at blive meldt . . . Han kyssede ærbødigt Etatsraadindens Haand og fik nu min Plads i Sofaen.« En iagttagelse, der fastslår Kriegers absolutte særstilling i fru Heibergs hjem.

At de besøgende blev meldt, havde for fru Heiberg visse fordele; dels at hun var forberedt på, hvad der ventede hende, dels at hun, hvis besøget var alt for ubetimeligt, kunde nægte sig hjemme. Det hører man da også om flere gange, og grundene til at folk måtte gå forgæves, var højst forskellige. Een gang var det, fordi hun havde været så opslugt af sit havearbejde, at tiden var løbet fra hende; hun kunde kun lige nå at klæde sig om, inden Martensens skulde komme til middag klokken 4. Der kom et par besøg, som så måtte afvises, blandt andet fru Hall. Denne havde absolut ikke nogen høj stjerne hos fru Heiberg; men »det gjorde mig dog ondt, at hun gik forgjæves. Hun er dog rørende udholdende,« skrev hun til Krieger.

I sine ældre år hjalp fru Heiberg af og til ældre og yngre skuespillerinder til rette med deres roller, oplyser fru Meldahl og tilføjer: »En Selvfornegtelse, som vist ikke enhver Skuespillerinde vilde have viist . . . Naar man engang blev afviist ved hendes Dør, . . . kunde man være sikker på, at En eller Anden var inde hos hende for at blive instrueret.«

Besøg som Du modtager

Muligvis har netop dette været årsagen til, at Peter Simonsen måtte gå forgæves, en gang hvor han kom til København. Samme aften skrev fru Heiberg til ham: »Det gjorde mig ondt at høre, at De i Dag var i min Port uden at faae mig itale, men jeg var bundet af en anden Aftale, som Sarah vidste, jeg ikke kunde bryde.« Samtidig indbød hun ham til middag den følgende dag.

John Paulsen har i sine erindringer givet en overmåde oplysende skildring af sit første besøg hos fru Heiberg. Fru Magdalene Thoresen tilbød at introducere ham, »men glem endelig ikke at klæde Dem i gala. Mod etatsrådinden kan man ikke være opmærksom nok. Hun er vant til at behandles som en dronning.« Næste dag ved totiden stod han ved Dronning Louises Bro, »i kjole og hvidt slips, med et par nye lila glacéhandsker i hånden,« og spejdede efter fru Thoresen. De kom op til fru Heiberg: »Her bringer jeg Dem en ung norsk poet,« sagde fru Thoresen smilende, »som naturligvis er forelsket i Dem,« – en bemærkning, der er karakteristisk for den temperamentsfulde forfatterinde, der mente, at Eros var den eneste gud, der aldrig døde.

John Paulsen var blevet ført ind i salen med de blå portiører. »Hun ligned virkelig en dronning – eller om man vil en teaterdronning. Hun var rank og statelig, hendes bevægelser var få og langsomme og hun gestikulerede sjældent . . . Hun stod med hånden lænet til et lidet forgyldt bord som en fyrstinde, der skal give audiens. I hendes rolige beherskede væsen lå der fremfor alt megen værdighed. – Var denne fornemhed tillært eller var det hendes virkelige natur? Nok er det, den virkede ganske illuderende . . . Jeg havde neppe vekslet et par ord med fru Heiberg, inden jeg følte mig ganske à mon aise.« En uge efter blev han inviteret til middagsselskab hos fru Heiberg.

Besøg som Du modtager

Unægtelig en anden fremtoning end den fru Heiberg, Georg Brandes havde præsenteret sig for. Helt forskellig igen fra disse to scener var den, hvor en tredie ung digter vovede sig ud i Rosenvænget. Fru Heiberg fortalte Krieger: »Da jeg forleden Dag tilfældig gik igjennem min Entree, saae jeg Lars staa og tale med et meget ungt, grønt Menneske i Uniform. Jeg hørte ham sige, idet han rakte en Bog frem: »Det er fra Justitsraad Berner.« Jeg gik da til og sagde: »Har De et Bud til mig?« Rødmende rakte han Bogen imod mig og sagde: »Justitsraaden har bedet mig levere Fruen *Bertran de Born* for at erfare, om Fruen var tilfreds med de Forkortninger, der nu ere foretagne.« Da gik et Lys op for mig, og jeg spurgte: »Er De maaskee Forfatteren?« Han gav et lille Nik til Svar. Jeg bad ham nu følge mig med ind i Stuen. Jeg spurgte ham nu, hvad der var besluttet med Hensyn til Hovedfiguren, om han havde holdt fast ved sin første Tanke at lade Bertran synge eller deklamere de mange Digte i Stykket. Han svarte, at han havde været nødt til at opgive Sangene, da Prof. Molbech paastod, at dette var nødvendigt. »Isaafald,« svarte jeg, »vil jeg aldeles ikke have noget at gjøre med saadanne »Kludderier«. Leveer De Berner Stykket tilbage og sig ham, at naar det skal opføres, da sætter jeg dette Stykke som alle andre i Scene, men udenfor dette Hverv har jeg intet med Stykkerne at gjøre.« Den lille Fyr saae helt betuttet ud. Jeg sagde ham nu i temmelig bestemte Udtryk, at han maatte skamme sig ved i den Grad at lade sig paavirke af en Anden til heelt at forvandle sit Arbeide, at dette var at være troløs imod sin Inspiration etc. – etc. – etc., kort sagt, jeg var »frygtelig«. Samtalen endte med, at han sagde, at nu vilde han være fast og begjære, at Digtene skulde synges, og hermed forlod han mig med samt Bogen.«

Besøg som Du modtager

Molbech gav efter. Han havde, mente fru Heiberg, »en stiltiende Følelse af, at han har været paa Vildspor . . . Saaledes endte denne drabelige Krig. Er det ikke ganske morsomt? Den lille Digter kunde jeg iøvrig godt lide. Hans sorte, brændende Øine udstraalede en Ild, som maa-see kan blive til et lysende Baal.«

Episoden er så livfuldt gengivet, at det er, som om man ser et optrin på teatret. Og at den lille, unge digters sorte øjne vedblev at stråle med den samme ild, da Ernst von der Recke forlængst var blevet en gammel digter, kan den, der skriver disse linjer, bevidne.

Blandt de mange gæster i villaen i Rosenvænget var Henrik Ibsen. I Dresden skrev han i 1871 sit dejlige *Rimbrev til Fru Heiberg*. Han forklarede, hvorfor dette digt blev til:

»Se, da jeg ifjor Dem gæsted,
var jeg stum;
skønheds-gældens runde sum
bar jeg, i mit hjerte fæstet,
med tilbage.
Nætter, dage
har med renter summen øget,
og trods alt, hvad her jeg maler,
får jeg, som en slet betaler,
aldrig denne gældspost strøget.«

For som han siger: »Prosa stil er for ideer, vers for syner.«
Han mindes en dag, han tilbragte hos hende:

»Underligt til Danmark bundet
står De altid for mit øje, –
bundet til en dag ved Sundet,
mellem bøgekroner høje.«

Og så følger de vidunderlige strofer, hvor han i sin fantasi lader hendes roller drage forbi – Agnete, Dina, Jolanthe, Ragnhild, Ophelia. Med mægtig virkning gentages med enkelte variationer strofen:

Besøg som Du modtager

»Sådan De til Danmark bundet
står i mindet for mit øje, –
bundet til en dag ved Sundet,
mellem bøgekroner høje.«

Senere hen i digtet kommer strofen igen, og endelig fjerde gang som den monumentale afslutning:

»Underfuldt til Danmark bundet
skal De stå for slægters øje, –
bundet til en dag ved Sundet,
under mindets stjerner høje!«

En skønnere hyldest kunde ingen ønske sig.

Julen bør høitideligholdes

Fru Heiberg var en dreven iscenesætter, også indenfor sine egne fire vægge. Hun havde, som H. C. Andersen sagde, et særligt talent til at arrangere alt »smagfuldt«, når hun havde gæster.

Fra Lausanne fortalte Anna sin moder om, hvordan hun havde spadseret aftentur med Mme. Secrétan, »underholdende os den meste Tid om Dig, om Din mageløse Huslighed, Dit Talent til at arrangere (Confirmationen), Dit gode Udseende, . . . jeg var udtømmelig i min Ros om Dig.«

Årets største private fest var juleaften, hvor Krieger naturligvis var en selvskreven gæst. I 1863, hvor krigen truede, skrev hun til ham: »Jeg har havt overordentligt travl i Dag med Tilberedelserne til mit Juletræ. Gud skee Lov, at jeg har nogen at pynte det for! Julen bør høitideligholdes, selv i Tider som disse. Ingen kan tage fra os, hvad den bragte os, det er en stor Trøst.«

En anden gang, mens børnene endnu var små, takkede fru Heiberg sin gode ven for, »at De med et barnligt Sind

Julen bør høitideligholdes

deeltog i min Barnefest!« Der var også af og til andre gæster juleaften, et år var for eksempel Paludan-Müllers med til juletræet.

Fra Lausanne skrev Sarah hjem: »Hvor det er underligt saadan en Aften ikke at være sammen, ikke sidde og vente med Utaalmodighed for at Døren til Spisestuen skal blive aabnet, synge Julepsalmen sammen, spise den dejlige danske Julekage og drikke den varme Punch.« Den dejlige julekage var en fast tradition. Den blev hvert år sendt af fru Heibergs niece, Marie Welding, som hun stadig var gavmild og hjælpsom imod, og som her gjorde den gengæld, hendes beskedne økonomiske kår tillod hende, nemlig at bage en ekstra lækker julekage.*

Anna skrev samtidig: »Hils da endelig Krieger, der jo vel helligholder denne stille Aften hos Jer, ønsk ham glædelig Jul, saa som Folkene.«

Da fru Heiberg et par år efter skulde tilbringe julen i Rom, tænkte hun med et suk tilbage på de hyggelige juleaftener i Rosenvænget: »Iaar vandrer De, jeg og Børnene ikke rundt om det runde Bord i Spise-Stuen, syngende den deilige Julepsalme og derefter spise Julekage og drikke Punsch, De maadeholdende, vi Andre meer, end vi kan taale.« Hvilket beviser, at man kan få god mening i tingene uden at være en korrekt grammatiker.

Det er klart, at for så gavmildt et menneske som fru Heiberg måtte julegaverne spille en vigtig rolle. De blev taget overmåde alvorligt, som for eksempel da hun i 1878 skrev til Krieger: »Jeg griber til Pennen for indtrængende at bede Dem om en Ønskeseddel til Julen. Dagene gaae, og det er ikke hver Dag, jeg gaaer til Byen. Jeg er riig,

* Mens fru Heiberg i 1855 var på baderejse, sendte Marie Welding Heiberg en »uhyre stor Julekage« til hans bryllupsdag, den 31. juli.

Julen bør høitideligholdes

velhavende for Øieblikket, saa at jeg næsten kunde købe en Herregaard, rigtignok en lille, ganske lillebitte, til Dem. Altsaa ud med Sproget og giv mig Ideer til, hvad der skal kjøbes til En, der intet behøver, intet trænger til. Naar De vidste, hvor gjerne jeg vilde give Dem noget, De syntes om, saa betænkte De Dem ikke. Torsdag Aften maa Ønskeseedlen afleveres, husk det.«

I familien Heiberg fulgte man tidens fornøjelige skik, at gaverne blev ledsaget af deviser, noget man jo også finder talrige eksempler på hos H. C. Andersen. Der blev udfoldet stor fantasi ved kompositionen af disse vitser, der skulde omgive den indpakkede julepresent med en vis mystik. Der er allerede nævnt et par eksempler på disse deviser.

Betegnende for Kriegers hengivenhed for fru Heiberg og hendes hus er det, at han har gemt en hel del af dem.* Fra 1876, hvor det ser ud til, at han var syg juleaften, lyder en af fru Heibergs deviser, hvor gaven vel må have været et fotografi af hende: »Et Billede til Krieger for at betrykke mig mod Glemsel.« Kriegers pedanteri røber sig pudsigt derved, at han har rettet »betrykket« til »betrygget«.

På en anden af sedlerne står der: »Til Krieger, for at han kan have noget at kaste mine mange kjedelige Breve i. *Forarbeidet* af egne høie Hænder.« Herefter har den systematiske geheimeråd tilføjet: »Papirkurv«.

Et par år efter får en hat (eller en kasket?) og en stok denne følgeseddel: »Jeg er stolt af at skulle beskytte et Hoved som *Deres!* Stolt af at skulle skygge for Øine som *Deres!* Stolt af, at en uafhængig Mand, der støtter saa

* I den trykte udgave af fru Heibergs breve til Krieger er der aftrykt en lang række deviser til hans 60års fødselsdag. Kr. II. 292-93 (hvor der fejlagtigt står »65 Aars Fødselsdag«!)

Julen bør høitideligholdes

mange Andre, af og til vil komme til at trænge til at støttes af *mig*.«

I 1880 er deviserne blevet til hele små eventyr. Den første af dem lyder: »Hunden er, som bekjendt, et Troskabstegn. Derfor sender en gammel Veninde den herved. Denne Hund har tillige den Egenskab at bringe Lys i det tykkeste Mørke. Den udbeder sig en Plads udenfor den trofaste Vens Seng.«

Den anden: »Disse tre Knapper blegne af Undseelse over deres Ringhed. De burde være af Brillanter eller ægte Perler, men Guldsmeden har misforstaaet Bestillingen.«

Den tredie: »Med min gabende Flab anraaber jeg Dig bønlig om ikke at tabe mig ud af Din mandige Haand, saaledes som skeet er, efter Rygtet, med min Forgjenger i Tjenesten.« Var det et par handsker, Krieger fik foræret? Eller en stok?

Det næste år var giverinden ligeså inspireret. En af deviserne lyder: »Et Billede til at forøge hans Samling med. Dette Billede har den Fordel, at naar man ikke gidder see paa det længer kan man spise det uden Skade for de indvendige Dele.« Og den næste: »Gid denne Lampe, som det har været saa svært at skaffe tilveie, da den Stakkel er ude af Mode tiltrods for dens Fortrinlighed, nu i mange Aar maa lyse for dens nuværende trofaste Eier!«

Fru Heibergs døtre var også ferme til at fabrikere deviser. Fra 1876 findes denne, hvor gaven vel har været en portemonnaie: »Blodiglen haver trende Døttre, som raaber »bær hid, bær hid!« Da vi nu kun kjender *En*, som opfylder dette Raab og som to Gange om Aaret bringer os vor Løn for Tjenester vi yde Skatten [sic], og vi meget frygte, at han engang kan tabe dem underveis, saa har det ligget os alle Tre paa Hjerte at sikre os for en saa frygtelig Begivenhed ved at sende Dem et sikkert Gjemme til

Julen bør høitideligholdes

samme.« Det er formodentlig deres Vemmetofte-hæving, der hentydes til.

Til Kriegers 70års fødselsdag brød de endog ud i poesi – en slags poesi da:

»Med et lille Tæppe syet af de tre Gratier Sarah, Lelia og Anna. Den 4de October 1887.

Vi har syet paa Tæppet med et taknemligt Sind;
Vi har syet vore kjærligste Tanker derind;
Vor dybtføjte Tak for de Aar, der svandt;
Vor Lykønskning for Dagen, som just oprandt.
Vi har mindedes, vi har tænkt paa, at i alle de Aar
Har Deres Godhed imod os været saa stor;
Hvorledes vi fik Lov til at kalde Dem *vor Ven*,
Vor Ven, der kan nævnes blandt Danmarks første Mænd.
Vi har arbejdet mens Minderne dukkede frem,
Minderne om Alt, hvad De har været for vort Hjem
Og saa lægge vi vort Arbejde for Deres Fødder ned
I stille og dyb Taknemmelighed.

À la Magdalene Thoresen, bedes opbevaret i Tilfælde af at min Digtsamling skal udgives om nogle Aar.

I Søstrenes Navn, Anna.«

Deviserne er bagateller, vil man måske sige? Ja vist så! Men med dem som medium kigger man ind ad nøglehullet til fru Heibergs muntre og hyggefyldte juleaftener. Og så oplever man atter engang hendes lune, hendes fantasi, og hendes evne til at puste liv i de døde genstande. Man har jo formelig ondt af den stakkels fortræffelige lampe, der er blevet miskendt.

Almanak-Færdighed

Fru Heiberg havde det, hendes mand rammende havde kaldt »Almanak-Færdighed«. Mindedagene spillede en stor rolle for hende. Det var da ganske naturligt, at hun lærte denne »Almanak-Færdighed« videre til sine døtre. Kun tre dage efter at de tre små piger var kommet til hende, fortalte hun fru Martensen: »Igaar kjørte jeg ud med dem alle tre til mine to Dødes Grave, og bragte dem en Krands af Pintselilier, jeg havde tillige bunden tre smaa Bouquetter til hver af de Smaae, som de, uden at vide Betydningen deraf, stille lagde paa Gravene. Ak! kunde min Heiberg og hans Moder dog see dette! Dog hvem veed?«

Fra 1863 er der i et brev til Krieger en nydelig, intim skildring af den 31. juli, fru Heibergs bryllupsdag: »Den 31. Juli var engang i mange Aar en Festdag i vort Huus, det er den ikke mere, og dog har jeg tænkt paa, om jeg ikke endnu kunde gjøre denne Dag til en Festdag, om ikke længer for mig, saa for Andre. Anna og Lili var meget be-
drøvede i Dag, fordi Margrethe [ø: frk. Hirsch] havde betroet Sarah en Hemmelighed, som de ikke maatte dele. De klyngede sig til mig og raabte: »Betro nu Du os een, som Sarah ikke faaer at vide«; da tog jeg de to Smaa til en Side og fortalte dem, hvad Betydning Dagen i Morgen havde for mig. Jeg foreslog dem nu, at vi i Morgen tidligt, forinden vi drak Morgendrik, skulde bringe min stakkels Heiberg og hans Moder friske Blomster og derpaa vende hjem og nyde vor Frokost. De to Smaa bleve ganske henrykte over denne Plan, og den lille Anna især, har hele Dagen nikket betydningsfuldt til mig og hvisket: I Morgen! I Morgen! Naar vi komme hjem, har jeg sørget for finere Brød til dem og Folkene, for at Dagen kan antage et noget festligere Præg, men, ak! Hvor forandret! . . . Den

lille Sarah er dog virkelig et sødt Barn. Da jeg i Aften sagde hende Godnat i Sengen, slap et uvilkaarligt Suk frem af mit Bryst. Da hviskede den lille ganske sagte til mig: »Ja, lille Mama, du har Grund til at sukke,« og nu klap-pede og kyssede hun mig saa inderligt, jeg kunde næsten sige, moderligt, at hun ret rørte mig, og jeg tænkte: vær taknemmelig, du er jo ikke ene, naar en saa uskyldig Sjæl forstaaer dit Savn. Anna og Lili tilraabte mig ved Af-skeden: I Morgen! I Morgen! For dem er altsaa Dagen virkelig blevet en Festdag.«

Dagen efter fortsætter hun sit brev: »Ganske rigtigt. Sarahs Hemmelighed med Margrethe var Krandsen og Blomster, som Børnene og jeg i Morges vandrede med til Gravene. Det er besynderligt, hvor ofte vi faae Svar af Andre paa vore tause Tanker. Da vi i Morges gik over Kirkegaarden, sagde Sarah: »Nu blomstrer Roserne.« Disse henkastede Ord gjorde mig saa veemodig, jeg tænkte: ja, i Rosentiden var det. Da sagde atter den Lille: »Hvor kan det være, at Dine Roser ikke blomstrer meer?« Hun meente de to Træer, som staaer paa Gravene; da blev jeg saa øm om Hjertet og sagde: »Nei, mine Roser blomstrer ikke meer.«

En mindedag af lysere tone var årsdagen for børnenes ankomst til Søkvæsthuset. I 1864 skrev fru Heiberg derom til Krieger i London: »I Dag for 3 Aar siden kom Efterretningen om Børnenes Ankomst. Det Øieblik, hvori jeg netop sad og læste paa *Viola*, glemmer jeg aldrig. D. 16. ankom Skibet hertil, den 18. modtog jeg dem. Gud være lovet, at jeg ikke noget Øieblik har fortrudt dette vigtige Skridt. Paa Onsdag vilde jeg gjerne høitideligholde Dagen ved første Gang at see Skoven, der skal staae i al sin lyse-grønne Pragt.«

Almanak-Færdighed

Da i 1873 den 18. maj nærmede sig, skrev Anna fra Lause til sin moder: »Søde Mama! Atter griber jeg min Pen for at udtale mine Følelser til Dig, men denne Gang dog mest for at sige Dig, hvor bedrøveligt det er, at vi den 18de har maattet være adskilte fra hinanden, men det haaber [jeg] maa blive første og sidste Gang, ikke sandt? Jeg har saameget at takke Dig for, Mama, men det vilde være altfor vidtløftig at nedskrive det, derfor vil jeg nøjes med at takke Dig ret inderligt for de 11* for os saa lykkelige Aar, som Du har med en saa moderlig Kjerlighed vidst at forsøde for os. Gid Gud endnu vil lade os beholde Dig længe, Mama, og gid at vi da maa være i Stand til at kunne bevise Dig vor Taknemmelighed . . . Sarah og jeg have ofte talt om, hvor forfærdeligt det igrunnen havde været for os, hvis vi vare blevne i Vestindien; tænk, Mamse! Ikke at have kjendt Dig, det yndige Rosenvænget og alle vore kjære Venner; altid at have undværet en Moders kjærlige Omhu, nej, det er jo forfærdeligt; gudskelov vi er hos Dig, hvor vi vist aldrig kunde faa det bedre, end vi have det.«

Også fra Sarah kom der brev: »Lille Mamse, kan Du tænke Dig, at vi denne Dag ikke kunne sige hinanden »Godmorgen« og Din lille lykkelige Sarah savne et moderligt Kys? Jeg maa trøste mig med i Tankerne at udtale min Tak for disse 11 Aar, Du har skjænket os Din varme Kjærlighed og love Dig at blive en god Pige, der kan være Dig til Glæde, kaste al Egoisme tilside og tænke mere paa at behage Dig, som udgjør vor Børns Lykke.« Det var i dette brev, at hun bad sin moder om at sætte en buket blomster ved Heibergs buste.

* Det var tolv år.

Almanak-Færdighed

Det er ovenfor nævnt, hvordan fru Heiberg fra den første stund gjorde mindet om Heiberg levende for de tre små piger. Da frk. Harboe i eftersommeren 1861 skulde gøre Søkvæsthuset parat, til familien kom ind fra Bonderup, fortalte hun fru Heiberg om, hvorledes hun havde taget mål af det værelse, børnene skulde bo i; foruden senge og skabe kunde der, skrev hun »bl.a. blive Plads til Heibergs Buste, men det vil komme til at knibe lidt med Servanten.« Man må håbe, at hun fandt en krog til den.

Heibergs fødselsdag blev ikke alene erindret af hans hustru, men også af børnene. Fra Lausanne skrev Anna: »Jeg tænkte paa Dig, Mamse, den 14. og vilde gjerne have sendt Dig et rigtig Trykkys.« Dette har sikkert glædet fru Heiberg.

Siden 1857 var der endnu en mindedag, som aldrig blev glemt, og karakteristisk for fru Heiberg er det, at den nøjagtige dato stod skrevet i hendes hjerte. Den 17. november det år var det, at den daværende indenrigsminister, A. F. Krieger, for første gang var kommet på besøg på Søkvæsthuset.

Efter de utallige genvordigheder, J. L. Heiberg havde haft under sin syvårige direktørtid på Det kongelige Teater, havde hans hustru, samtidig med at Heiberg opgav sit embede, besluttet at trække sig tilbage fra scenen, og formålet med Kriegers besøg var personlig at danne sig et indtryk af sagen.

Dette besøg førte til, at Krieger kom selskabeligt sammen med Heibergs, og til, at han, da fru Heiberg mistede sin mand, blev hendes støtte og hendes meget nære ven.

Derfor glemte hun aldrig den 17. november. På denne dato skrev hun i 1863 til ham ud af sit gavmilde sind: »Tro ikke, at . . . selv den 15. November kunne bringe mig

Johanne Luise Heiberg
1882

til at glemme den 17. *Novembers* betydning for mig. Hvor megen Trøst, Glæde, Belæring have Aarene ikke bragt mig fra hiin Dag, da en Trang drev Dem til at høre af min egen Mund, at min daværende Beslutning var fast og urokkelig. Hvem indskjød Dem denne Trang? Jeg haaber et naadigt Forsyn, der jo forud vidste, hvor forladt jeg i Aarenes Løb vilde staae, ifald det ikke itide sendte mig en ny trofast Ven, der kunde støtte, raade, hjælpe mig med en Vens, en Broders Hengivenhed og Udholdenhed . . . »Jeg vil sende hende en saadan,« sagde Forsynet, »den fineste, den bedste jeg ved, jeg vil lære ham at faae Synet paa hende og hende at faae Synet paa ham, saa at hun tillidsfuld kan modtage, hvad han vil give,« og det sendte mig Dem; og jeg skulde ikke være rørt af Taknemmelighed herover? Jo, visselig. Hvor ofte har jeg ikke takket Forsynet for denne kjærlige Omsorg for mig? Men lad mig nu ogsaa takke Dem for de svundne Aars Udholdenhed i Deres Venskab for mig. I min Aftenbøn beder jeg: vog over ham! Tag ikke, hvad du gav, thi jeg har intet at miste. Hvor ere vi Mennesker dog ofte dumme og kortsynede! Naar jeg tænker paa, at det næsten var med uvillie, at jeg hiin Eftermiddag modtog Dem, saa skammer jeg mig over, hvor lidt jeg forstod at see, hvad dette Øieblik bragte mig. Jeg seer det nu, kjære Ven, og har alt længe, længe seet det. Dog, jeg behøver ikke at sige Dem alt dette, thi De veed det, men den 17. November kunne jeg ikke lade gaae hen uden et Ord fra mig naade til Dem.«

Hendes taknemmelighed blev ikke mindre i de syv og tyve år, der fulgte efter. I 1882 sendte den næsten 70-årige fru Heiberg sin ven en rørende lille billet, vel ledsaget af et fotografi af hende: »Min kjære Ven! Her kommer en gammel grim Dame med Tak til Dem og Forsynet, der førte Dem til mig den 17. November for 25 Aar siden.

Gid jeg endnu ofte maa kunne takke Dem paa denne Dag for Alt, hvad De har været for mig.«

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

»Fru Nielsen kalder Aaen, der slynger sig om Huset »lækker«,« skrev fru Heiberg i 1886 fra Engelholm til Krieger, »men dette Udtryk smager mig for meget af Mad, . . . ikke fordi Mad jo ogsaa er en god Ting, men for mig dog noget saa prosaisk, som jeg stadig ærgrer mig over, at det i den Grad hører med til vor grove menneskelige Natur.«

Prosaisk var maden altsaa ganske vist, men af den grund blev dens betydning dog på ingen måde underkendt i det Heibergske hjem. Om familiens levevis i det daglige findes der ikke mange oplysninger, ud over, at der synes at være blevet fortæret uanede mængder af anchovis og klipfisk, som den altid tjenstvillige Peter Simonsen fik transporteret til dem fra Norge.

Ferskner og Reineclauder fandt fru Heiberg »lækre«, og det samme gjaldt østers. Man hører om dem flere gange, blandt andet fra Rom hvorfra hun skrev til Krieger: »Jeg glæder mig i dette Øieblik til, at jeg agter til Middag at tractere os Alle med Østers. Gid De var femte Mand her-til! Rigtignok ere Østerserne her uforskammede smaa, næppe halv saa store som de *Mindste* hjemme, men man faaer dog en Saltvandssmag fra Hjemmet, en Mindelse om de mange Gange, man har siddet med sine Kjære i Kreds og nydt denne ædle Spise.«

Fra Florens havde Anna nogen tid før sendt Krieger denne mad-bulletin: »Jeg skulde hilse og sige, at Suppen havde smagt Mama meget godt, dog havde hun ikke slugt hele Tarinen som mig.«

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

Af et andet brev fra Anna til Krieger, op imod julen 1876, får man et indblik i, hvad der blev serveret til hverdagens substantielle aftensmad: »Lelia og jeg have netop tilsammen undersøgt hele Kongens Kjøbenhavn for at finde Noget, der ret kunde falde i gamle Kyclebanes* Smag. Hun sukkede jo over iaftes, at hendes Tallerkener og Fade & Kopper til Aftensbordet paa ingen Maade mere kunne presentere sig i ordentlig Selskab, hvoraf følger, at vi herefter blive negtede hjemme til Thetid. Vi gik da ind paa Porcellainsfabrikken og saa paa noget meget Smukt men tillige Tarveligt, hvidt med blaa Kanter og en lille fin forgyldt Stribe. Men Prisen var dyr, syntes vi, 48 Kr. eller 49, mente Manden, at det vilde blive for 12 Tallerkener, 6 Par Kopper, 1 større Fad til Kjød og 4 mindre Assietter til Æg, Fisk, etc. etc. Pølse, Pølse og atter Pølse, 2 Salat Skaale specielt til Sildesalat, som vi sætte meget højt her i Huset og endelig 2 smaa Smørassietter. Det var Altsammen kjønne Former og fint og nydeligt, men fik Mama det, maatte der rigtignok ogsaa foræres Iska et Par nye Hænder, thi det er denne, der daglig gjør Ende paa Tallerkener, Kopper, og Fade. Hvis nu Geheimeraaden ikke synes om denne Present, har jo Mama en lang Ønskesedel, ... men det var jo morsomt at overraske hende med Noget, der ikke stod paa Sedlen.«

Ved søndagsmiddagene var Krieger en fast gæst, allerede så tidligt som i vinteren 1860: »Paa Søndag Middag seer jeg Dem jo?« Denne invitation gentages atter og atter, en enkelt gang med tilføjelse af den specielle attraktion, at »en god Oksesteg venter Dem!« En speciel attraktion havde

* På samme lidet ærbødige måde omtales fru Heiberg også et enkelt andet sted, og Lelia skrev en gang til Krieger: »Vil Geheimeraaden hilse min »egen Kegle« mange Gange fra mig.«

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

måske også denne indbydelse været: »Paa Søndag Middag maa De ikke svigte. Børnene og Frøkenen spise ude, De indseer altsaa, at De ikke kan være bekjendt at lade mig sidde ganske ene.«

Om hverdagene er oplysningerne altså sparsomme. Ligesom vi så, at tilfældet var med fru Heibergs boliger, findes der derimod ikke så få beskrivelser af hendes selskaber. De imponerede de tilstedeværende, og det er ikke så mærkeligt, for hendes fester var i det helt store format med hende selv som det selvfølgelige midtpunkt.

I sin *Spectatrix*-artikel havde fru Heiberg prist de elskelige, stilfærdige husmødre, selv om de »undertiden staae tilbage i Selskabslivet for de mere routinerede Damer.« Selv tilhørte hun så afgjort den sidste kategori, og hun iscenesatte sine fester med overlegent arrangementstalent.

Hun havde mange års øvelse. I sit tredive års ægteskab havde hun været den perfekte værtinde, der havde bedåret alle, som var gæster hos professoren og hans frue på Søkvæsthuset.

Også efter at fru Heiberg var blevet ene, fortsatte hun at føre stort hus. Josepha Martensen oplyser, at det ganske vist var forholdsvis sjældent, at fru Heiberg holdt store fester, med mange mennesker. Men når det skete, strålede også hele hjemmet med lys og blomster, og musikken tonede. »I Reglen var der »staaende Souper«, og det righoldige, man tør nok sige overdaadige Bord, var altid arrangeret af hende selv med en saadan Smag og kunstnerisk Fantasi, at Synet gerne fremkaldte et uvilkaarligt Beundringsudbrud fra Gæsterne.«

Også Anna Poulsen fortæller fra 1871 derom: »En Dag blev vi bedt til Middag hos Fru Heiberg sammen med Adolf Rosenkilde og Geheimeraad Krieger. Skønt vi altsaa

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

kun var ganske faa, var Bordet beundringsværdigt smukt dækket. Jeg husker, at en af Retterne var et stort Svinehoved, pyntet med hvide Forsiringer; . . . det imponerede mig som Husmoder at se, hvor elegant Fru Heiberg selv skar det for.«

Anna Poulsen var ikke den eneste, på hvem det dekorede svinehoved havde gjort et uudsletteligt indtryk. I begyndelsen af 1870erne var også Peter Jerndorff blevet inviteret til middagsselskab hos fru Heiberg, sammen med fru Martensen og hendes datter Josepha, fru Thoresen og Holm Hansen. Han beretter: »Begrebet »Kærlighed« kom under Debat. Jeg husker ikke Bispindens Udtalelse; . . . jeg seer fru Heiberg for mig i Situationen: hun stod just op og skar for; det var første Ret, et røget Svinehoved med en Citron i Munden og Blomster i Ørerne; hendes Bord var altid baade en æsthetisk og en kulinarisk Nydelse, og hun skar elegant for, mens hun sagde: »Jeg synes, at den skønneste Form for Kærligheden er den Fortrolighed, det Venskab og Kammeratskab, hvortil Kærligheden efterhaanden udvikler og afklarer sig i Forholdet mellem Mand og Hustru.« »Nej, Fru Heiberg,« udbrød Fru Thoresen paa sit mest energiske Norsk, »det tager De aldeles Fejl i! Den skønneste Form for Kærligheden er den erotiske, og den ophører aldrig, den gløder bestandig i En og blusser op paany, hvor gammel man saa bliver.« Jeg vovede, . . . ung og idealistisk som jeg var, og lidt forbauset over dette Udbrud af en ældre Dame, at bemærke, at man jo kun elskede den Ene, . . . som man jo . . . engang kaarede til sin Hustru, og kun hende Livet igennem. Fru Thoresen vendte sig til mig: »Nej, Hr. Jerndorff, Dem kan jeg aldeles ikke tale med, De tager det alt for kristeligt. Ved De da ikke, at da alle Guderne døde, var Eros den eneste, der blev

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

tilbage? Han dør aldrig i et Menneske.« Hun sagde det med en saadan Varme og Overbevisning, at vi Alle kom til at le og fandt hende henrivende.«

Den unge nordmand John Paulsen havde, som nævnt, aflagt visit hos fru Heiberg. Han giver en malende skildring af, hvad der derefter skete: »En uges tid efter fik jeg den venligste middagsindbydelse til fru Heiberg ... Hun sad i en sofa, ubevægelig som et gudebillede, med en deilig, purpurrød rose i hånden. Hun havde sin Charlotte Corday-kappe på hovedet, og var iført en elegant, sort silkedragt med et langt slæb, som med sirlig akkuratesse lå ordnet hen over gulvtæppet ... Det var måske for ikke at ødelægge disse slæbets kunstneriske folder at hun sad så sælsom stille.« Der var flere gæster, blandt andet Krieger. »En pige meldte, at der var serveret og fruene reiste sig nu fra sin sofaplads og bad mig om min arm for at føre hende tilbords. Forvirret rakte jeg hende den *venstre*, en fejl, hun smilende gjorde mig opmærksom på ... Anretningen var udsøgt, over bordet deilige blomster, og der manglede ikke champagne ved desserten, ... hun var ikke alene en stor kunstnerinde, men også en sjelden samvittighedsfuld husmoder ... Fru Heibergs små middage var også berømte ... Her var ingen uendelighed af retter, som i huse på moden, heller ikke et halvt dusin vinglas ved hver kuvert. Retterne var få, men udsøgte, – det fineste årstiden kunde byde – og de ikke mange vinsorter gamle og fortrinlige. Hun arrangerede dertil middagen med en sikker kunstnerisk smag, der gav os en højere nydelse end den blot materielle ... Ved bordet overrakte fru Heiberg mig i taushed, med et stille smil, den dejlige, purpurrøde rose, som hun havde båret i hånden lige fra min indtræden. Rødmende af undseelse og lykke stak jeg rosen i knaphullet på min kjole.« I en tidligere erindringsbog skrev

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

han: »Få forstod som fru Heiberg at være værtinde ... I sin bevidste stræben efter at give sit rige, eiendommelige indre en stilfuld skønhedens form, kunde hun undertiden virke noget tillært, noget »geziert«, men var i reglen jævn og tillidsvækkende i sin optræden.«

Marius Sødring siger også, at fru Heiberg var gæstfri og en udmærket værtinde; »hendes Bord var besat med fine Retter og udsøgte, men stærke Vine,« en bemærkning, man forresten snarere vilde have tiltroet den vin-skyende fru Anna Poulsen. At fru Heiberg var en god kunde hos sin vinhandler, Carl Pandrup, kan man slutte af en hilsen, han ved nytåret 1866 sendte hende, og hvori han bad etatsrådinden »ei forsmæde medfølgende Bagatelle af 2/1 Rhüdesheimer (original), 2/1 Champagne, 1 gl. dry Madeira.«

Retterne og vinene var første klasses. Een restriktion var der imidlertid ved fru Heibergs selskaber: der måtte ikke ryges i fruens nærværelse. Heiberg havde været en stor ynder af fine cigarer, men i så henseende havde han ikke påvirket sin hustru. Hun kunde ikke døje tobaksrøg, og en af grundene til, at hun kom så sjældent i Skandinavisk Forening i Rom, var, at »Røgen fra Herrernes Rygeværelse trænger saa stærkt ind i Salen.«

Også John Paulsen fortæller derom: »Fru Heiberg tillod ... aldrig at man røgte i hendes værelser. Tobakslugt var hende en afsky. Når herrerne efter middagen følte en altfor stor trang til den vante nydelse, sneg de sig ud i entréen – men heller ikke der var det tilladt at tænde cigaren – og tilslut havnede de røgende herrer ude ved trappegangen eller de satte sig ned på selve trappen, nydende som skolegutter den forbudte frugt. Engang fandt jeg således Emil Poulsen og et par andre kunstnere, klædte i fuld galla, i denne situation.«

Nogle år senere deltog fru Heiberg i festen på Oscars-

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

hall i anledning af det nordiske filologmøde i Christiania, og i den ubetalelige skildring, hun gav Krieger af festen, kom hendes aversion imod tobaksrygning atter frem: »Under et larmende Orchester dampede Hankjønnet snart lifligt fra de hundrede Cigarer, hvis Røg steg op til Malerierne« – her røber husmoderens skarpe blik sig – »og til mit Hoved og Bryst og truede med at skjule os Begge* for den profane Mængdes Øine.«

Af andre samtidige memoirer ser man gang på gang, at det var coutume, at herrerne holdt til i herreværelset med deres cigarer og deres toddy, mens damerne sad med deres håndarbejder i dagligstuen.

Døtrenes fødselsdage blev naturligvis fejrede efter alle kunstens regler. Da den lille Sarah i 1862 fyldte ni år, fortalte fru Heiberg Krieger: »Her er stor Glæde i Huset i Dag, Sarah er henrykt over hendes smaa Fødselsdags Gaver. »Jeg er Lykkelig,« udbryder hun, den ene Gang efter den anden. Nu har jeg altsaa en Datter paa 9 Aar, Musernes Tal. Da jeg var 9 Aar havde jeg alt gennemlevet mange Smerter, Angster, Krænkelser, og Trykket af Fattigdommens Plager. Jeg er ret Glad i Dag over at kunne gjøre den lilles Barndom lysere end min egen har været.«

Til Sarahs fødselsdag to år senere blev selveste H. C. Andersen indforskrevet til at underholde det ungdommelige selskab. En månedstid forinden havde han været ude i Rosenvænget til voksent selskab, »til Musik«, hvad der, som han skrev i sin dagbog, »satte lidt Solskin i Humeuret«. Det var ved den lejlighed, at han havde fundet alt så »smagfuldt«. Den aften havde han, som man kan se af det følgende brev, været letsindig. »Gode Professor

* Fru Heiberg og hendes bordherre, kammerherre Holst.

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

Andersen,« skrev fru Heiberg til ham, »Børn ere af Alle de utaalmodigste Creditorer, har man lovet dem noget, hvile de ikke, før Løftet er opfyldt, og De har været saa god at love mine tre Smaapiger *Noget*. Paa Fredag Aften have mine Smaa en lille Samling af Børn hos dem, disse og to Gamle, foruden mig selv, beder Dem derfor at opfylde Deres Løfte, som imødeses med spændt Forventning. Tør vi vente Dem Kl. 8? Jeg er Dem meget taknemmelig for, at De vil hjælpe mig til, at mine Børn derved faaer een skjøn Erindring mere fra deres Barndom i Rosenvænget. Deres forbundne Johanne Luise Heiberg.«

Brevet er med sin legende gratie et typisk eksempel på den indsmigrende og afvæbnende form, fru Heiberg benyttede, til at opnå det hun vilde.

Den »gode Professor« – notabene ikke den kære – svarede hende: »Kjære Fru Heiberg! Tak for Deres venlige Brev. Vil De sige mine tre smaa Veninder at jeg glæder mig til at samles med dem ... Deres hengivne, ærbøde H. C. Andersen.«

Da digteren efter børneselskabet igen sad hjemme i sin lejlighed i Nyhavn, skrev han i sin dagbog: »Ejnar fulgte mig, i det Mulm og Mørke, som ruger i Rosenvænget, over til Fru Heiberg, det var den lille Saras Fødselsdag, en Mængde Smaabørn var der, de modtog mig med Hurra. Et lille Theater var reist og Fru Heiberg sagde at nu skulde de give Ouverturen til min Oplæsning, en flad Papirdukke, forestillende en Matros blev stillet op og den ene af Fruens tre Børn sagde: »Vift stolt paa Kodans Bølge« og endte med »af Ingemann, Hurra!« Og nu rungede Børnenes Hurra, nu kom en anden Dukke og det andet Barn sagde »Det døende Barn« af Andersen, Hurra, derpaa sagde Sara det ene Digt af *Alferne* »Og Grenene gyngede op og ned« af Heiberg, Hurra! Jeg fandt det

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

barnagtigt og saa maatte jeg læse: *Pigen som traadte paa Brødet, Sneemanden, Deilig og Den lykkelige Familie*. Til min Læsning [var Krieger] og hans gamle Tante vi drak derpaa Thee, Fru Heiberg var livlig, talte efter Overskou, fortalte om ham og om Claudius Rosenhof, fortalte Anecdoter etc. Klokken 10 kom min Vogn og jeg kjørte hjem.« – For en gangs skyld synes fru Heiberg unægtelig at have over-instrueret forestillingen.

Om fru Heibergs egne fødselsdage hører man ikke så meget af hende selv. Krieger var så godt som altid i København den 22. november, og dermed bortfaldt automatisk al brevskrivning derom.

I *Et Liv gjenoplevet i Erindringen* har hun skildret den hyldest, der blev hende til del på hendes 70års dag. »Folk myldrede ind og ud hos hende som i en Bikube,« fortæller Amalie Meldahl derom.

Fru Heiberg fyldte 60, mens døtrene var i Lausanne, og hun fik søde og kærlige breve fra dem. Anna skrev til hende: »Idag strømmer vel atter Folk ind i Hobevis, eller har Du paa Grund af Middagsselskabet lukket den yderste Dør i Laas?« Og Sarah: »Min egen kjære Mamse! Ja, idag er det Din høje Fødselsdag, og Din lille Sarah skal den Dag være borte fra sin aller, aller bedste Veniller ... Visitter og Bouquetter strømmer vel ind i det røde Hus?« Fra fru Heiberg selv er der ikke bevaret noget referat af denne fødselsdag.

Amalie Meldahl oplyser også, at der på fru Heibergs fødselsdag altid indfandt sig en mængde mennesker, især skuespillere og literære personligheder. Hun beretter desuden om, hvordan det engang havde moret hende »at see Magdalene Thoresen paa Fru Heibergs Fødselsdag overvælde hende med Kjælenavne, medens hun, trods al Modstand, ihærdig kysede hendes Haand i overstrømmende

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

Begeistring, medens Fru Heiberg saae op til mig med et uforligneligt, hjælpeløst Blik, som om hun vilde sige: »Hvad skal jeg dog gjøre ved det skrubbettede Fruentimmer?««

Årene gik, de små piger blev voksne damer. Nu blev der holdt baller for dem, og Anna Poulsen kunde atter notere, hvorledes »alt som altid ved fru Heibergs Fester var smagfuldt og festligt arrangeret.« Fra et stort bal i januar 1874, den sidste vinter i Rosenvænget, tegnede hun et yndigt billede: »Der dansedes denne Gang i Værelset ud til Søen. Mellem Dansene havde Fru Heiberg et Øjeblik sat sig til Ro derinde. Emil og jeg stod . . . ude i Mellemgangen. »Se paa hende,« hviskede Emil, Der sad hun, skøn af Skikkelse, henne ved Vinduet og saa drømmende ud i det tomme Rum. De mørke Øjne straaledede som to Stjerner omkap med det funklende Diamantsmykke* i Form af en Muslingskal, som hun bar paa Brystet. Det var et Syn værd at se. Senere hen paa Aftenen kom hun hen og talte med os. Hun lagde Mærke til mine Granater og fortalte os, at Heiberg engang i Karlsbad havde foræret hende et Smykke af disse Stene.« Senere henne i sine erindringer fortæller Anna Poulsen: »Kort efter Fru Heibergs Død blev der sendt mig en dejlig Granatbrosche, hvorved der laa en Seddel med mit Navn, skrevet med Fru Heibergs Haand. Hun havde ikke glemt, at hun for mange Aar siden paa Ballet i Rosenvænget havde beundret mine Granater. Det rørte mig, at den store Kunstnerinde, hvis sande Menneskelighed altid havde imponeret mig, ved denne Gave viste mig Interesse lige til sin Død.«

* En gave fra kong Frederik VII.

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

I en atmosfære, hvor så meget drejede sig om teater, var det ganske naturligt, at fru Heibergs døtre også fik lyst til at vove sig ud på de skrå brædder, om end kun som rene amatører. »De kjender Børnenes Raserie for Komædie,« skrev fru Heiberg engang til Krieger.

Da de unge skandinaver i Rom ved juletid 1874 fandt på at spille dilettantkomædie for at skaffe penge til et nyt klaver i Skandinavisk Forening, hjalp fru Heiberg dem, trods sit dårlige helbred, med instuderingen. Anna fortalte Krieger, at amatørkomædien i Foreningen var gået godt, »takket være Mamses Hjælp, thi vi vare allerede godt paa Afveje, da hun med sin Mesterhaand tog fat.«

Fru Heiberg fortalte også selv Krieger derom: »Jeg hjælper til paa *enkelte* Prøver, og især Sehested, der var forfærdelig i Begyndelsen, har gjort store Fremskridt under min Veiledning. Baronesse Gedalia spiller ogsaa med, men paa hende har »Keiseren forloren sin Ret«, hun maa seile i sin egen uklare Sø. Bardenfleth er den Bedste.«

Man opførte *Om Forladelse*, der havde gået på Casino, og fru Heiberg skrev uden at lægge fingrene imellem derom til Krieger: »Komædien . . . skal spilles af 5 *ikke Skuespiltalenter*, men Stykket er da ogsaa af Erik Bøg, saa det kan være det Samme. Jeg siger som den gamle Dandserinde sagde engang til Heiberg: »Det er det værste Snavs, men det er godt nok til det Rakkerpak.«

Fru Heiberg morede sig også hjemme med at lade de unge spille amatørkomædie, og her var man mere kræsen i sit valg end i Rom. Vinteren efter Italiensrejsen havde Anna oversat et stykke af Goldoni; Sehested og Bardenfleth spillede med, og fru Anna Poulsen blev også opfordret til at tage en rolle. I denne skulde hun blandt andet bruge en vifte, men ved en af prøverne kneb det for hende

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

at håndtere den: »Nu skal jeg vise Dem det,« sagde Fru Heiberg. Hun satte sig paa en Stol i Forgrunden, tog Viften fra et Bord ved Siden af, gik op mod Baggrunden, vendte sig, slog Viften ud, og idet hun gik op mod Publikum, begyndte hun Repliken. Aldrig skal jeg glemme den Gratie, hvormed hun udførte denne Bevægelse. Det var som hele Figuren pludselig stod lyslevende for En.«

Til selve opførelsen var den ene halvdel af den store spisestue i Gothersgade blevet omdannet til en scene, og der var mange gæster, Krieger, Heises, provstinde Paulli, Josepha Martensen, Andræs to sønner og Halls søn Carl.

Adskillige år senere, dagen før nytårsaften 1884, blev der, fortæller Anna Poulsen, atter spillet komedie i »Taarnbygningen« i Gothersgade. Denne gang havde »Mama« givet døtrene lov til at opføre et mindre ungdomsarbejde af Heiberg. Til generalprøven var blandt andet de Poulsenske børn inviteret med. Fru Poulsens dengang 19årige søstersøn, August Liebman, spillede en ung spansk ridder. Forestillingen »gik storartet og aabnedes af Fru Heiberg i egen Person, idet hun udtalte – kun ladende sit Ansigt komme tilsyne bag Forhænget – nogle forklarende Ord om Heibergs første Forsøg.«

Af selve komedieaftenen findes der et par parallelskildringer, den ene skrevet af Marius Sødring. Han beskriver, hvorledes hele spisestuen denne gang var blevet omdannet til scene, mens gæsterne sad i den store entré. »Fru Heiberg saas ikke, men en ældre Herre fungerede som Teaterchef, modtog Gæsterne og ordnede Pladserne. Det var Geheimeetatsraad Krieger. Da alle vare komne til Sæde, gled de to Tæpper, hvoraf Forhænget bestod, lidt til Side, og i Lampernes Skær viste Fru Heibergs Ansigtstræk sig atter fra en Scene for et Publikum. Dog kun Ansigtstrækene, Skikkelsen selv var skjult af Tæpperne. Hun holdt da

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

følgende lille Tale, som jeg Dagen efter opskrev efter Hukommelsen.

»Godaften og velkommen allesammen! Vaudevillen *Den dobbelte Flugt*, som De om nogle Øjeblikke skulle se fremstillet her, er skrevet for over 70 Aar siden af et ganske ungt Menneske og har aldrig nogensinde været enten trykt eller spillet.

Det unge Menneske var Johan Ludvig Heiberg, og *Den dobbelte Flugt* var hans første Forsøg paa at skabe en ny dramatisk Genre.

Stykket har saaledes litterærhistorisk Interesse.

Det vil i Aften blive spillet af et ganske udmærket Skuespillerselskab, som nylig er kommet hertil, bestaaende af lutter Kunstnere af første Rang.

Isenesættelsen er efter de nyeste og mest moderne Principper med pragtfulde Dekorationer og kostbare Stoffer, direkte indforskrevne fra Udlandet.

Nu vil jeg bede Dem om at opmuntre de fortræffelige Kunstnere med Deres Bifald og modtage deres Spil med den varme Paaskønnelse, som jeg forud kan sige Dem, at det fortjener.«

Man glæder sig over, at denne lille tale er bevaret, både for dens nydelige hyldest til den unge vaudevilledigter, og fordi man af den får et levende indtryk den dengang 72-årige fru Heibergs stadig friske og medrivende skælmeri.

Også John Paulsen har givet en udførlig beskrivelse af denne »dramatiske Soirée«, som indbydelsen lød på. Da han fra den sure, sludfulde vinteraften kom ind i de varme, skønhedsfyldte værelser, blev han i første øjeblik skuffet; han havde på anden hånd hørt, at fru Heiberg vilde optræde, men nu så han, at hun sad »på sin gamle plads i sofaen, omgivet af sit lille hof, rolig og venlig som sædvanlig . . . Af fru Heibergs gamle, berømte venner var der

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

denne aften forholdsvis få. Selskabet bestod mest af ungdom, venner og bekendte af husets muntre, elskværdige døtre. Den varme the blev buden om, og konversationen gik snart som en brusen gennem salonerne. Så blev der pludselig stilhed. Fru Heiberg forsvandt.«

Så skildrer han ligesom Anna Poulsen, hvordan fru Heiberg viste sit ansigt gennem den smalle åbning i forhænget. »Næsten frygtsomt fremsagde fru Heiberg prologen, hun sagde den simpelt og jævnt, med dagligdags klang. Her var intet af den affektation, som hendes modstandere i sin tid fandt i hendes diktion.«

Selve skuespillet fandt John Paulsen ikke betydeligt, men »udførelsen interesserte og fængslede, man mærkede, at selve fru Heiberg havde været sceneinstruktør ... Efter skuespillet den flotteste soupé, hvor ikke champagnen savnedes ... Spøg og glad tale lød fra alle kanter. Og den lykkelige stemning kulminerede ved desertten, da knald-bonbons futede af. I hver bonbon lå en sammenlagt narrehue af broget papir, ... og snart sad vi allesammen med undtagelse af værtinden og hendes gamle venner, som en rad klowner, bedækkede med blå og røde og grønne narrehuer. Et stormende latterkor hilste denne forvandling. Fru Heiberg så smilende, med moderlig velvilie, udover forsamlingen. Kunstnerblodet, zigeunernaturen i hende, sympatiserte med dette udbrud af ungdommelig livsglæde. Aftenen sluttede ... med en liden, munter dans. Fru Heiberg trak sig tidligt tilbage, overladende til husets døtre at gøre honneurs ... Der blev til slutning serveret kaffe og likør og denne mærkelige festaften fik vi også lov til at ryge cigaretter inde i salen – vistnok den første og sidste gang i fru Heibergs hjem.«

Og endelig fik fru Heiberg et brev om festen fra den unge skolemand A. G. Ø. Hauch, ham, der havde hjulpet

En æsthetisk og en kulinarisk Nydelse

hende med bogen om P. A. Heiberg og Thomasine Gyllem-bourg. Han sad oppe i Stockholm, og der var han pludselig kommet til at tænke på, at den dag, den 25. april 1885, var det just tres år siden den lille Johanne Luise Pätges havde optrådt for første gang som Trine Rar i *Aprilsnarrene*. »De er endnu i Besiddelse af en saadan Kraft og et Liv, så at De kunde spille Trine endnu, det er jeg vis på,« skrev han til fru Heiberg. »Jeg så jo, hvad De endnu kan gjøre, da De i Julen sagde den lille Prolog frem med alt det Lune og Skjælmeri, som jeg kjender fra gamle Dage, men tillige med en Tilsætning af noget, jeg ikke har kjendt, nemlig en Smule Coulissefeber, som netop klædte Dem ubeskriveligt.«

Hauchs iagttagelse er en parallel til John Paulsens udtryk »næsten frygtsomt«, og den er interessant, fordi den falder helt i tråd med fru Heibergs ytring i *Et Liv gjenoplevet i Erindringen*, der går ud på, at den sande kunstnerinde altid vil vedblive at være anspændt, hver eneste gang hun skal spille en af sine roller; for hende bliver det aldrig routine. Selv da hun fremsagde den lille prolog til Heibergs vaudeville, må hun have følt den samme spænding, som da hun stod på teatrets store scene, have følt den, fordi hun var og blev den sande kunstnerinde.

Ud med hele Hjorden

Fru Heiberg havde hele sit liv igennem en dyb kærlighed til naturen. I hendes tredive års ægteskab var nogle af hendes lykkeligste timer dem, hun sammen med sin mand tilbragte ude i naturen. Allerdejlignst syntes hun, at det var, når de rask rullede afsted gennem et frodigt dansk sommerlandskab.

Ud med hele Hjorden

Denne glæde ved at færdes i det frie, til fods eller til vogns, bevarede hun lige til sine sidste år. Og mens hendes døtre voksede op, var udflugterne et fast og højt skattet punkt på programmet.

Turen ud til den nyudsprungne bøgeskov den 18. maj, datoen for hendes adoptivbørns ankomst, var blevet en tradition. Eet år tog de ikke i Dyrehaven, men en dejlig dag blev det alligevel: »Vi kom da ikke i Skoven den 18. Maj. Det blæste stærkt, og Touren gik ikke længere end til Søndermarken. Her satte Børnene, Frøken Hirsch og jeg os ind i et lille Lysthus ved et 'raktørsted og spiste Frokost, som jeg selv havde taget med. Der var henrivende smukt i den venlige Park, og Børnene vare saa glade og elskværdige.«

Fem år senere skildrede hun en yndig tur til skoven med børnene og Holm Hansen: »Vi kørte hen til en dejlig Plet midt inde i Dyrehaven, spiste næsegrus i Græsset den Mad, vi selv havde med. Drak Caffe paa en Brændestabel med intet andet Selskab end Fuglene i Træerne, men alt under den lystigste Stemning . . . Ja, det var en virkelig Skov-eensomhed med alle Skovens Lyde og Duft. Og hvor Madsen smagte, da vi laa der u'strakte i Græsset paa vore Tæpper! Det er længe siden, jeg har havt et saadant Skov-Indtryk, en saadan Skov-Eensomhed . . . En saadan Skovtour maa vi gjøre sammen, naar De kommer tilbage, netop paa denne Plet, som jeg har opdaget; den ligger dybt i Skoven, omtrent bag ved Skodsborg. De skal see, hvor her er deiligt.«

I 1865 var hun ude på en anden vellykket tur: »I Løverdags Eftermiddag gik jeg, Frøken Hirsch og Børnene til Fods ud til Charlottenlund. Det er første Gang i mit Liv. Vi satte os da i en mørk Krog og drak Thee, og leiede en ypperlig Vogn, som tilfældig holdt der. Jeg kunde godt

Ud med hele Hjorden

have gaaet hjem igjen til Fods, men Margrethe var meget træt, selv Dagen efter, hvorimod jeg aldeles intet mærkede.« Man mærker her, som også andre steder, fru Heibergs tilfredshed med, hvor god en fodgænger hun var. Det var sandelig heller ikke småting at gå fra Rosenvænget til Charlottenlund – og sikkert i tøj, der vejede godt til. Man må håbe, at hendes kjole den dag ikke havde det slæb, der så ofte omtales i beskrivelserne af hendes dragt.

Fra Søkvæsthuset spadserede hun en dag »langt ud ved Dragør« – og vel tilbage igen? Selv i Rom, hvor hendes helbred var alt andet end godt, kunde hun trave de andre sønder og sammen. I oktober fortalte hun med stolthed Krieger: »Idag spaserede jeg med Fru Bjørnson, hun sagde da: »Nei, hvor De dog gaaer stærkt, jeg kan virkelig ikke følge Dem.« Da først mærkede jeg, at jeg virkelig gik som i gamle Dage.«

Og nogle uger senere skrev hun til ham: »Igaar vandrede Børnene, jeg og . . . Hasselriis vist 2½ Time om i den deilige store Villa Ludovisa, til de Unges Fortvivlelse over, at jeg saalænge kunde holde ud. De paastaar, at vi mindst gik een Miil. Mig generede Vandringen saa lidt, at jeg slet ikke tænkte paa, at jeg i den Grad trættede de Andre.«

Fru Heibergs naturglæde gav sig også udslag derved, at hun ofte arrangerede køreture for sine middagsgæster. Hos John Paulsen finder man et par skildringer af sådanne udflugter. Efter den ovenfor citerede beskrivelse af hans første middagsselskab hos fru Heiberg fortsætter han – med ord, der er en ypperlig illustration til Henrik Hertz' optakt: »Rullende hen ad de støvede Veje, Kjøre vi muntert og let«: »Noget af det mest fortryllende ved den danske sommerselskabelighed var at der efter hver middag . . . stod

Ud med hele Hjorden

en række landauere for døren, som fra salonens hede førte gæsterne ud til det friske liv langs strandveien, til eremitagen eller dyrehaven. Dette var også tilfældet med fru Heibergs middag. I den første vogn kørte jeg med fru Heiberg og hendes unge livsglade adoptivdøtre . . . Turen gik dennegang til Frederiksberg og Søndermarken, hvor vi steg ud og spaserte omkring et øjeblik.«

John Paulsen er ikke den eneste, der har fortalt om dette selskab. Fru Heiberg skrev derom til Krieger: »Den saakaldte norske Digter – Gud maa vide, hvad han har skrevet – var her da til Middag i Søndags tilligemed Schumacher, som jeg saa skammelig forsømte i Rom, og som rørte mig ved ikke at være vred derfor. Samme Digter Paulsen er ganske frisk og qvik. Ungdommen her fandt Behag i ham paa Grund af hans Lige-fremhed og muntre Tone.« Et par dage senere fortalte hun for øvrigt Krieger, at Paulsen havde sendt hende »tre af sine Fortællinger, der unægtelig røber Talent. Foran i Bogen havde han skrevet et Digt til mig, hvori han sammenligner mig med Ninon. Jo pyt! Nu løber vi om.«

Også Anna aflagde referat til geheimeråden om middags-selskabet: »Idag spiser den norske gulhaarede Digter hos os sammen med Holmer, Mollerup, Schumacher og Corporalen, det er saadant et vidunderligt Miniatur-Selskab, men det bliver vist ganske morsomt; . . . Kl. 4 skulle vi spise, og saa agter Mama at spadsere ud med hele Hjorden, men saa dør Lelia og jeg da af Latter.«

Det var ikke den eneste gang, at John Paulsen var på køretur med fru Heiberg. Han fortæller: »Kort tid efter var jeg igen i middag, en mindre, hos fru Heiberg. Efter bordet kørte vi ud til dyrehaven. Vi passerte dyrehavsbakken, der hos fru Heiberg maatte vække underlige følelser . . . Fru Heiberg, der var en god blanding af Marie og

Ud med hele Hjorden

Martha, lod sig ikke fange udelukkende af naturskønheden, hun lod vognen stanse og serverte os champagne samt småkager og frugt ... Men netop i det øjeblik, da stemningen var høiest, champagnen knalded og skummed perlede over glassets rand, nærmed sig indiscret nogle fremmede ... Efter deres dragt at dømme måtte de være skikkelige håndværksfolk fra byen ... De stod alle stille og betragtede os med opspilede øine og mund, der var ingen tvivl om, at de i den høie, maiestætiske dame ... havde genkendt den berømte skuespillerinde. Men fru Heiberg, der netop skulde løfte champagneglasset til sine læber, stod der som forstenet, over disse fremmedes påtrængenhed. – Hun betragtede det øiensynligt som en fornærmelse mod sine gæster. »Føi, føi!« råbte hun pludselig i en tone, som jeg aldrig senere har kunnet glemme, så megen ægte indignation lå der i den ... Og hun så samtidig truende på dem.«

En ytring til Krieger viser, at fru Heiberg selv en tid havde vogn, men ikke heste. Et sted omtaler hun også i et brev til Sarah »Vognskuret« i Rosenvænget. Fra Christiania skrev hun i 1866 til Krieger: »Fru Martensen beretter mig, at efter Hanses Udsagn har en Mand budt 350 for Vognen og spørger, om jeg vil lade den gaae for den Priis. Hvad synes De? Det piner mig, at den dog tilsidst staaer der og bliver spiist op af Møll.«

Et par år før havde geheimeråd Treschow tilbudt hende »sine Heste og sin Kusk tre Gange om Ugen, medens han er borte. Han gjorde det med saa stor Hjertelighed, at jeg gjerne tog derimod. Saaledes vil jeg altsaa kunne nyde en for mig stor Behagelighed, nemlig at kjøre en Tour efter Bordet.« I et senere brev fra den samme sommer fortalte hun sin ven, at hun havde kørt flere smukke ture med Treschows heste, men nu skulde han selv bruge dem.

I sommerferierne i Norge fik hun ret tilfredsstillet sin

Ud med hele Hjorden

trang til køreture. Fra Sandefjord skrev hun i 1872 til Krieger: »I Eftermiddag skal jeg i Himlen, det vil sige, kjøre i en Kariol op imellem Bjergene . . . Jeg kjørte gjerne hver Dag, men Vogne . . . lader til at være temmeligt dyre, saa man maa vel tye til sin sædvanlige kjedelige Fornuft.« I sit næste brev fortalte hun om turen: »Eengang har jeg efter Bordet kjørt i Kariol og endelig følt Tilværelsen i hele dens Huldsalighed.«

Så sent som i 1885 planlagde fru Heiberg en længere køretur. Fra Hankø skrev hun til Krieger, at hun på hjemvejen fra Norge vilde stå af i Helsingør og så køre til København over Fredensborg og Frederiksborg, som Lelia og Anna ikke kendte. Hun havde isinde at invitere Krieger og arkitekt Meldahls med som sine gæster.

Selv havde hun allerede i 1863 været i Frederiksborg. Med etatsråd Holmblads, deres to døtre, en lille dreng på ti år, Sarah og »min Ringhed« var de klokken ni om morgenen i smukt vejr i to vogne kørt ud af Rosenvænget. Det genrejste slot havde imponeret hende. Derimod var hun endog usædvanlig grov i munden i sin omtale af grevinde Danner, »Madammen«, som fra et vindue i slottets stueetage fulgte de besøgende, og som udsendte »een af hendes forfærdelig grimme Damer,« efter fru Heibergs mening for at »rapportere, hvad hun kunde opsnappe af vore Samtaler.«

Trods dette og trods det, at hun havde fundet det nøgne indre af slottet »et uhyggeligt Syn«, havde det virkelig oplivet hende »at gjøre denne lille Udflugt med de gemytlige rare Mennesker«. Hun nævnede intet om, at den omtrent 10 mil lange køretur havde trættet hende. Hendes herkuliske styrke havde atter hævdet sig.

Næste gang hun var i Frederiksborg, var i 1881. Sammen med Sarah og Krieger var hun blevet inviteret til at

Ud med hele Hjorden

bese slottet af arkitekt Meldahl, som havde ledet genrejsningen af den ødelagte bygning. Krieger blev imidlertid forhindret i at være med, men han pålagde fru Meldahl at »hjælpe Fru Heiberg. Hun eller rettere Sarah finder vel ud af det, men det er vist aldrig før hændt hende i hendes Liv selv at skulle tage en Jernbanebillet. Jeg kan ei hjælpe.«

Fire værgeløse Qvinder

I 1861 var Krieger i Italien, og han prøvede gang på gang at overtale fru Heiberg til at tage sydpå. Hun besvarede et af hans breve således: »I Vognen langs Middelhavskysten! Det havde været en Tour for mig! Paa Jernbanefarterne føler man sig ikke som et Menneske, men som en Ting; men en saadan stille langsom Kjørsel i deilige Egne i livligt Selskab; gives der noget, der kan sammenlignes med dette?«

Da hun i 1854 havde kørt med tog fra Berlin til Breslâu, havde hun set anderledes på det og fortalt sin mand, at hun havde været »meget indtaget af Jernbanekjørselen; naar man er alene i en Cupee, . . . er det omtrent som at sidde i sin Dagligstue.«

Men siden skiftede hun altså mening. For mens hun fandt en tur med vogn gennem en smuk egn helt vidunderlig, så blev hun betænkelig, når det drejede sig om længere rejser. Det er ikke så mærkeligt, for at tage på langtur var på de tider en alvorlig affære, og selv om fru Heiberg var en aktiv og virksom natur, var hun, som man så af Kriegers ytring om jernbanebilletten, gennem alle år blevet forkælet og havde altid haft andre til at ordne de praktiske sider af sagen.

Dertil kom der imidlertid endnu en grund. Fêteret og be-

Fire værgeløse Qvinder

undret, men ofte taktløst bekigget som den store skuespillerinde var, generede det hende at komme fremmede for nær ind på livet. Til arkitekt Meldahl sagde hun engang: »Ja, De maa ikke misforstaae mig, men jeg *kan* ikke kjøre i Sporvogn!« Fru Meldahl, der gengiver denne ytring, tilføjer: »Og hun havde Ret, det vilde have været komplet umuligt for hende.«

I 1863 skrev hun til Krieger: »Nu er vi da komne saa vidt, at vi have Jernbane gennem Dyrehaven; 300 kan befordres hver Gang, men uagtet Togene gaae uophørligt hele Dagen, ere de gode Kjøbenhavnere da færdige at myrde hinanden for at faae Plads.« Kun en enkelt gang hører man om, at hun selv benyttede dette tog. I juni 1876 skrev hun til Krieger: »Fristet af det skjønne Veier tage vi Kl. 4 med Dampskibet ud i Skoven. Drikke Thee ... hos Weldings og tager ind med Jernbanen.«

Fru Heiberg var og blev en ener. Hun var aldrig een af dem, der forsvandt i mængden. Som omtrent 50årig rejste hun med Sarah til Marienbad, og på næsten samtlige togture, (hvor Hans jo klarede det praktiske), var der nogen, der gav sig i snak med hende, hvad hun fortæller Krieger om med humor og, det erkender hun åbenlyst, med et vist behag over den beundring, hun mødte.

I sit ægteskab havde hun kun få gange været på længere rejser, og alene kun to gange, nemlig da hun i 1854 og 1855 brugte kur i Marienbad og Franzensbad.

I de sidste tredive år af sit liv kom hun derimod mange gange udenfor sit lands grænser. Så længe hendes døtre var børn, havde hun dem ikke alle tre med på større rejser. Da hun i 1862 var i Marienbad og i 1866 i Norge, nøjedes hun med at tage den ældste, Sarah, med.

Hvad rejsebesværlighederne angik, har hun måske sommetider sagt til sig selv, at forberedelserne var det værste.

Fire værgeløse Qvinder

Da hun i 1871 skulde til Jylland, udbrød hun til Krieger: »Jeg har nu meget travlt med at ordne Huset inden min Afreise. Stor Vask og Strygning er i fuld Gang. Det er ikke Spøg at besørge 4 Fruentimmers Tøi, som kan holde ud en heel Maaned.« Og nogle år senere fortalte hun om »de tusinde Ting af Huusets Gjenstande, som skal ordnes, Vask etc., etc. – Uf!« Anna skrev samtidig med lune derom: »Naar Geheimeraaden kommer hjem, er nok hele Huset pebret ind; vi begynde saa smaat at nyse.«

Krieger var blevet ved med at presse fru Heiberg til at tage til Italien. Man kan se det af en ytring i et brev fra hende fra 1869: »Tak, fordi De besøger Italien, tildeels for min Skyld! 4 à 5 Tusinde anvendt paa et halvt Aar, det var jo rigtignok stærkt!«

I sommeren 1874 blev da endelig den rejse, der så længe havde været påtænkt, realiseret. Økonomisk blev den muliggjort ved, at den altid generøse brygger J. C. Jacobsen stillede en større sum til disposition for fru Heiberg, en sum, der i årets løb blev forøget med ekstratilskud. Det skinner igennem, at det var Krieger, der havde formidlet denne storslåede gave.

Italiensrejsen blev, som allerede flere gange nævnet, alt andet end en succes. Det var, som om der hvilede en ond skæbne over den, og de bange anelser, fru Heiberg instinktivt havde haft forinden, slog til – ja, blev overgået af virkeligheden. Om hendes lange sygdomsperioder på rejsen er der allerede talt. Her kun et par bemærkninger om turens ydre forløb.

Det var selvsagt en større affære for, hvad fru Heiberg ofte betegnede som »fire værgeløse Qvinder«, at drage sydover for et helt år. Alene bagagespørgsmålet – »6 store Kufferter, 4 smaa dito og 4 Tæpper« – var et problem. I sit første brev skrev Anna, fra Basel, hjem til Krieger:

Fire værgeløse Quinder

»Lelia . . . »forarger« sig meget over Mamas Uforsigtighed, . . . da hun ikke har kunnet faa hende til at tage tilstrækkeligt Tøi paa, men bærer sig ad som en 16aarig Pige,« – en udtalelse, som blev kommenteret af fru Heiberg: »Bryde Dem ikke om, hvad de todsede Tøse siger. Jeg er meget fornuftig og føler mig i Aften som en heel Karl, idet jeg sidder her med 3 Døttre, 6 Kufferter, etc. etc. . . . Jeg er stolt over at turde reise ene og paatage mig det Utrolie.«

I Lausanne var de blevet indlogeret i et hotel, som fru Heiberg fandt alt for dyrt, og regningen for den første uge var på 313 francs, dobbelt så meget som beregnet. Men det var vanskeligt at flytte til et billigere hotel på grund af »den forbistrede store Bagage.«

Alt dette måtte hun bakse med, mens hendes hoste hårdnakket blev ved med at plage hende, og hun var fortvivlet: »Hvor det er grueligt at staae saaledes ene, hjælpeløs . . . Ja, min kjære Ven, det gjør mig ret ondt, at jeg skal skrive Dem alle disse ubehagelige Breve til, men jeg synes aldrig, at jeg har følt mig saa forladt og hjælpeløs som i dette Øieblik.«

Noget andet, der også generede hende, var hendes mangel på sprogkundskaber; tysk var det eneste fremmede sprog, hun magtede. Hun kunde ikke forhandle med hotelfolkene, og hun kunde heller ikke tage del i samtalerne med de andre hotelgæster. En af døtrenes venner fra Lausanne-tiden havde besøgt dem, da de nu kom igen året efter. »Han lader virkelig til,« skrev hun til Krieger, »at være yders betaget af en vis lille Drengs Gavtyvestreger,« og han havde antydnet, at han gerne vilde komme op og bo sammen med dem i Château d'Oex, »i denne *sunde* Egn . . . Jeg tør ikke smigre mig med, at det er mig, der har den Tiltrækningskraft, eftersom jeg jo spiller den Stumme i Porticie paa denne Reise.«

Fire værgeløse Qvinder

Da familien senere kom til Sorrent, måtte Sarah, mens hendes to søstre tog på en udflugt, blive hjemme hos sin moder, »for at der kan være En, der taler det ærgerlige Fransk.«

Selve det at tage med toget i Italien var også kompliceret. Heldigvis kom da Krieger hende som sædvanlig flere gange til undsætning. Ikke mindre end to gange rejste han selv ned til hende. Først da hun i Lausanne lå alvorligt syg. »Geheimeraaden er mageløs!« jublede børnene, da de hørte, at han vilde komme, og deres moder sluttede sig til dem: »Javist er De mageløs; det siger jeg med.«

Efter at have været sammen med andre venner i tre uger i juli-august, stødte han atter til familien i Bellagio ved Comosøen, og tog så igen til Danmark i begyndelsen af september. I sit første brev efter afskeden skrev fru Heiberg med taknemmeligt hjerte til ham: »Ja, min kjære Ven, det var underligt at see Dem sidde der eensom i Baaden for at drage langt, langt bort fra os, som De havde været saa meget for i saa lang Tid! Ifald jeg nogensinde i Livet kunde glemme Deres rørende, uendelige Godhed imod mig i denne Sommer, da var jeg værd at kaldes et Udskud iblandt Menneskene, men jeg er rolig; det vil aldrig kunne skee. Min Gjæld til Dem er voxet til slig en Sum, at jeg ei halvt dens Størrelse kan tælle. En ny er kommet til den gamle; hvor skal Deres Godhed ende!«

Endelig kom Krieger til dem i Sorrent i maj 1875. »Saa De vil virkelig bringe os det Offer?« spurgte fru Heiberg. »Men hvorledes gaaer det saa med Dem selv? Skulde De ikke til Marienbad i Aar? Jeg er saa bange for, at jeg ødelægger Dem paa Legeme, Sjæl og Formue. Naar vi kom til Hamburg, og De da havde Lyst til at vende om ad Bøhmen til, da var der jo intet i Veien for, at vi Klod-

Fire værgelose Quinder

rianer kunde tage over Vandet ene, og vil De til Selskab have Anna med, saa hopper hun hjertensgjerne høre om i et Nu.«

Ydermere ordnede Krieger det som nævnt saaledes, at Ravnkilde kom til Bellagio (for Kriegers regning?) og fulgte damerne til Florens. Nu var spørgsmålet blot, hvem der så skulde følge dem til Rom? Sagen blev dog ordnet ved, at deres vært i Florens fulgte dem til toget og sørgede for, at de fik en kupé for sig selv, så at det, ligesom på turen til Breslau tyve år tidligere, havde virket »saa roligt og beqvemt som i vor Dagligstue.« Turen til Rom var »virkelig ualmindelig hurtig,« fortalte Anna senere Krieger, »kun 10 Timers Kjørsel.«

I Rom fandt de rejseselskab, da de skulde til Syditalien, men inden det var blevet bestemt, at Krieger skulde komme til Sorrent, havde fru Heiberg evige spekulationer over, hvordan de skulde komme hjem. Indtil dette problem var løst, var de jo »indespærrede« i Salerno. Et forslag fra Krieger om at sende »Paulus« ned til dem blev pure afvist. »Ja, Frøken Poulsen har vi ingen Brug for, en Herre, en Herre, er Løsenet.«

Anna sekonderede sin moder og skrev til Krieger: »Mama siger, at Paulus var unødvendig at sende, da det ikke er Damer, vi trænge til, men Cavalerer, til at ledsage os paa Smaatoure og slaaes med Kudske og Førere i det slemme Italien.« Resultatet blev, at Krieger saa selv kom, og alt blev godt – undtagen for den stakkels Paulus.

Fru Heiberg vovede sig ikke senere sydover. Derimod rejste hun i mange sommerferier til Norge, og der befandt hun sig oftest særdeles vel. Der blev hun figurligt talt båret på hænder, ikke mindst af sin trofaste og tjenstvillige

Fire værgeløse Kvinder

ven Peter Simonsen. I de år, hvor hun boede på Bygdø, sørgede han for alt, hvad der angik indretningen af hendes sommerbolig; proviant skaffede han også.

I Norge blev fru Heiberg behandlet med en honnør, som var hun en fyrstelig person. Da damperen i 1866 havde passeret Moss, »kom Kammerherre Collett ombord for at modtage mig paa norsk Grund. Tænk hvor artigtl!«

Og et par år efter gentog dette sig med »den gode Birch«, Kriegers nære ven, statsråd Birch-Reichenwald, – »takket være Dem,« tilføjede fru Heiberg.

Modtagelsen var smigrende, men selve sejlturene var ofte alt andet end en fornøjelse. Fra oprejsen til Norge i 1868 fik Krieger en drastisk beskrivelse: »Dampskibs-Farten . . . var ubehagelig nok. I et Rum, omtrent som en Vindues-Fordybning, vare vi 7 Personer sammenstuede, og deraf en Luft! Ævret var fuldstændigt opgivet, Herrerne trængte sig ind til Damerne for at blive vasket, og uagtet Opvartnings-Pigen nægtede det, er jeg vis paa, at da en af vore Kjøger om Natten blev ledig, har en Herre uden videre lagt sig i denne, medens vi andre sov, i detmindste er det vist, at da jeg vognede om Morgenen, laa en Herre-Hat og et Herre-Schawl i Kjøgen ved Siden af mig.«

Da fru Heiberg tre år senere sejlede til Aarhus, havde hun – »alle Guder og Holm Hansen være takket« – fået en separatkahyt, og godt det samme: »Vi havde det som i Paradiset imod de Damer, der i Masser laa i den store Damerkahyt hulter til bulter. Jeg kastede engang et Øie derind; der saa ud som et Stykke af Helvedes Rige.« Det var om denne sørejse, at hun skrev: »Jeg kunde gjerne kalde Begyndelsen af denne Reise: Johanne Luises Jammers-Minde.«

Sommeropholdene i Norge varede tit to, tre måneder, og derfor havde familien Heibergs bagage formidable dimen-

Fire værgeløse Qvinder

sioner. Foruden gangklæder til dem alle fire plus tjenestepigen, medbragtes køkkentøj, sengeklæder og et utal af gardiner. Fru Heiberg skrev side op og side ned derom til Peter Simonsen.

Man forbavses over, at hun, som hun meddelte ham, selv medbragte »Smør og Viin«; da hun i 1872 var i Sandefjord, fortalte hun Krieger om sin og Lelias morgenmad: »Vi nyde da vor Caffé, kjøbt paa Østergade, samt godt Smør, kjøbt i Nygade i Kjøbenhavn.« Og man spørger sig selv, om de mon også, mens de boede i Rosenvænget, sendte en af domestikerne ind i Nygade for at købe smør? The, ost og pølse havde de også med fra København.

Hvor alvorligt et problem det i de tider var at komme helskindet gennem tolden, kan man se af Heibergs formanende ord til sin kone, da hun i 1854 skulde vende hjem fra Franzensbad: »Betænk ogsaa, inden Du kommer til Toldboden i Kjøbenhavn, hvad Du fører med Dig af toldbare Sager, og angiv dem ærligt og ligefrem. Det vil være det Korteste og Sikkreste, og Du har hidtil havt et godt Renommee paa Toldboden, hvilket Du ikke bør forspilde.«

Muligheden for et indgående toldeftersyn voldte også senere fru Heiberg bekymring; man erindre sig hendes forholdsregler, den gang Krieger skulde have Annas sko med til Lausanne. Men ofte blev de pinlige øjeblikke på toldboden lettere overstået, end hun havde turdet håbe. Da hun i 1883 skulde tilbringe sommeren i Larvik, fortalte hun henrykt Krieger, om hvor let og behagelig sejlturen derop havde været: »Reisen herover var jo saa god som muligt, takket være min Velgjører, Capitain Tidemann, der overlod mig sin store luftige Kahyt, hvori jeg sov saa sødt som Barn i Moders Skjød. Ak, jeg var saa træt! Og da vi saa kom til Horten, sporede jeg strax min trofaste Vens Finger og Hjerte, idet Commandør Smith kom om-

Fire værgelose Qvinder

bord til min Hjelp og Beskyttelse og bragte mig den glædelige Tidende, at vort Tøi ikke skulde blive visiteret af de raa Toldbetjente. Jeg blev meget glad herover, ikke fordi jeg havde isinde at berøve Norge en Indtægt ved at skjule noget, der var utilladeligt, men af Frygt for, at de Pakker, jeg med meget Besvær havde sammensnøret, skulde blive skjødesløst atter sammenbundet og da splittes ad paa Jernbanen. Tak, min kjære Ven, for al Deres Omsorg og Godhed imod mig!«

I et andet tilfælde var hendes personlige charme nok til at afværge det frygtede toldeftersyn. Til Peter Simonsen skildrede hun sin hjemtur i 1881: »Vor Hjemreise var . . . meget ubehagelig. Da jeg ud af Skibets Vindue saae Kronborg Slot, da tænkte jeg, see saa, nu er det ikke værd mere at tænke paa Søsyege, thi nu er vi jo hjemme. Men netop fra Helsingør begyndte en saadan Blæst og Søgang, at alle Mænd og Qvinder maatte overgive sig til den fornærmelige Sygdom. Med mine mange Sager paa Toldboen gik det over al Forventning, da Capitain Tidemann, den prægtige Fyr, tog mig under sin Beskyttelse og pressentrede mig for den øverste, der har med Sagerne at gjøre. Til min Lykke var denne Mand en Humorist, og, som det lod, En der skjøndt mig personlig ubekjendt, havde Godhed for mig. Man har dog lidt Nytte af gamle Beundrere.«

Fru Heiberg filosoferede i sine ældre år flere gange over sin tilværelse. Det første efterår i Gothersgade var stemningen endnu lys; hun gav udtryk for det i et brev til Bjørnson: »Jeg . . . lever, ikke som mig synes som en gammel Kjælling, men et friskt og ungt Liv, uagtet jeg sjældent forlader mine Værelser. Jeg lader dem, der endnu bryder sig om mig, komme til mig, og de Andre have deres Frihed til at blive borte, uden at jeg tager dem det ilde op. Jeg

Fire værgeløse Qvinder

fortvivler fremdeles over, at hver Dag er for kort, saa der er ikke Tale om Kjedsomhed, og det er der jo ikke saa faa, der misunder mig.«

En halv snes år senere havde fru Sødring meddelt hende, at hun var flyttet, og herpå svarede fru Heiberg: »Ogsaa jeg ønskede at flytte hen paa et varmere Sted, thi Træk og Kulde plager mig mer og mere her; men det er ikke saa let at faae en ny Bolig, der er efter eens Hoved . . . Har man boet længe et Sted da gaaer det En, som Sneglen. Huset voxer fast paa Ryggen og man kan ikke befri sig derfor uden stor Kamp.«

Det har allerede været omtalt, at hun i sine sidste år var blevet ængstelig for at rejse. Hun havde tidligere for spøg sagt, at hun var »værgeløs« på rejser, men nu var spøgen blevet alvor. Til Peter Simonsen skrev hun i 1882: »Det er mig i Grunden kjært, at der ingen Udsigt er til i Aar at komme til Norge, thi i de sidste to Aar, jeg om Sommeren opholdt mig der, levede jeg idelig i Angst for at blive alvorlig syg, og da at være saa langt fra Hjemmet . . . Man bliver gammel og ængstelig for at gjøre saa store Reiser.«

Og arkitekt Meldahl betroede hun to år senere: »Jeg vil helst blive hjemme i Aar for at være i Nærheden af mit Hjem. Jeg har været svag i Vinter, og vil nødig dø i Udlandet, og dette har i de sidste Aar, naar jeg har været langt borte, ængstet mig.«

Hun blev forskånet for det, hun havde frygtet for. Om hendes sidste sygdom skriver fru Meldahl: »I Efteraaret 1890 blev hun angreben af en Nyresygdom, der snart tog et saadant Forløb, at ethvert Haab blev udelukket.«

Den 21. december 1890 døde Johanne Luise Heiberg.

Kildehenvisninger

Angående forkortelser se første bog side 229

- 7 *I*: Et Liv. III. 135, cf. IV.437; *III*: smst. I. 132-133; *IV*: Rahb. Br. I. 154.
- 8 *I*: Kr. I. 140; *II*: JLH til Kr. 26/11 1862; *III*: sa. til sa. 30/9 1861, sa. til sa. 4/10 1861, V. Martensen til JLH. 21/9 1861, JLH til Kr. 14/9 1862, Rahb. Br. I. 210.
- 9 *I*: Kr. I. 67; *II*: JLH til Kr. 6/8 1863; *III*: Holm Hansen. 42; *IV*: JLH til Kr. 30/9 1861.
- 10 *I*: JLH til Kr. 29/3 1863; *II*: sa. til sa. 10/4 1863; *III*: Kr. I. 172.
- 11 *I*: Rahb. Br. I. 276; *II*: Holm Hansen. 42-43; *III*: Anna Poulsen. 94.
- 12 *III*: Axelline Lund. Spredte Erindringer. 1917. 121; *IV*: J. Martensen. 72; *V*: Anna Poulsen. 104-105.
- 13 *II*: Kr. II. 59-60.
- 14 *I*: AH til Kr. 9/1 1875; *II*: JLH til sa. 16/3 1863; *III*: Kr. I. 161-162; *IV*: JLH til Kr. 18/6 1882.
- 15 *I*: SH til JLH. 16/5 1873; *II*: Kr. I. 54; *III*: Et Liv. III. 150.
- 16 *II*: L. Dietrichson. Svundne Tider. II. 1899. 210; *IV*: JLH til Kr. 20/8 1861.
- 18 *II*: Kr. II. 166.
- 19 *I*: Heib Hjem.409-417; *II*: JLH til Kr. 11/9 1862; *III*: Kr. I. 270-271; *IV*: Rahb. Br. II. 177; *V*: JLH til Lausanne. 1/6 1872.
- 20 *I*: SH til JLH. 30/6 1872; *II*: AH til sa. 4/11 1872, sa. til sa. 7/11 1872; *III*: sa. til sa. 14/7 1872, sa. til sa. 8/4 1873, SH til sa. 16/4 1873.
- 21 *I*: AH til JLH. ca. 15/5 1873; *II*: AH til LH. 6/1 1873;

Kildehenvisninger

- III*: sa. til sa. 10/1 1873; *IV*: SH til JLH. 3/2 1873, AH til sa. 9/3 1873.
- 22 *II*: Kr. I. 292; *III*: AH til Kr. 20/7 1881.
- 23 *I*: J G Hægstad til JLH. 21/9 1871; *II*: Kr. I. 255-256; *III*: JLH til Kr. 11/6 1863, sa. til sa. 289/5 1864; *IV*: Kr. II. 82.
- 24 *II*: if. Kr. I. 354; *III*: JLH til Kr. 1/6 1863; *IV*: Kr. I. 184; *V*: smst. 197-198; *VI*: smst. 189.
- 25 *II*: JLH til Lausanne. 1/6 1872; *III*: Kr. I. 190; *V*: if. smst. II. 154.
- 26 *I*: J. Martensen. 71; *II*: JLH til Kr. 14/10 1874; *III*: sa. til sa. 27/9 1874; *V*: Kr. II. 225.
- 27 *II*: Kr. II. 177; *III*: JLH til Kr. 18/11 1874; *IV*: sa. til sa. 4/2 1875, sa. til sa. 9/1 1875.
- 28 *II*: JLH til Kr. 3/2 1875, sa. til sa. 4/2 1875; *III*: Rahb. Br. II. 112.
- 29 *III*: AH til Kr. 8/10 1874, Kr. II. 177; *IV*: JLH til Kr. 7/10 1874.
- 30 *I*: JLH til Kr. 13/10 1874; *II*: sa. til sa. 14/10 1874, sa. til sa. 16/12 1874; *III*: Rahb. Br. II. 128; *IV*: smst. 130.
- 31 *II*: Anna Poulsen. 232, J. Martensen. 78.
- 32 *I*: Anna Poulsen. 304-305; *II*: John Paulsen. 24; *III*: Julie Sødring. Erindringer. 1894. 317-319.
- 33 *I*: Anna Poulsen. 251, 298; *II*: MV. IV. 145, Et Liv. I. 113, Heib Hjem. 331; *IV*: U Bl. 190. sp. 2.
- 34 *II*: U Bl. 201. sp. 2, cf. Et Liv. IV. 258; *III*: MV. III. 79; *IV*: SH til JLH. 28/10 1872; Just Rahbek. Omkring Johann Luise Heiberg. 1948. 90; *VI*: Anna Poulsen. 305.
- 35 *I*: SH til JLH. 9/9 1872, JLH til Lausanne. 12/9 1872, sa. til sa. 2/11 1872.
- 36 *I*: John Paulsen. 39; *II*: sa. Nye Erindringer. 1901. 62; *III*: U Bl. 202. sp. 1; *IV*: Kr. II. 300; *V*: JLH til Kr. 30/9 1861.

Kildehenvisninger

- 37 *I*: Kr. II. 276; *II*: MV. IV. 123; *IV*: if. Kr. II. 455; *V*: smst. I. 24.
- 38 *I*: JLH til Kr. 18/8 1861; *II*: sa. til sa. 30/9 1861; *III*: sa. til sa. 13/1 1862, sa. til sa. 1/5 1862, Kr. I. 225; *IV*: smst. 52, 234, JLH til Kr. 4/5 1864.
- 39 *I*: Kr. I. 162; *II*: JLH til Kr. 8/9 1863; *III*: Kr. II. 26.
- 40 *I*: JLH til Kr. 6/11 1862; *IV*: V. Martensen til JLH 1/8 1862.
- 41 *I*: JLH til Kr. 21/6 1866, Kr. II. 42-43; *III*: Kr. I. 121; *IV*: JLH til Kr. 2/8 1862; *V*: sa. til sa. 8/8 1862, sa. til sa. 9/8 1862.
- 43 *I*: JLH til Hans Bøge. 24/11 1884; *III*: Ole Andersen til JLH. 27/6 1870; *IV*: sa. til sa. til 22/11 1880.
- 44 *II*: Ole Andersen til JLH. til 22/11 1883 og 1884; *III*: Heib Hjem. 210; *IV*: smst. 215-216.
- 45 *II*: Heib Hjem. 245; *III*: JLH til Kr. 4/8 1863; *IV*: JLH til Lausanne. 16/3 1873.
- 46 *II*: JLH til Lausanne. 19/4 1873, sa. til SH. 2/9 1876; *III*: SH til JLH. 9/9 1872, sa. til sa. 24/3 1873; *IV*: JLH til Kr. 13/7 1887, sa. til sa. 18/7 1887.
- 47 *II*: JLH til Kr. 17/9 1861; *III*: sa. til sa. 14/1 1881; *IV*: Kr. II. 82, 85.
- 48 *I*: JLH til Lausanne. 16/3 1873; *II*: JLH til Peter Simonsen. 2/3 1878; *III*: sa. til sa. 9/5 1878.
- 49 *I*: JLH til Kr. 12/9 1878; *II*: sa. til sa. 28/6 1881, JLH til Peter Simonsen u.d. (vistnok 1879); *III*: JLH til Kr. 2/10 1874; *IV*: A. Harboe til JLH. 30/8 1874.
- 50 *II*: A. Harboe til JLH. 6/10 1874; *III*: AH til Kr. 16/6 1874; *V*: JLH til Kr. 21/2 1876.
- 51 *II*: JLH til Kr. 7/8 1876, sa. til sa. 25/8 1876; *III*: JLH til LH. 7/6 1889.
- 52 *I-II*: JLH til SH. 9/3 1883; *III*: Kr. I. 38.
- 53 *II*: Kr. I. 248, JLH til Kr. 3/3 1864; *III*: Kr. I. 65; *IV*: smst. II. 68; *V*: smst. I. 203.

Kildehenvisninger

- 54 *I*: Kr. I. 29; *II*: smst. II. 104; *III*: A Meldahl. 64; *IV*: Kr. I. 305; *V*: smst. 179, JLH til Kr. 13/8 1863.
- 55 *I*: Kr. II. 105; *II*: smst. I. 231; *IV*: Et Liv. III. 151; *V*: JLH til Kr. 15/6 1863.
- 56 *II*: JLH til Kr. 20/9 1862; *III*: Kr. I. 175; *IV*: smst. 177.
- 57 *I*: JLH til Kr. 9/2 1863, Kr. I. 105; *II*: smst. 259; *III*: smst. 280; *IV*: JLH til Kr. 29/7 1862.
- 58 *II*: Et Liv. I. 21-22; *IV*: Kr. I. 99; *V*: Heib Hjem. 359.
- 59 *I-II*: G. Brandes. Levned. I. 1905. 227-228.
- 60 *II*: H. Fenger. Georg Brandes' læreår. 1955. 43; *IV*: Kr. II. 73, JLH til Kr. 7/9 1874; *V*: AH til Kr. 29/10 1874.
- 61 *II*: AH til Kr. 8/4 1875; *III*: sa. til sa. 31/3 1875; *IV*: Kr. II. 319, JLH til Lausanne. 2/11 1872; *V*: Kr. II. 280.
- 62 *II*: Kr. II. 333; *III*: smst. 341.
- 63 *II*: JLH til Kr. 10/11 1862; *III*: sa. til sa. 31/10 1862; *IV*: Kr. I. 170; *V*: smst. 176; *VI*: JLH til Kr. 9/3 1863.
- 64 *II*: JLH til Kr. 16/3 1863; *III*: sa. til sa. 11/5 1863, sa. til sa. 3/6 1863; *IV*: Kr. I. 174.
- 65 *I*: JLH til Kr. 11/3 1863, sa. til sa. 6/9 1863; *II*: Kr. I. 199; *III*: smst. II. 38, JLH til Kr. 14/9 1862.
- 66 *II*: Et Liv. II. 35, JLH til Kr. 13/7 1863; *III*: sa. til sa. 11/5 1872; *IV*: sa. til sa. 12/6 1872.
- 67 *II*: JLH til Kr. 2/1 1863; *III*: Rahb. Br. II. 208; *IV*: Kr. I. 163; *V*: smst. 330; *VI*: JLH til Lausanne. 21/7 1872, AH til Kr. 29/10 1872.
- 68 *I*: JLH til Lausanne. 20/5 1873; *III*: P. Jerndorff. Nogle Minder. 1918. 96-97.
- 69 *I*: Kr. II. 246, JLH til Kr. 25/4 1864; *III*: Kr. I. 197; *IV*: JLH til Kr. 18/1 1882, sa. til sa. 18/2 1876.
- 70 *II*: Kr. I. 93; *III*: smst. II. 36; *V*: Rahb. Br. II. 90, Kr. II. 161 ff.

Kildehenvisninger

- 71 *I*: Kr. II. 86-87; *II*: smst. 370; *III*: smst. 162; *IV*: JLH til Kr. 20/11 1874, sa. til sa. 30/1 1875.
- 72 *I*: Kr. II. 215; *II*: AH til Kr. 7/3 1875, LH til sa. 21/1 1875; *III*: JLH til sa. 13/2 1875.
- 73 *II*: Rahb. Br. II. 114, Kr. II. 239, 241, 243 (JLH har ikke afsluttet den sætning, der ender »aldrig tilfreds«).
- 74 *II*: JLH til Kr. 20/3 1875; *III*: sa. til sa. 5/5 1863; *IV*: sa. til sa. 11/5 1863.
- 75 *II*: Rahb. Br. I. 167; *III*: JLH til Kr. 1/2 1863; *IV*: Kr. II. 5; *V*: JLH til Lausanne. 1/6 1872, AH til JLH. 16/6 1872, SH til JLH. 23/6 1872.
- 76 *I*: U Bl. 190. sp. 2.
- 77 *II*: Rahb. Br. I. 180; *III*: Kr. II. 20 ff.; *IV*: Et Liv. II. 111; *V*: JLH til Lausanne. 16/3 1873; *VI*: Kr. II. 68-69.
- 78 *I*: Kr. II. 81; *III*: smst. 130; *IV*: AH til Kr. 12/11 1874.
- 79 *II*: JLH til Kr. 7/11 1874; *III*: AH til sa. 6/11 1874; *IV*: Kr. II. 42, Rahb. Br. I. 198; *V*: Kr. II. 286-287.
- 80 *II*: Kr. II. 109; *III*: smst. 111; *IV*: Heib Hjem. 233-234, 243.
- 81 *II*: Kr. II. 19; *III*: smst. 76-77, 83; *IV*: smst. 90; *V*: smst. 94.
- 82 *II*: Kr. II. 100-101; *III*: smst. 105.
- 83 *I*: A Meldahl. 57-58; *II*: Kr. II. 351; *III*: JLH til SH. 14/6 1882.
- 84 *II*: Holm Hansen. 48; *III*: Kr. I. 179-180; A Meldahl. 34-35.
- 85 *I*: JLH til Peter Simonsen. 29/11 1880; *II*: John Paulsen. 22 ff.
- 86 *I*: Kr. II. 130-131.
- 87 *III*: H. Ibsen. Digte. 1871. 164-176.
- 88 *IV*: AH til JLH. 23/6 1872; *V*: JLH til Kr. 21/12 1863; *VI*: Kr. I. 160.

Kildehenvísninger

- 89 *I*: Kr. I. 241; *II*: SH til JLH. til 24/12 1872; *III*: AH til sa. til 24/12 1872; *IV*: Kr. II. 213; *V*: smst. 313; noten: Heib Hjem. 397-398.
- 93 *I*: Heib Hjem. 104, Rahb. Br. I. 147; *II*: Kr. I. 207-208.
- 94 *II*: Kr. I. 209; *III*: smst. 289.
- 95 *I*: AH til JLH. 15/5 1873; *II*: SH til sa. 15/5 1873.
- 96 *I*: A. Harboe til JLH. 14/8 1861; *II*: AH til sa. 16/12 1872; *V*: cf. Et Liv. III. 50-51; *VI*: JLH til Kr. 17/11 1863.
- 97 *II*: Kr. II. 362.
- 98 *II*: Kr. II. 356; *IV*: JLH til Kr. 21/1 1875; *V*: AH til sa. 10/9 1874.
- 99 *I*: AH til Kr. 15/12 1876; *II*: Kr. I. 4, 99 o.fl., JLH til Kr. 17/3 1873; noten: LH til Kr. 4/10 1880.
- 100 *I*: JLH til Kr. 2/1 1863; *III*: U Bl. 203. sp. 2; *V*: J. Martensen. 72-73; *VI*: Anna Poulsen. 129.
- 101 *II*: P. Jerndorff. Nogle Minder. 1918. 97.
- 102 *II*: John Paulsen. 25 ff.
- 103 *I*: John Paulsen. Nye erindringer. 1901. 62; *II*: Julie Sødring. Erindringer. 1894. 319, C. Pandrup til JLH. 31/12 1865; *III*: AH til Kr. 9/1 1875; *IV*: John Paulsen. Nye erindringer. 1901. 61.
- 104 *I*: Kr. II. 350; *III*: JLH til Kr. 28/10 1862; *IV*: H. C. Andersens dagbog. 29/9 1864, Rahb. Br. I. 176.
- 105 *III*: H. C. Andersen til JLH. 26/10 1864; *IV*: H. C. Andersens dagbog. 28/10 1864.
- 106 *III*: Et Liv III. 205, MV. IV. 118; *IV*: AH til JLH. til 22/11 1872, SH til sa. til 22/11 1872; *V*: A Mel-dahl. 34.
- 107 *II*: Anna Poulsen. 147, 321.
- 108 *I*: JLH til Kr. 4/6 1874; *II*: AH til sa. 9/1 1875; *III*:

Kildehenvisninger

- JLH til sa. 27/12 1874; *IV*: sa. til sa. 31/12 1874; *V*: Anna Poulsen. 157-158.
- 109 *III*: Anna Poulsen. 255-256; *IV*: Julie Sødring. Erindringer. 1894. 319-320.
- 110 *IX*: John Paulsen. Nye erindringer. 1901. 73 ff.
- 111 *IV*: Rahb. Br. II. 229-230.
- 112 *II*: Et Liv. II. 137.
- 113 *II*: JLH til Kr. 25/5 1864; *III*: Kr. II. 105; *IV*: JLH til Kr. 14/8 1865.
- 114 *II*: Et Liv. II. 111, JLH til Kr. 29/10 1874; *III*: sa. til sa. 4/12 1874; *IV*: John Paulsen. 34.
- 115 *II*: Kr. II. 273, 274; *III*: AH til Kr. 16/7 1876; *IV*: John Paulsen. 36-37.
- 116 *II*: JLH til LH. 12/7 1867, JLH til Kr. 7/6 1866; *III*: Kr. I. 201.
- 117 *I*: Kr. II. 138, 140; *II*: JLH til Kr. 26/7 1885; *III-IV*: Kr. I. 214-215; *V*: MV. V. 126.
- 118 *II*: JLH til Kr. 17/9 1861; *III*: Heib Hjem. 97.
- 119 *I*: A Meldahl. 25; *II*: Kr. I. 210, JLH til Kr. 26/6 1876.
- 120 *I*: JLH til Kr. 6/7 1871, sa. til sa. 26/5 1878, AH til sa. 24/5 1878; *II*: Kr. II. 82; *V*: JLH til Kr. 30/4 1874.
- 121 *I*: AH og JLH til Kr. 30/4 1874; *II*: JLH til sa. 8/5 1874, sa. til sa. 6/5 1874; *III*: sa. til sa. 8/5 1874; *IV*: sa. til sa. 2/8 1874.
- 122 *I*: JLH til Kr. 3/5 1875; *II*: Kr. II. 167; *III*: smst. 173; *IV*: smst. 252.
- 123 *II*: JLH til Kr. 7/10 1874, AH til sa. 8/10 1874; *III*: JLH til sa. 10/3 1875; *IV*: AH til sa. 31/3 1875.
- 124 *II*: Kr. II. 40; *III*: smst. 69; *IV*: smst. 69, JLH til Kr. 5/7 1868; *V*: Kr. II. 118-120.

Kildehenvisninger

- 125 *I*: Elisabeth Hude. Johanne Luise Heiberg og Peter Simonsen. 1959. 16 ff.; *II*: Kr. II. 139, JLH til Lausanne. 21/7 1872; *III*: Heib Hjem. 270; *IV*: Kr. II. 362-363.
- 126 *II*: JLH til Peter Simonsen. 25/9 1881; *III*: Rahb. Br. II. 143.
- 127 *II*: Rahb. Br. II. 232; *III*: JLH til Peter Simonsen. 22/4 1884; *IV*: Rahb. Br. II. 220; *V*: A Meldahl. 84.

Register

Johanne Luise Heiberg (1812-90), Sarah Heiberg (1853-1941), Lelia Heiberg (1855-1917), Anna Heiberg (1857-1907) og Andreas Frederik Krieger (1817-96) er ikke medtaget. Navne på enkelte perifert omtalte personer er udeladt.

- Abrahamsen, Sophie (1818-84), skuespillerinde I,103
- Andersen, H. C. (1805-75), digter I,77; II,10,15,76, 88,90,104-106
- Andersen, Ole (1837-?), tjener hos fru Heiberg II, 43f.,50
- Andersen, S. C. (1808-99), dansk generalkonsul i Christiania I,188
- Andræ, C. C. G. (1812-93), officer, matematiker, minister I,49; II,25,67,70,78, 81
- Andræ, Poul (1843-1928), forfatter II,67,109
- Andræ, Victor (1844-1923), overretsassessor I,91,185; II,109
- Arnesen Kall, Benedicte (1813-95), forfatterinde I,32,97; II,11
- Auerbach, B. (1812-82), tysk forfatter I,54
- Bang, Herman (1857-1912), forfatter I,32
- Bang, Oluf Lundt (1788-1877), læge I,171; II,69, 77
- Bardenfleth, Vilhelm (1850-1933), cand.jur., senere minister, amtmand I,165-167,169; II,108
- Bech, A. V. (1816-77), hofjægermester I,168
- Bellman, C. M. (1740-95), svensk digter II,67,82
- Bendix, musiklærer I,182f., 188
- Bendix, Marie I,182f.,188
- Berling, Hedvig, g. Næser (1856-1923) I,130
- Berner, F. J. G. (1823-1914), teaterembedsmand II,77f., 79,86
- Bernhardt, Sarah (1844-1923), fransk skuespillerinde II,54
- Birch-Reichenwald, Chr.

Register

- (1814-91), norsk politiker
II,124
- Bismarck, Otto v. (1815-98), tysk statsmand II,71
- Bissen, H. W. (1798-1868), billedhugger II,11f.,14
- Bjørnson, Bjørn (1859-1942), norsk skuespiller I,169
- Bjørnson, Bjørnstjerne (1832-1910), norsk digter I,12,71,158,163,169f.,174 179,182f.; II,30,59,79
- Bjørnson, Karoline, f. Reimers (1835-1934) I,158, 163; II,30,73,79,114
- Bornemann, F. C. (1810-61), professor II,14
- Bournonville, A. A. (1805-79), solodanser, balletmester, balletkomponist I,127
- Boye, C. J. (1791-1853), digter I,50
- Brandes, Georg (1842-1927), forfatter II,59f.,84,86
- Bravo, J. (1797-1876), maler, dansk konsul i Rom I,159
- Bredal, N. (1841-88), landskabsmaler II,79
- Bull, Francis (f. 1887), norsk litteraturhistoriker I,165
- Bøge, Hans (1834-95), tjener hos fru Heiberg, manufakturhandler II,37-43,50,116,119
- Bøge, Marthe Marie, f. Kofoed (1842-1916) II, 42f.,66
- Bøgh, Erik (1822-99), forfatter II,108
- Calderón de la Barca, P. (1600-81), spansk dramatiker I,32
- Caroline Amalie (1796-1881), enkedronning II,83
- Cérenville, schweizisk læge II,70f.
- Christensen, J. H. (1825-?), tjener hos Heibergs II,44f.
- Christian VIII (1786-1848), konge I,44
- Christian IX (1818-1906), konge I,131
- Collett, Camilla, f. Wergeland (1813-95), norsk forfatterinde I,14; II,36,39
- Collett, H. (1807-70), norsk kammerherre II,124
- Dahlerup, E. A. (1812-82), læge II,70f.
- Danner, Louise, f. Rasmus-

Register

- sen (1815-74), lensgrevinde II,117
- Dante (1265-1321), italiensk digter II,10,63
- Dauidsen, Hanne (1819-1903,) silke- og klædehandlerske I,105
- Dehn, Agnes (1851-1920), skuespillerinde I,132
- Dietrichson, Lorentz (1834-1917), norsk kunsthistoriker II,17
- Disraeli, B. (1804-81), engelsk politiker II,22
- Drewsen, Adolph (1803-85), jurist II,39f.,54
- Drewsen, Einar (1833-73), assistent II,105
- Drewsen, Ingeborg, f. Collin (1804-77) I,130; II,40
- Eckardt, L. A. E. (1829-89), skuespiller II,64
- Ehlers, E. D. (1812-93), borgmester II,27
- Engelsted, C. (1823-1914), læge I,66
- Fabritius de Tengnagel, Hanne (1848-?), I,88f., 101f.,115f.,118,141
- Fabritius de Tengnagel, M. C. (1811-49), fideikommissbesidder I,115
- Fabritius de Tengnagel, Michala (1845-74), I,88f., 101f.,115f.,121,141
- Feddersen, Gustav (1848-1912), amtmand I,115
- Feddersen, Hans Ditmar (1805-63), guvernør I,115
- Feddersen, Nanna, f. Bilsted (1820-89) I,90,115f.,118, 120f.
- Feddersen, Peter (1846-1920), jurist I,115-121
- Ferdinand (1792-1863), arveprins I,35
- Fiesole (1387-1455), italiensk maler I,60
- Finne, Margarethe (1792-1869) A. F. Kriegers tante II,106
- Fog, B. J. (1819-96), biskop I,195
- Frederik VII (1808-63), konge I,26,51; II,107
- Friis, Aage (1870-1949), historiker I,7,29; II,19
- Frohne, J. (1832-1909), murermester II,8
- Galschiøt, M. (1844-1900), forfatter, redaktør I,165, 169; II,79
- Gladstone, W. (1809-98), engelsk politiker II,22

Register

- Goethe, J. W. von (1749-1822), tysk digter I,39; II,41,52
- Goldoni, C. (1707-93), italiensk dramatiker II,108
- Gottlieb, Carl (1854-1946), amtsforvalter I,119,128f., 188-190
- Gregorovius, F. (1821-91), tysk historiker II,79
- Grundtvig, Ane M. E. f. Carlsen, (1813-54), I,127
- Grundtvig, Asta, f. Krag-Juel-Vind-Frijs (1826-90) I,127
- Grundtvig, N. F. S. (1783-1872), digter, præst I,126
- Gyllembourg-Ehrensverd, Thomasine (1773-1856), forfatterinde I,11,48,87; II,14,32f.,43,62,112
- Haagensen, Marie, kokkepige hos fru Heiberg II,47
- Hall, C. C. (1812-88), jurist, minister I,26,70
- Hall, Carl (1848-1909), redaktør I,19,196,222; II,109
- Hall, Marie, f. Brøndsted (1816-91) I,19,222; II,34,84
- Harboe, Anette Arenthine (1808-87) I,15f.,20-23,38,43,52f.; II,33,38,49f.,96
- Harboe, Johan Gebhard (1799-1829), assistent I,15
- Hasselriis, Louis (1844-1912), billedhugger II,79,114
- Hauch, A. G. Ø. (1836-1914), skolemand II,111f.
- Hauge, Johanne, f. Brinch I,186
- Hauge, O. M., norsk grosserer I,185
- Haverkam, Sarah (1826-58), moder til fru Heibergs adoptivdøtre I,15f.,22,24
- Heiberg, J. L. (1791-1860), forfatter I,11f.,17f.,28,32,78,113,132,151f.,176; II,11,14f.,32f.,37,44,58,60,63,66,68,72,77,80,95f.,100,105,108,109f.,125
- Heiberg, P. A. (1758-1841), forfatter I,47; II,14,112
- Heise, Peter (1830-79), komponist I,59; II,109
- Heise, Vilhelmine (Ville), f. Hage (1838-1912) I,59,74,183; II,109
- Hennings, Betty, f. Schnell (1850-1939), skuespillerinde I,74f.,128

Register

- Hennings, Henrik (1848-1923), musikforlægger I, 75
- Herholdt, J. D. (1818-1902), arkitekt II,8
- Hertz, Henrik (1797 ell. 98-1870), digter I,34,36; II, 75,77,114
- Hiort-Lorenzen, Elna, g. Gottlieb (1854-?) I,190
- Hirsch, Margrethe, lærerinde hos fru Heiberg I,14, 35,37-40,52f.,168; II,93f., 113f.
- Holberg, Ludvig (1684-1754), forfatter I,90
- Holm Hansen, J. (1841-1920), skuespiller, forfatter I,22,153,179,205; II,9, 11,78,84,101,113,124
- Holmblad, A. J. L. (1852-96), generalkonsul, grosserer I,130; II,117
- Holmblad, Anna Dorthea, f. Suhr (1857-1928) I,177, II,117
- Holst, C. (1809-90), norsk kammerherre II,104
- Holst, W. (1807-98), skuespiller II,77
- Ibsen, Henrik (1828-1906), norsk digter II,87f.
- Ibsen, Susanna, f. Thoresen (1836-1914) I,113
- Imhof, schweizer I,123-125; II,21
- Ingemann, B. S. (1789-1862), digter II,63,105
- Jacobsen, J. C. (1811-87), kaptajn, brygger I,111, 195; II,27,70,120
- Jacobsen, Laura, f. Holst (1819-1911) I,195
- Jefsen, Elise (1814-93), skolebestyrerinde I,37
- Jerichau, Elisabeth, f. Baumann (1819-81), malerinde II,53
- Jerndorff, Peter (1842-1926), skuespiller I,127, 153; II,68,101f.
- Juel, Jens (1745-1802), maler II,14
- Jørgensen, A. D. (1840-97), historiker I,7,87
- Jørgensen, Henriette (1791-1847), skuespillerinde I, 141
- Kaas, N. A. C. (1868-1936), godsejer I,205
- Kjær, F. F. (1825-93), diplomat I,167; II,79
- Konow, August (1817-1901), norsk godsejer I,153,173

Register

- Konow, Beate, f. Konow
(1822-80) I,153,173
- Kranold, R. (1819-89), chef
for Det kgl. Teater II,77
- Krieger, Anna Elise, f. Finne
(1791-1863), A. F. Krie-
gers moder I,223; II,55
- Lange, S. L. (1820-95),
justitsråd, godsejer I,62
- Lars, tjener hos fru Heiberg
II,45f.,50,86
- Levetzau, J. G. (1782-1859),
overhofmarskal I,44
- Liebman, August (1864-
1952), skuespiller II,109
- Lund, Axelline, f. Mørch
(1836-1918) I,159,167,
170; II,12
- Lund, F. C. L. (1826-1901),
figurmaler I,159
- Luther, Martin (1483-1546),
tysk reformator II,10
- Løffler, E. R. (1805-66),
kontorchef II,77
- Løvmand, Christine (1803-
72), malerinde I,20
- Madvig, J. N. (1804-86),
filolog, minister I,49,53,
195; II,14,25,78
- Magelsen, norsk læge I,190
- Marstrand, Wilhelm (1810-
73), maler II,16,62
- Martensen, H. L. (1808-84),
biskop I,12,26,49,115; II,
12,26,39,84
- Martensen, Josepha (1854-
1924) I,49; II,12,25,31,
100f.,109
- Martensen, Virginie, f.
Bidoulac (1807-1904) I,
21,115,119,152,222; II,8,
26,40,84,93,101,116
- Matthiesen, Caroline, I,177
- Meldahl, Amalie, f. Ræder
(1838-1906) I,27f.,175-
180, 188f.,212f.,217-225;
II,33f., 37,54,83f.,106,117-
119,127
- Meldahl, Ferdinand (1827-
1908), arkitekt I,190,195,
203,220; II,27f.,83,117-
119,127
- Michelsen, Amalie, frue I,
41f.
- Michelsen, Anine I,41f.
- Michelsen, Camilla, lærer-
inde for fru Heibergs
døtre, I,41f.
- Molbech, Chr. K. F. (1821-
88), forfatter II,86f.
- Molière, J. B. (1622-73),
fransk digter I,32
- Mollerup, A. W. J. (1846-
1917), historiker I,165f.;
II,79,115

Register

- Moltke, H. (1800-91), tysk feltmarskal II,71
- Monod, Adolphe (1802-56), fransk forfatter I,87
- Monrad, D. G. (1811-87), biskop I,48
- Munch, P. (1870-1948), historiker I,8,29
- Myhlenphort, Marie, fru, A. F. Kriegers kusine I,223
- Mynster, J. P. (1775-1854), biskop I,12,42
- Nellemann, J. M. V. (1831-1906), retslærd, minister I,43
- Nellemann, Louise Pouline, f. Poulsen (1843-1918) I,43
- Nikoline, kokkepige hos fru Heiberg II,48f.
- Nyblom, Helena, f. Roed (1843-1926), forfatterinde I,165
- Næser, C. A. (1841-1913), kaptajn I,130
- Obelitz, G. C. V. (1816-81), højesteretsassessor I,119
- Oscar II (1829-1907), svensk-norsk konge I, 207f.; II,48
- Overskou, Thomas (1798-1873), skuespiller, forfatter II,106
- Paludan-Müller, Charite, f. Borch (1801-84) II,89
- Paludan-Müller, Frederik (1809-76), digter I,31f.; II,89
- Pandrup, Carl, vinhandler II,103
- Paulli, J. H. V. (1809-65), stiftsprovst II,29
- Paulli, Marie, f. Mynster (1822-1909) II,109
- Paulsen, John (1851-1924), norsk forfatter II,32,35f., 41,85,102f.,110-112,114-116
- Ploug, Carl (1813-94), digter, journalist I,183
- Posse, Arvid (1855-1911), svensk greve, officer I,205-210
- Posse, Lage (1821-1900), svensk greve I,206
- Poulsen, Adam (f. 1879), skuespiller I,77
- Poulsen, Anna, f. Næser (1849-1934) I,20,44,71, 75-78,149,179; II,11f.,19, 31f.,34,100f.,103,107-109,111
- Poulsen, Emil (1842-1911), skuespiller I,20,31,75-77, 120,123,128,133,149; II, 12,19,21,31,70,103,107

Register

- Poulsen, L. C. (1807-68),
vaterskout I,21
- Poulsen, Mathilde (1848-?),
lærerinde for fru Heibergs
døtre I,42-49,69,81,83,93;
II,20,46,68,123
- Poulsen, Svenn (1872-1937),
journalist I,120
- Price, Carl (1839-1909),
skuespiller I,96
- Prior, Inger, f. Kaas (f.
1894) I,8,195,205,225
- Pätges, Johan Anton (1807-
83), skuespiller I,84; II,8f.
- Raasløff, H. I. A. R. (1810-
93), minister II,81f.
- Raasløff, Marie, f. Smith
(1815-91) II,81f.
- Rahbek, Just (f. 1892),
historiker I,8
- Raphael, Clara (o: Mathilde
Fibiger) (1830-72), for-
fatterinde I,54
- Ravnkilde, Niels (1823-90),
komponist I,59,161; II,29,
123
- Recke, Ernst von der (1848-
1933), forfatter I,132; II,
86f.
- Roed, J. (1808-88), maler
I,165
- Rosenhoff, Claudius (1804-
69), forfatter II,106
- Rosenkilde, Adolph (1816-
82), skuespiller II,100
- Rothe, Jutta, f. Skram, se
Skram
- Rothe, Mathilde, I,71
- Rothe, Thyge, I,71f.
- Runeberg, J. L. (1804-77),
finsk digter I,179
- Runeberg, Walter (1838-
1920), finsk billedhugger
I,165f.
- Rung, Sophie, g. Keller
(1850-1929), operasanger-
inde II,78
- Russell, J. R. (1792-1878),
engelsk politiker II,22
- Scavenius, Anna (1842-
1900) I,14
- Schnell, Betty, se Hennings
- Schousboe, Caroline, f. Per-
min (1810-85) I,24
- Schousboe, P. W. (1809-73),
søkaptajn I,15f.,22-24
- Secher, V. A. (1851-1918),
rigsarkivar I,87
- Secretans, schweizisk familie
I,66-70,85,87-96,100f.,
105,108,110,114f.,117,
132,151,181; II,20f.,35,88
- Sehested, Knud (1850-
1909), cand.jur., godsejer
I,165-167; II,108

Register

- Shakespeare, W. (1564-1616), engelsk digter I, 31, 133
- Simonsen, Peter (1831-95), norsk købmand, antikvitetsamler I, 187, 195, 204; II, 48f., 61, 85, 98, 124-127
- Skjelderup, J. W. (1804-63), norsk jurist I, 16; II, 16
- Skram, Henriette (1841-1929), overbestyrerinde I, 42
- Skram, Jutta (1850-1937) I, 42
- Suenson, Aage (1851-88), læge I, 191-195, 198-205; II, 52
- Suenson, Edouard (1805-87), admiral I, 191, 200; II, 83
- Suenson, Edouard (1842-1921), direktør I, 201f., 225
- Suenson, J. N. (1799-1887), overauditør I, 195
- Suenson, Minna, I, 203
- Suhr, Christine Caroline Andrea, f. Falch (1791-1856) I, 44
- Suhr, J. Th. (1792-1858), købmand II, 7, 9
- Svedbom, Per J. T. V. (1843-1904), svensk komponist, docent I, 165, 173
- Sødring, Julie, f. Rosenkilde (1823-94), skuespillerinde I, 17f.; II, 32, 127
- Sødring, Marius (1858-1932), kontorchef I, 17f.; II, 32, 103, 109f.
- Thiis, Cemma I, 195, 209, 223
- Thiis, Hanna, f. Finne (1841-?) I, 185
- Thiis, Jens Schancke (1825-?), norsk konsul I, 185
- Thorberg, Josephine, g. Eckardt (1839-1906) II, 64
- Thoresen, Magdalene, f. Kragh (1819-1903), forfatterinde I, 13f., 55, 87, 130; II, 79, 85, 92, 101f., 106
- Tidemand, Adolf (1814-76), norsk maler II, 15
- Tietgen, C. F. (1829-1901), bankdirektør I, 195; II, 54
- Topelius, Zacharias (1818-98), finsk digter I, 179
- Treschow, W. F. (1786-1869), højesteretsadvokat I, 25-27; II, 39, 116
- Tscherning, A. F. (1795-1874), officer, politiker II, 7

Register

- Vedel, Fanny, f. Hebbe
(1833-1912) I,17; II,81
- Vedel, Peter (1823-1911),
direktør i udenrigsmini-
steriet II,81
- Welding, Johanne Henriette
Maria, f. Kett (1825-
1906) I,177; II,89,119
- Welhaven, Josephine Ange-
lica, f. Bidoulac (1812-
66) II,82
- Westenholz, A. P. (1825-86),
dansk generalkonsul i
London I,211
- Westenholz, Ane Kirstine, f.
Hjorth (1836-1901) I,
220f.
- Westenholz, Helen Scott, f.
Young (1832-1901) I,211-
213,217,219,221f.
- Westenholz, Regnar Ander-
son (1865-1913), rentier
I,210-225
- Wexschall, Anna, f. Brenøe,
senere gift Nielsen (1803-
56), skuespillerinde I,13
- Wexschall, Thora (1824-48)
I,13
- Wiehe, Michael Rosing
(1820-64), skuespiller II,
55
- Wiehe, W. (1826-84), skue-
spiller I,127
- Vogel, schweizer I,120,123
- Zahle, Natalie (1827-1913),
skolebestyrerinde I,34,40-
42
- Zachariæ, løjtnant I,128f.
- Zangenberg, Chr. (1853-
1914), skuespiller I,75

Sat med Intertype Baskerville. Papiret er matglittet, tonet E-masse fra De Forenede Papirfabrikker. Omslaget er Old Kentucky Linen fra Crone & Møller. Clicheer fra F. Henriksens Eftf.s Reproduktionsatelier. Typografisk tilrettelæggelse havde Erik Ellegaard Frederiksen, SIG. Sat og trykt i Nielsen & Lydiches Bogtrykkeri, København.